AHMED CEVDET PAŞA

19. YÜZYILDA

OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ

Hazırlayan

SEYİT ALİ KAHRAMAN

YEDİTEPE

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA
OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ

2. Cilt: (15-20)
Ahmed Cevdet Paşa

Hazırlayan
Seyit Ali Kahraman

Editör
Sahure Ergüzel

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-2070-93-2 (Tk)
ISBN: 978-605-2070-98-7 (2.c)
Yeditepe Yayınevi: 426
Araştırma-İnceleme: 329

1. Baskı: Eylül 2019

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

2. CİLT
Tezkire no: 15-20

Ahmed Cevdet Paşa

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA
OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ

Hazırlayan
Seyit Ali Kahraman

YEDİTEPE

İÇİNDEKİLER

TEZKİRE NO: 15

1275/1858-9 senesi olaylarının kalanları
Sırbistan'da karışıklık ve Memleketeyn'de seçim

Semahatlü efendim hazretleri,

Eflâk ve Boğdan'da bey seçimi beklenirken Sırbistan'da bir karışıklık çıkıp Aleksandr Bey Belgrad Kalesi'ne sığınınca Sırplılar da Miloş'u beyliğe seçtiler. Kendisine elçiler gönderilmekle birlikte Dersaadet'e de durum arz olunduğundan ve vakit ve hâlce kabulden başka çare olmadığından hemen Receb içinde Miloş'un beylik fermanı yazıldı ve bir yaver ile gönderildi.

Boğdan'da Sturdza Bey'in seçimi beklenirken bu sırada hayal ve hatıra gelmeyen Kuza Bey adında bir miralayın beyliğe seçildiği haberi İstanbul'a gelince şaşkınlığa sebep oldu. Seçim şartlarında boyarların büyüklerinden olmak şart kılınmış olup Kuza'nın bu sınıftan sayılıp sayılmayacağı tartışılırken Bükreş'de de onun seçildiği haberi telgrafla bildirildi. Hâlbuki iki memleketin birleşmesi Paris Konferansı kararına aykırı olmakla Devlet-i Aliyye tarafından bu seçimin doğal olarak kabul olunamayacağı gibi Avusturya ve İngiltere devletlerinin politikalarına da aykırı idi. Kuza Bey ise Bükreş'de de seçilince kendisinin iki taraf seçilmini kazanmış göre halkın birleşme fikrinde bulundukları anlaşıldığından yabancı bir prens bey tayin olunmak üzere kendisi beylikten vazgeçeceğini ilan eylemiştir.

İki üç ay kadar Memleketeyn meselesi söz konusu oldu. Ancak politika ufku pek bulutlu olduğundan bu konuda fazla ısrara zaman müsait olmadığından nihayet Kuza Bey'in iki memlekette de beyliği bazı şartlarla Devlet-i Aliyye tarafından kabul olunarak Avrupa devletlerine teklif edilmiştir. Bu suretle Fransa imparatoru emeline kavuşmuştur.

Yine o sırada Sırp Emirliği tarafından yabancıların memleket kanununa tabi olmaları hususuna karar verilmiş olduğundan bu karara razı olmayanların çıkıp gitmeleri bütün konsolosluklara bildirilmiştir. Rusyalı da derhâl bu kararı teşvik etmiştir. Sırplılar dış işlerinde bağlı olduğu Devlet-i Aliyye'ye tabi olagelmişlerken bu şekilde hükumetlerine bağımsızlık rengi vermeye cesaretleri, vakit ve hâlden yararlanma düşüncesinden dolayı idi.

Yine bu sırada Hersek asi nahiyeleri halkı harekete geçip içlerinde bir hayli Karadağlı olduğu hâlde etrafa saldırdılar. Bu hususta Devlet-i Aliyye pek müşkül bir mevkide bulunuyordu. Zira Karadağlılar birer yolla Müslüman köylerine de saldırdıkları halde Osmanlı ordusu rast gelirse onları vuruyordu. Ancak kaçmaları durumunda Karadağ sınırına girerek cezalandırılmalarına politik ortam engeldi.

Hâl ve zamanın icabına göre Devlet-i Aliyye daha önce bir miktar redif toplayıp Şumnu ve Sofya mevkilerinde onar binlik birer fırka düzenlediği gibi Mora sınırında da başkaca bir fırka düzenlemiş ve Rumeli'de yüz bin kadar asker bulundurmaya karar vermişti. Bu askerin masraflarına karşılık olmak üzere beş bin kuruştan fazla maaşları olanların birer aylığının kesilmesine ve taşra ahalisinden üç sene zarfında uygun taksitlerle ödenmek üzere yarım senelik vergi alınmaya karar verildi.

Rus Çarı'nın kardeşinin İstanbul ziyareti

Rusya imparatorunun kardeşi Kostantin daha önce Kudüs-i şerif'e giderken Mora'ya uğrayıp Rumlara,

"Sakın bu kere Osmanlı devleti aleyhine hareket etmeyiniz. Sizi ezer. Kendinize destekçi bulamazsınız" diye nasihat eylemiş olduğu işitildi. Rusyalıların bu gibi tavır ve muamelelerinden şimdilik Devlet-i Aliyye ile hoş geçinmek niyetinde bulundukları çıkarıldı. Daha sonra Kostantin Kudüs-i şerif'den dönerek Dersaadet'e geldi. Padişah Tophane'de bulunmakla orada görüştüler. Ertesi sabahleyin merhum Reşid Paşa'nın yalısı olup vefatında *Fer'iye* denilen sahil-saraya getirilip misafir edildi ve Zilkadenin on üçüncü Salı gecesi bütün vükelâ ve vüzerâ Saray-ı hümâyûnda hazır oldukları hâlde Kostantin'e ziyafet verildi. Ertesi Salı günü de sabahleyin Prens, Küçüksu Köşkü'nde kuşluk yemeği yemek üzere padişah tarafından davet buyruldu. Şimdiye kadar padişahların diğeriyle bir sofrada oturduğu malum değildir. Bu kere bu da icra edildi. Bu sofrada Hariciye nazırı oturamayıp vükelâdan birinin hizmet makamında bulunması da uygun görülmediğinden Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanı Ârifi Bey ayak üzerinde durup tercümanlık hizmetini ifa eylemiştir. Sofradan kalkılacağı sırada Kostantin'in zevcesi Grandüşes sofranın ortasındaki şekerlemeyi,

"İmparatora hediye edeceğim" diye almış, Kostantin de fazla istemekle ona ve sonra oğluna birer şekerleme getirilmiş, onları da İmparator'a takdim etmek üzere almışlar.

Cennet-mekân Sultan II. Mahmud Han zamanında Avusturya imparatorunun kardeşi Arşidük İstanbul'a gelip kendisine Saray-ı Hümâyûn'da sofra hazırlanıp ziyafet verildiğinde o vakit gözde ve sözü geçer olup aşırı tutuculukla bilinen Pertev Paşa tarafından Zat-ı Şâhâne'nin sofraya oturması arz ve ihtar olunması üzerine,

"Ben Avrupa ile olan ilişkileri sarayda bir ziyafet vermek derecesine kadar getirdim. Ondan ilerisini torunlarıma bıraktım" demiş, oğlu Abdülmecid Han saraydaki ziyafette hep vükelâ bulunduğundan sofraya oturamamış ise de Prens'in zevcesini alıp Harem-i hümâyûnda bazı kadınlar ile beraber sofraya oturarak ikram ve sonra yukarıda geçtiği gibi Küçüksu'da beraber yemek yiyerek saygı icaplarını tamamlamışlardır.

Prens Kostantin ile veda gününde Abdülaziz Efendi de padişah huzurunda görüştürüldüğünde Fuad Paşa tercümanlık etmiştir. Abdülaziz Efendi,

"Efendimizin sayesinde sizinle görüştüğüme pek memnun oldum. Gerek size ve gerek efendimize teşekkürümü ifadan acizim" diye güzelce cevap vermiştir. Sonra Zat-ı Şâhâne,

"Biraderi nasıl buldun" diye Fuad Paşa'dan sorunca,

"Anlaşılacak kadar görüşülemedi bilemem" cevabını vermesi üzerine,

"Yok yok nasıl buldun, nasıl gördün" diye tekrar tekrar sorunca Fuad Paşa yine o yolda cevaplar vererek övgü sözünden çekinmiştir. Kısaca Padişah huzurunda veliahdını övmek gibi bir faka basmamıştır. Sonra Padişah,

"Ben biraderimden hoşnudum" deyince de,

"Efendimizi hoşnut etmeyip de ne yapacak. O da bizim gibi bir bendenizdir. Fakat Devlet-i Aliyye tebaanızın defterinin en başındadır. İşte bizimle farkı budur" diye söze son vermiştir.

İtalya meselesinden dolayı Fransa ve Avusturya devletleri arasında savaş çıkınca herkes bu savaşın sonunu beklemekte idi. Nihayet bu sırada Fransızların galip geldikleri haberi alındı. Bu savaştan dolayı Avrupa devletleri silahlı heyetle durup genel bir savaş endişesi ile barışın çaresini aramakta idiler. Prusya devleti sulha aracılık için Rusya devletini davet etmekle Rusya Hariciye Nazırı Gorçakof Prusya'nın şifahen görüşünü almak üzere Berlin'e gelmiş idi. Hâlbuki Fransa

İmparatoru Napoleon'un talebi üzerine Avusturya imparatoru ile görüşme Hariciye nazırları yanlarında olmayıp kendileri ile iki gün içinde sulh anlaşmasının esaslarını kaleme alıp imza ederek sulhun sağlandığı ilan oluverdi ve hemen iki devlet şîr ü şeker gibi oluverdi. Rusya Hariciye Nazırı Berlin'de bakakaldı. Prusya ve Rusya devletleri küçük düştü. Daha önce İngiltere devletine de aracılık konusu açıldığında,

"Biz işin ne renk alacağını gereği gibi anlamadıkça müdahale etmeyiz" demesinde isabet eylediği meydana çıktı. İki İmparator da sulhu kendi aralarında anlaşmakta isabet etmişlerdir. Diğer devletlerin aracılığına kalsaydı kim bilir ne türlü zorluklar çıkarırlardı. Zikrolunan sulh maddeleri gereğince Lombardiya'yı Avusturya imparatoru Fransız imparatoruna hediye ve o da Sardinya devletine verecek ve Venedik Vilâyeti yine Avusturya devletine kalıp ancak Papa'nın resmi kontrolü altında olmak üzere bir İtalya ittifakı yapılarak Venedik de bu ittifaka dahil olacaktı. Bu esaslar üzerine sulh anlaşması yapılarak kamuoyuna sükunet geldi. Fakat bu sırada Sardinya devletinin adı zikredilmediği için bu devlet memnun olmadı. Sardinya Hariciye nazırı ise İtalyanlara pek çok şeyler vaat eylemiş olduğundan ardından istifaya mecbur oldu. Lombardiya halkı gerçi Avusturya'dan ayrılmak isterlerdi, ancak bir İtalya devletinin meydana çıkmasını da isterlerdi. Yoksa Sardinya devletine katılmaktan dolayı kırıldılar. Diğer İtalyanlar da Papa hükumetinden aslında hoşnut olmadıkları cihetle Papa'nın, isterse resmî olsun kontrolü altında ittifak yapılmasından hoşnut kalmadılar. Papa ise böyle bir ittifakın meydana çıkmasından hoşnut değildi. Hâlbuki böyle her tarafın hoşnut olmadığı bir sulh anlaşmasının devamlı olması şüpheli olduğundan kamuoyu tamamen emin ve mutmain olamadı. Hatta İngiliz tüccarı bu sulha sahih gözüyle bakamadıklarından ticaret güveni tamamen dönmemiş idi.

Abdülmecid'in Akdeniz siyahati

Zilhiccenin yirmi ikinci Cumartesi günü Zat-ı Şâhâne seyahat için beş adet vapur ile Akdeniz'e doğru gitti. Abdülaziz, Murad, Hamid ve Reşad Efendileri ve vükelâdan Serasker Rıza Paşa ve Kapudan-ı derya Mehmed Ali Paşa'yı da birlikte götürdü. Önce Selânik'e uğradı, ondan Sakız'a ve oradan İstanbul'a döndü. Bundan beş sene önce Sakız'a gittiklerinde her yerden fazla oranın ahalisi memnuniyet göstererek karşılamışlardı. Hâlbuki devletçe her ne kadar Tanzimat'a riayet olunmakta ise de Mâbeyn-i hümâyûn halkı kendilerini kanun ve nizamların dışında tuttuklarından Sakız halkının zorla hayvanlarını alıp bedava kullanmak gibi yersiz hareketlere kalkışmış olduklarından halk o vakit ürkmüşlerdi. Bu kere Sakız'a gelindiğinde halk tamamen şehri terk ederek savuşup dağılmış ve bu cihetle şehir tenha kalmıştı. Zat-ı Şâhâne vapurundan çıkmış ve iki saat mesafede bulunan bir bahçeye gidip oradan dönmüştür.

(1276/1859-1860 yılı olayları)

Fransız elçisi Paris'den İstanbul'a dönüp gelirken Zat-ı Şâhâne'nin Sakız'a çıkmış olduğunu öğrenip sırf konuşmak için yol değiştirerek Sakız'a gelmiştir. Bu Zat-ı Şâhâne'nin adı geçen bahçeye teşrif buyurmuş olduğu zamana rastlamakla mutat üzere padişah gemisinden bir sandal gidip hâl ve hatır sorma gibi denizcilik kuralına uyulmamıştır. Bundan başka baş-tercümanı Outray'i karaya çıkarıp görüşmek niyetiyle Zat-ı Şâhâne'nin olduğu mahalle gitmek üzere hayvan istediğinde mevcut olan hayvanlar hep götürülmüş ve hatta Sakız kaymakamı ihtiyaten kendisi için alıkoymuş olduğu hayvanı da bir yaver ahır kapısını kırarak zorla alıp götürmüş olduğundan Elçi için bir hayvan bulunamamıştır. Elçinin de Sakız'da yapılan baskılı muameleyi öğrenmiş olması üzüntüye sebep olmuştur.

Yukarıda geçtiği gibi askeri zabitlerin bir büyükelçi hakkında yapılması gereken işlemleri bilip de icra etmemeleri şaşılacak hâllerden ise de çubuk doldururken gördüğümüz bir uşağı yakın zamanda miralay gördüğümüzden şaşırmaz idik ve bu gibi zabitler savaşta işe yaramak şöyle dursun sıradan törenleri bile yapmaya bile güçleri yetmeyeceğini de bilirdik. Muharremin on altıncı Pazartesi günü Fransa imparatorunun günü olmakla İstanbul limanında bulunan Fransız beylik vapuru donanıp limanda yatan Devlet-i Aliyye beyliği donatılmak lâzım iken bu törene de riayet olunmadı. Sadrazam, sabahleyin vapur ile Boğaziçi'nden İstanbul'a inerken bu durumu görünce acelece kapudanı çağırıp geminin donatılmasını emretti. Fuad Paşa tarafından da Tersane'ye haber gönderildi. Ancak de bu sırada Fransız Elçisi Thouvenel de İstanbul'a inerken duruma vâkıf olunca Boğaziçi'ne dönerek sefarethanesine gidip bir kıt'a takrir vermiş olmasından dolayı tarziye vermeye mecburiyet görüldü. Sebebi, öteden beri bu gibi merasim için Babıâli'den Tersane'ye durum hatırlatılırken bundan böyle bu işleme hacet kalmaksızın Tersane tarafından icrası için Tersane'ye Sadaret tezkiresi yazılmış ve tercümanlar da doğrudan doğruya Tersane'ye durumu haber vermek üzere karar verilmiş idiğinden şimdi kusur hangi tarafta olduğunun araştırılmasına vakit yoktu. Hemen tarziye için Mâbeyn-i hümâyûn ikinci kâtibi Emin Bey ile Dîvân-ı hümâyûn tercümanı Arifi Bey Fransız Elçiliğine gönderildi. Ancak Fransızlar zaten Mehmed Ali Paşa'nın aleyhinde bulunduklarından bu keyfiyeti onun tarafından özellikle yapılmış manasına yordular.

İngiliz donanması İskenderiye önlerinde

Bu arada İngilterelinin yedi kıta büyük savaş vapurları İskenderiye önlerine gelerek dehşet vermiş idi. Sanki Zat-ı Şâhâne'nin İskenderiye'ye teşrifi haberi üzerine saygıdan gelmiş oldukları ilan olundu. Ancak gerçekte Mısır Valisi Said Paşa'yı

tehdit için olduğu bilinenlerdendir. Çünkü Said Paşa Lesseps adlı Fransıza kanalın açılması için daha önce izin vermiş idi. Daha sonra işin ağırlaşacağını anladığı gibi,

"Benim ruhsatım Devlet-i Aliyye'nin tasdikiyle meşruttur. Ferman-ı âlî olmadıkça ben karışmam" demek istediyse de bu iş hayli vakit sürünerek kendisi de önünü alamaz olduğundan bir iki ay önce Lesseps Mısır tarafına giderek bazı yerlerin kazılmasına başlamıştı. Bu ise devlet tarafından kabul olunamayacağından başka İngiltere politikasına da tamamen aykırı olduğundan önce Said Paşa'ya bir sadaret emirnamesi yazılıp içinde,

"Fena fikirlere sapmış ve fena tavırlara başlamış olduğu" vadisinde tarizat derç edilmiş ve Tersane kapdanlarından biri ile gönderilmişti. Kapudan bu emirname ile Mısır'a varınca Said Paşa,

"Benim ahvâlim layıkıyla tahkik olunmadığından böyle mana verilmiş. Bunun sebebi de bizim İstanbul'da bulunan familya üyelerinin fesadı olduğunu bilirim" vadisinde emirnameyi getirene şifahen bazı şeyler ifade eylediği gibi cevapnâmesinde de keyfiyeti izah ederek yapılmakla olan işlemle kanala başlanmış demek olmayıp, bazı keşifler zımnında bir başlangıç olduğu yollu bazı kapalı ifadeler yazılmış idi. İşte İngiliz donanmasının İskenderiye önlerinde görünmesine sebep bu mesele idi.

Bu arada Zat-ı Şâhâne'ye Rusya devleti tarafından bir nişan geldi. Bütün vükelâ Mâbeyn-i hümâyûn'da hazır oldukları hâlde Rusya elçisi getirip teslim etti. Bu nişan Saint Andria nişanının birinci rütbesinden olup Rusya devletinde en muteber nişandır ve bunun icadı Büyük Petro zamanında olup Azak Kalesi'nin Ruslar tarafından zapt olunduğu müjdesi Andriya'nın gününe mahsus âyinin icrasına rastladığından bunu hatırlatılmak üzere Petro o gün bu nişanı icat etmiş idi. Nişanın tesliminden önce Rıza Paşa Zat-ı Şâhâne'ye,

"Nişan bir şey değilmiş. Sade altınmış" demiş. Sonra Zat-ı Şâhâne Başmâbeyinci ile Başkâtib'e,

"Şu eşek herife bak. İki hükümdar arasında alıp-verilen nişanın kıymetine mi bakılır. Ondan kasıt bir itibar ve imtiyazdır" demiş. Sonra nişanın pek ağır suretle murassa ve bu ana kadar diğer devletlerden gelen nişanların hepsinden ağır olduğu görülünce Zat-ı Şâhâne tekrar Başmâbeynci ile Başkâtibi çağırıp,

"Şu herifin yalanına bakınız" demiş ve rivayet olunduğuna göre Zat-ı Şâhâne Rıza Paşa'nın azlini Sadrazam'a açınca,

"Şimdi vakti değildir. Fransalı tarafından kendisine sahip çıktırması düşünülür" diye savuşturmuştur.

Zat-ı Şâhâne dönüşünde Selanik havasının kötülüğünden olarak hasta olup Muharremin on üçüncü Cuma günü güç hâl ile Fındıklı Camii'ne kayık ile gidebildi ve yirminci Cuma günü selâmlığa çıkamadı. Pek çok vakitlerden beri selâmlık töreninin terk edilmesinin benzeri olmadığından halk arasında Zat-ı Şâhâne'nin pek ağır keyifsiz olduğu haberleri ve belki daha kötü şeyler söylenmeye başladı. Hâlbuki Zat-ı Şâhâne'nin keyifsizliği sıtma olduğu belli ve selâmlığa çıkmaması tabiplerin tavsiyesinden olduğu anlaşılınca teselli sebebi oldu. Hele Muharremin yirmi ikinci pazar günü gemiye binerek Topkapı Sarayına gidip Hırka-i şerifi ziyaret ettikten sonra Tophane'ye de uğrayıp halka görünmekle üzüntülü haberin bütün bütün önü kesildi.

Meclis-i Âlî-i Tanzimat üyelerinden ve kazaskerlerden Rüşdü Molla Efendi'nin yukarıda yazıldığı gibi şeyhülislâmlığına engel olan hastalıktan kurtulmuş gibi sözler işitilmekte iken Saferin yedinci Pazartesi gecesi vefat eyledi. *Allah rahmet eylesin.*

Adı geçen, ilmiye yolunun en seçkinlerinden ve ediplerden geçmişten kalma faziletli bir zat idi. Türkçe ve Arapça pek güzel yazmaya kadir bir zattı. Özgeçmişi ayrıntılı olarak

yazılacak kişilerdendir. Bu da himmet-i fazılânelerine kalmış maddelerdendir.

Zat-ı Şâhâne her sene Muharrem içinde Babıâli'yi teşrif edegelmiş iken bu sene, yukarıda yazıldığı gibi rahatsız olduklarından teşrifleri ertelenip Muharrem de çıkmış olduğundan Saferin sekizinci Salı günü Babıâli'ye teşrif ile,

"Mali işlerin buhran halinden fütur getirmemelidir. Bu da def edilir. İttihat ve ittifak ediniz. Her kes birbirine yardım etmelidir" yollu bazı gerekli hatırlatma ve öğütler edip döndüler.

Kuleli olayları

Daha önce Tersane zindanındaki mahpuslar dışarıdan el peyda edip demirleri kırmak için âlet tedarik etmelerinden başka dışarı çıktıklarında da kendilerine silâh verilecek olduğu haber alınarak işin önü kestirilmişti. Bu aralık,

"İstanbul'da bir fesat çıkarılmak üzere imiş" diye Avrupa gazetelerinden bazılarında yazılan fıkraya diğer bazı gazeteler,

"Fesat denilen şey işte şu mahpuslar olayından ibarettir" diye cevap vermişlerdi. Meğer İstanbul'da gerçekten bir büyük fesat cemiyeti hazırlanmakta imiş ki Saferin on beşinci Salı günü haber alınıp hemen askerlere fişek verildi. Gerekli tedbirler alındı. Çarşamba ve Perşembe günleri fesat heyeti üyeleri olan şahıslar birer birer tutuldu. Hepsi hapishaneye konuldu. Fesat cemiyetinin kumandanı olacak Ferik Hüseyin Daim Paşa daha önce memuren Rumeli'ye gitmiş olduğundan onun da bulunduğu mahalde tevkifi için özel memur gönderildi. Perşembe gecesi Sadrazam'ın yalısında ve ertesi Kâmil Paşa'nın yalısında meclis-i vükelâ toplandı. Asıl fesat reisi ulemâdan Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi adlı kimse imiş ki savaş sırasında Kars'a geldiği vakit Islahat Fermanı oraya ulaştığında daha o vakit devlet aleyhine bir fitne uyandırmayı tasarlamış ve orada Hüseyin Daim Paşa ile görüşmüş, daha

sonra Batum ordusuna ve oradan Dersaadet'e gelmiş. Hüseyin Paşa da Çerkez asıllı olup miralaylıkla Kars'a giderek orada yararlığı zahir olmakla terfi ederek feriklik ile dönmüştü. Sonradan Karadağ'da bozulup pek çok Osmanlı askerinin şehit olmasına onun tedbirsizliği sebep olmuşken Kars'daki ünü üzerine kendisine bir şey denilmedi. Şeyh Ahmed Efendi'yi bir müddet hanesinde misafir ederek bir fesat cemiyeti kurmaya aralarında karar vermişler. Şeyh Ahmed Efendi, gerçekte pek çok fedailerden oluşan bir fesat cemiyeti kurmuş ise de Hüseyin Paşa'nın Rumeli tarafına görevlendirilmesinden dolayı iş ertelendiğinden cemiyet üyeleri Karadeniz Boğazı Mirlivası Hasan Paşa'yı kandırmaya çalışmışlardı. O da işi ortaya çıkarmakla bir günde üç yüzden fazla kimseler tutulup tevkif olundu ve hemen Kuleli Kışlası'nda sorgulamalarına başlandı. Çoğu suçsuz olmakla tahliye edildi ve fedailer alıkonuldu. Çünkü fedailer birer ahitname mühürleyerek Ahmed Efendi'ye vermişler. Bu ahitnamede *"Şeyh Ahmed Süleymanî ile aramızdaki bu ahdi kabul ettim. Ben, fedai filan..."* diye açık olmakla birinin inkâra mecali kalmadı. Bu sorgulamaların henüz arkası alınmadan Hüseyin Dâim Paşa Rumeli'den getirilince onu da sorgusu yapıldı.

Gariptir ki Avrupa kanunlarına göre bir şahs bir kimseyi öldürmeye kastedip de bazı engellerden dolayı gerçekleşmezse kürek cezasına mahkum olur. Ancak hükümdara suikastı tasarlayanların idam olunması gerekir. Ceza kanunname-i hümâyûnunun lâyihası da bu yolda yapılmış idi. Fakir bu işin özel memuru olup madde madde bu lâyihayı havâss-ı vükelâ komisyonunda okuyarak verilen karar üzerine tashih ederdim. Bu bahsi okuduğumda Meclis-i Tanzimat üyelerinden merhum Şevket Paşa,

"Padişah hakkında suikast kimsenin hatırına gelmemelidir. Bunu kanuna yazıp ilân etmek münasip olmaz" demekle kanunda hükümdarlara mahsus olan maddeler kaldırılmış idi. O

vakit bu komisyonda Âlî ve Fuad paşa ile Rüşdü Paşa da vardı. Bu kere Kuleli olayında o maddelere ihtiyaç doğdu. Zikredildiği gibi fedailerin Zat-ı Şâhâne'ye suikastları belli olmuş ise de bu maddeler kanunnâme-i hümâyûndan kaldırılmış olduğundan padişah hakkında olan suikastlarına idam hükmü verilemeyip diğer insanlar hakkında olan suikastlar gibi kürek ya kale-bendlik cezalarıyla cezalandırılmalarına mecburiyet görüldü. Âlî ve Fuad paşalar fakiri çağırarak bunların idamına medar olacak madde sorduklarında Şevket Paşa hikâyesini kendilerine hatırlattım. Onun sözüyle kanunnâmeyi eksik bıraktıklarına üzüldüler.

Bununla birlikte yine Şeyh Ahmed, Hüseyin Paşa, Cafer Dem Paşa ve hâcegândan Arif ve Binbaşı Rasim beyler birinci derecede cânî olmakla özel komisyonca hazırlanan mazbatada bunların ernr-i uli'ı-emr ile siyaseten idamları yazılı ise de Cafer Dem, Bâb-ı Seraskerî'den Kuleli kışlasına götürülürken kendisini denize atıp boğularak telef olmuş ve gerideki dört kişinin dördünün idama karşılık müebbet olarak kale-bend edilmeleri emir ve ferman buyrulmuştur. Mezkur mazbatanın sureti meselenin izahına yardımcı olacağından ek olarak zat-ı âlilerine gönderilmiştir. O şekilde zikredilen fesat bastırılmış ise de Hazinenin sıkıntısı büyük olduğundan aylıklar ayın sonunda verilir oldu. Herkes ıstırap ve endişede kaldı.

Bu arada Avrupa büyük devletleri tarafından Babıâli'ye müşterek bir adet takrir verildi. Bu takrirde,

"Muharebeden beri vaat edilen nizamat ve ıslahata teşebbüs olunmadı ve bir şey yapılmadı. Devlet-i Aliyye'nin mali durumu ise pek fena hâle geldi. Bu kere ortaya çıkan isyan eserleri de bunlardan doğuyor. Avrupa devletleri bundan pek az müddet daha bu hallere dikkat edebilir" diye yazılı idi. Gerçekte mali sıkıntı böyle giderse sonucunun çok kötü olacağı belliydi.

Bu arada bazı medreselere ve diğer mevkilcre yaftalar yapıştırılmış ve bunlarda,

"Hasmın kadı olursa yardımcın Allah olsun. Ey ümmet-i Muhammed sizin din ve şeriatınızı meydana çıkarmak için uğraşan din kardaşlarınız Kuleli'de mahpus olup kimisini katil kimisine kanunen ceza edecekler. Din ve hamiyet kalmadı mı. Niçin gidip onları kurtarmıyorsunuz" diye yazılmıştı. Bazı kötü niyetliler de hazır durumu fırsat bilerek bir iş becerebilmek üzere garip bir yola teşebbüs etmişler idi. Şöyle ki taraflarından Mâbeyn-i hümâyûn başkitabetine bir küfe kavun ile bir mektup gönderilmiş, mektup nesih hattı ile yazılmış, bilinmeyen bir mühür ile mühürlenmiş ve içinde,

"Millet Âlî ve Fuad paşaları istemiyorlar ve bunlar çıkarsa devlet idare olunmaz sanılmasın. İdare edecek kimlerdir denilirse Kıbrıslı Mehmed Paşa ve Rüşdü Paşa babalarımız ile Vefik Efendi ve Rıza Bey'dir" denilmişti.

Tasarruf tedbirleri

Rebiülevvelin on dördüncü Salı günü hanım sultanların çeyizi denizden büyük tantana ile gönderildi. Hâlbuki yukarıda yazılan karışıklığın çıktığında Cuma günü padişah gerçeği öğrenip haylice ürkmüş olduğundan şehzadelerden ve kadınlardan seyre gidenleri derhâl harem ağaları ile toplatmış, kimisi Küçüksu'dan ve kimisi Kâğıthane'den çağrılmalarıyla *"Zorba kalkmış"* diye Saray-ı hümâyûnun içine büyük korku ve dehşet düşüp kadınların çoğu bayılmıştı. Bu kere yine çeyiz alayı gösterisi yapmak ne büyük gaflet ve yanlış harekettir. Çeyizi götüren askerin aylığı verilmiyor iken bunca masraf yapılarak alay göstermek akıllara hayret vermiştir. Bunun üzerine vükelâ Mâbeyn-i hümâyûna davet olunarak Babıâli'ye bir hatt-ı hümâyûn gönderileceğini Zat-ı Şâhâne ifade ve hattı kendilerine okumuş. Hatt-ı hümâyûn,

"Devlet'in terakkisi mali kuvvete muhtaç olduğu hâlde bir müddetten beri türlü sebeplerden dolayı Beyoğlu tüccarından

günlük masrafı idare için ağır şartlar ile akçe borçlanılması Devlet'in mali itibarını sarstığı ve bu konuda artık padişah tarafından gayret sarf olunacağından vükelâ da birleşerek bunun çaresini düşünmeleri ve görüşmelerde karar ne ise arz olunması" hususlarından ibaret idi. Sadrazam Âlî Paşa bunun üzerine,

"Devlet-i Aliyye'niz bitti. Himmet-i şahanenize muhtaçtır" demekle padişah tarafından,

"Şöyle yapmalı. Böyle etmeli" gibi söz söylendiğinde de Âlî Paşa,

"Bunlar himmet-i şahanenize kalmıştır" diye söylediğinden padişahın gücenmesine sebep olmuştur. Daha sonra anılan hatt-ı hümâyûn Babıâli'ye gelip okundu. Ancak genele ilan olunmayıp okunması sırasında yalnız meclisler üyesiyle Babıâli memurları bulundu. Buna cevaben bir mazbata kaleme alınmak üzere toplanan vükela meclisinde Sadrazam Âlî Paşa tarafından Mâliye'nin bu hâlini doğuran sebepler tamamen ve açıkça meydana kondu ve bunun üzerine bir mazbata kaleme alındı. Bunda,

"Saray-ı hümâyûn altmış üç ve altmış beş senelerindeki hâline geri döndürülmedikçe bu derde çare bulunamaz" yolunda şiddetli sözler yazılmıştı. Fakat Meclis-i mahsusta olan görüşmelere Zat-ı Şâhâne vâkıf olmakla bu mazbatanın arz ve takdimine vakit olmaksızın Âlî Paşa azledilip Sadaret Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya verildi.

Salı günü Sadaret rikabı oldu. Zat-ı Şâhâne rikabda mali sıkıntıdan söz açıp aşırı mertebe üzüntü ve keder ile,

"Gereksiz yerlere birçok masraflar olmuş. Keşke edilmeyeydi. Ama ne çare oldu" diyerek ve geçmişe haylice üzülerek,

"Cümlenizin sadakatini tecrübe ettim. Yine sadakat edip bu hâlin düzeltilmesine bir çare bulmanızı umarım" diye buyurmuş ve yeni Sadrazam da,

"Bu bir buhran hâlidir. Devlet-i Aliyye böyle sıkıntılara defalarca düşmüştür. İnşaallah bu da geçer. *Himmetü'l-rical, taklau'l-cibâl*, kaidesince olmaz şey yoktur. İş ancak bizi bu hâle getiren sebepleri bilip de bundan sonra onlardan sakınmaktır. Yoksa geçmişe üzülmenin faydası yoktur" diyerek vükelâya işaret ederek,

"Bunların hepsi can feda edercesine çalışacaklardır" diye cevap vermiştir. Âlî Paşa'nın liyakat ve ehliyeti herkesçe kabul edilirdi. Ancak nezaket ve gevşekliğinden icraatta ileri gidememesi sebebiyle halk arasında karalanmış idi. Gerçi bu sadaretinin başlarında meclislerin yeniden düzenlenmesine kalkışıp bundan Hazine'ye hayli yarar sağlamış ise de şundan bundan kesilen maaşlar kadın efendilerin maaşlarına zam edildiğinden bir şeye faydası olmadı, ancak pek çok insanın kalplerinin kırılmasına sebep oldu. İşte o vakit Âlî Paşa'nın gevşeklik etmemesi gerekirken susmakla bir derece daha dile geldi. Sonra iş daha fenalaşıp halk gözünde sorumluluk hep kendi üzerine kaldığını görerek aşırı ümitsizlik ve bıkkınlık ile gemi azıya aldı ve pek fazla sert davranır oldu. Kıbrıslı Mehmed Paşa ise hayli vakit gözden uzak kalarak serbest davranır ve sert dil kullanır idiğinden kamuoyunu kazanmış idi. Fakat padişahın teveccühünden mahrum idi. Bu kere Âlî Paşa ondan daha ileri gitmekle Zat-ı Şâhâne onu azledip yerine Kıbrıslı'yı getirdi. Bundan,

"Kıbrıslı Âlî Paşa'dan ileri gider, sarayca fevkalâde ilerlemiş olan israfın önünü keser, Serasker Rıza Paşa ile ona meyilli olanların azliyle işi tam eline alır ve devleti tehlikeden kurtarır" diye ümit olunuyordu. Aslında Âlî Paşa'nın düzenlediği mazbatayı yürütmüş ve onun ümitsizlikle seçtiği yolu tutmuş olaydı başarması umulurdu. Kıbrıslı ise gözden uzak olduğu günlerde kullandığı dili kesip sırf Mâbeyn-i hümâyûnca makbul olacak yol ki daha önce Âlî Paşa'nın halk arasında kötülenmesine sebep olan yoldur, o da bu kere Sadaret'e gelince

bu yolu seçti ve Reşid Paşa zamanından beri seçilen kötü âdet üzere maaş indirimi ile Hazinenin açığını kapatmak gibi çıkmaz bir yola girdi.

Çünkü genel tahsisata dokunulmayıp yalnız mülkiye maaşlarından tasarruf etmek isteniliyordu. Bunun toplamı ise senelik beş yüz bin keseden ibaret olup hiç verilmese yine Hazine'nin borcu kapanmazdı. Mali itibara halel gelmiş olduğundan borçlanma da mümkün değildir. Sene sonuna kadar olan gelirler hep Beyoğlu alacaklılarına ve diğer borçların faizlerine ayrılmıştı. Halbuki sene sonuna kadar devleti idare etmek en azından beş yüz bin keseye bağlıydı. Aylıklar hep ertelendi. Herkes ne yapacağını şaşırdı. Mesela maaşlar yarıya indirilse yine verilemezdi. Şu hâle göre o vakit kadın efendilerin ettikleri borç için,

"Saraydaki murassaat, altın ve gümüş kap-kacak çıkarılmak ve buna bakarak vükelâ tarafından dahi murassaat ve altın ve gümüş kap-kacakları meydana konulmak gibi bir fevkalade bir tedbir alınsa bunların toplamı işin düzelmesine biraz yardımcı olacağından başka mali itibar geri dönerek borçlanma da mümkün olurdu" diye bazı akıllılar tarafından hatırlatıldıysa da bu suret Kıbrıslı'nın yukarıda geçtiği gibi yeni seçmiş olduğu dalkavukluk usulüne aykırı idi.

Kadın giyimleri hakkında

İslâm milletinde her şeyden fazla ırz ve namus meselesine dikkat ve itina oluna gelmişken bir vakitten beri gerek saraylılar ve gerek İstanbul'un moda meraklısı olan hanımları atlas ferace giymek ve gayet ince yaşmaklar kullanmak gibi hâl ve hareketlerde bulunuyor, bu ise İslâm milletine pek ağır görünürdü. Bunun üzerine Âlî Paşa'nın en sonra seçmeye mecbur olduğu yol gereğince bu yılda ırz ve namusça görülen eksikliğin giderilmesi, ırz ve namusça bilinen usul ve âdetlerin asli

hâline iadesi hususlarına teşebbüs etmiş idi. Şöyle ki Meclis-i mahsusta görüşerek kadınların atlas ferace giymemeleri ve ince yaşmak kullanmamaları gibi gerçek örtünmeyi gerektirecek tembihleri ve aksine harekette bulunanlar olursa feracesinin yakası kesilmek ve kocaları ceza görmek gibi tehditleri içeren ve gayet şiddetli bir ilanname kaleme alınıp mazbatayla arz olunmuş idi. Zat-ı Şâhâne ise buna kırılarak Rıza Paşa'yı çağırıp,

"Bunun icrası kabil midir?. Bu şiddeti benimkilere mi edecekler? Sen bu mazbatayı nasıl mühürledin?" diye azarlamış olduğundan Sadaret değişiminden sonra Rıza Paşa o ilannameyi alıp Kıbrıslı'ya götürmüş ve o da halkça övülen eski mesleğini terk ederek bu sadarette seçtiği yeni meslek üzere onu matluba uygun olacak surette düzelttirmiş olduğu rivayet edilir. Her ne hâl ise bu ilannamenin tabirleri değiştirilerek başka surete konuldu, aksine bütün bütün özü alınarak tashih olunup başka bir ilanname meydana çıktı ve çoğaltılarak ilân olundu. Yeni Sadrazamın bu yola dökülmesinden başarılı olamayacağı, bazı akıllılar tarafından anlaşıldı. Zikrolunan ilannamenin sureti aşağıdadır.

İlanname

Herkesin malumudur ki ırz ve edebe aykırı her türlü hâl ve hareketten nefsi korumak insanoğlundan her ferde bir büyük fariza-i zimmet olduğu gibi herkes aile ve evladının ve kendisine müteallik olanların ırzını muhafazaya gücünün yettiği kadar gayret sarfetmek de hamiyet ve insanlık gereklerindendir. Her kavim ve milletin şeriat ve âdetine göre ırzını koruma hususunda bir usul ve yol olup İslâm şeriatında ırz ve edep koruması hususunun evvelki derecesi önemli mesturiyyet maddesi bulunmasıyla bu konuda olan emre uymak Müslümanlar için dini farzdır. Hâlbuki biraz vakitten beri kadınlardan bazıları âdet ve usule aykırı ince yaşmaklar tutarak ve türlü türlü uygunsuz şeylerden feraceler giyerek açık saçık türlü biçim ve kıyafetler ile sokağa çıkmakta ve seyir

yerlerinde erkeklerle karışık durarak birtakım edep ve şeriata aykırı tavır hareketlerde bulunmaktadır. Bu hâl gerek şeriata ve gerek millet adabınca yasak ve reddedilmiş olduğundan başka her familyayı harap edecek surette sefahati gerektirmektedir. Binaenaleyh bundan böyle her kim olursa olsun sokağa çıkan kadınlar içerisi seçilmeyecek surette yaşmak tutup lâyıkıyla örtülü bir hâlde bulunacaklardır ve arkalarına giyecekleri feraceleri çuhadan ve diğer çuha cinsinden, Ankara şalı ve sofundan ve bunlara benzer şeylerden olacaktır. Feracelerin etrafı da işleme ve sırma gibi birtakım lüzumsuz ve masraflı şeyler ile süslenmeyecektir. Sade çorap ile sokağa çıkılmayıp çedik ve buna benzer edeplice ayakkabı giyilecektir. Bir şey almak için çarşı ve pazara gittiklerinde dükkân ve mağazaların önünde durarak alacakları eşyayı alıp zinhar içeriye girmeyeceklerdir. Seyir yerlerinde erkeklere mahsus olan yerlere gitmeyip kadınlara mahsus olan yerlerde duracaklardır. Zikredilen şekle ters, şeriat ve adaba aykırı tavır ve hareket yapanlar cezalandırılacaktır. Haremler hâl u derecelerinden fazla arabalara binmeyip ve harem arabacılığına yakışmaz tavır ve heyette arabacı kullanmayacaklardır. Erkeklerin dahi her hâl ve mahalde ırz ve edep gereklerine uymaları lâzımeden olmasıyla onlar da çarşı pazarda, diğer gezdikleri yerlerde ve özellikle seyir yerlerinde namuslu ve edeplice davranacaklardır. Edebe aykırı hareket eden ve seyir yerlerinde alenen ötede beride oturup içenlerin de cezalandırılması icra kılınacaktır. Bu hususlar yazıldığı gibi kararlaştırılmış olup devamlı icrası için padişah iradesi çıkarılmış olmakla keyfiyet herkesi malumu olması için ilân olundu.

7 Rebiülahır 1276/3 Kasım 1859

Çerkez ve Nogay Göçü

Dağıstan'da yirmi seneden beri Rusya devleti ile uğraşan Şeyh Şamil Efendi kesintisiz Ruslar ile cenk etmekte iken Kırım Muharebesi sırasında muharebeden el çekmiş idi. Çerkezler de Ruslarla ateşkes etmişçesine savaşı terk etmişlerdi. Ruslar ise sulhtan sonra Kafkasya üzerine kuvvetli hücum ederek Şeyh Şamil'i sıkıştırıp daha önce onu mecbur etmişti. Bu sırada Hocabey'e götürülüp oradan da Petersburg'a götürüleceği ve ondan sonra her taraftan Çerkesistan'ı kuşatmakta olduğu işitildi. Eğer Kafkas Dağları halkı savaş sırasında gereği gibi çalışıp çabalamış olsalardı, konferansta tabii olarak onlar da söz konusu olarak hürriyetlerini muhafaza edebilecek bir surete bağlanmaları kuvvetle beklenirdi. Bununla birlikte İngilizler yine bunlara dair söz açmak istediler ise de yalnız kaldıklarından bir şey yapamadılar. Çünkü Rusların Anadolu tarafına geçişi Hindistan yolu için olduğundan yalnız İngilizlerin mütalaasına aykırıydı, Fransa politikasına dokunmazdı ve Fransa imparatoru Rusya tarafına meylederek sulh anlaşmasını çabuklaştırmıştı. Bundan dolayı Kafkas meselesi ortaya getirilemedi. İşte Rusyalı bundan yararlanarak Dağıstan'ı zapt ve istilâ ettiği gibi Çerkezistan'ı da kuşatıp son derece zorlamaya başladı. Kuban boyundaki Çerkezler ve Nogaylara *"İstediğiniz tarafa gidiniz"* diye izin vermekle geçen sene güz mevsiminde birçok Çerkez ve Nogay denizden İstanbul'a gelerek hanlarda iskân olundular. Kış mevsimi geçince bahar mevsiminde Nogaylar Adana Eyaleti'nde bulunan Çukurova'ya ve Çerkezler Kütahya ve Ankara taraflarına gönderildiler. Bu yazın da peyderpey gelen Nogaylar Adana tarafına ve Çerkesler orta kola gönderilip iskân olunmak üzere sevk olunmuşlardır. Hazine'nin böyle sıkıntılı zamanında muhacirlerin iskânı hususu da büyük masraflara sebep olduğundan bu da Hazine'nin yükünü ağırlaştırmaktaydı.

Kabine Revizyonu

Rebiülahirin on dördüncü Perşembe günü yazlıklardan İstanbul'a göçülmüştür. Yeni Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa maaşlardan kesinti yapılıp indirilmesiyle meşgul oldu. Ancak henüz buna bir karar verilmeden bazı tevcihata karar verildi. Şöyle ki Meclis-i Vâlâ Reisi Kâmil Paşa, öteden beri her tarafa temayül eder ve nüfuzlulara dalkavukluk eyler bir zattı. Geçende bütün vükelâ Kuleli Kışlası'nda hazır iken,

"Biz artık kendimizi çürüttük, az lolunmalıyız. Padişah da Müslümanların önderi olup yoluyla hareket etmelidir" diyerek Rıza Paşa'ya bakıp,

"Buralarını Efendimize anlatmak sadakattir ve söylememek ihanettir" demesi üzerine artık vükelâ arasında hicap perdesi yükselip aslında kaçındıkları dedikodular ve boş lakırtılar mecliste açıkça söz konusu olarak Âlî Paşa'nın bu yolda hayli ileri gitmesine sebep olmuş idi. Rıza Paşa ise hâl ve mevki gereğince bu gibi konuşma ve tartışmaları gizlice Zat-ı Şâhâne'ye arz edegeldiği cihetle Kâmil Paşa'ya padişah gücenmişti. Kıbrıslı da zaten kendisini sevmezdi. Bunun üzerine Rebiülahirin on dokuzuncu Salı günü Kâmil Paşa azledilip yerine Safvetî Paşa Meclis-i Vâlâ reisi, onun yerine Mâbeyn-i hümâyûn Masraf Nazırı Rıza Efendi Evkaf-ı hümâyûn nazırı ve onun yerine de Kemâl Efendi Masraf nazırı oldu.

Herkesten evvel Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın azledilmesi beklenirken ona dokunulmadı. Çünkü o vakit Hariciye Nezareti akli olarak Âlî ve Fuad Paşa arasında gidip gelip onlara münhasır gibi idi. Rıza Paşa zaten Âlî Paşa'yı fazla severdi. Ancak daha önce Saray-ı hümâyûnun Maliye hazinesine devrolunan borcundan fazla olarak sonradan ortaya çıkan yüz yirmi bin keselik kadar borcunun pusulasını Âlî Paşa'ya verdiğinde kabul etmediğinden Rıza Paşa hâl ve mevkii icabınca pek fazla sıkılıyordu. Bunun gibi bazı hususların halledilmesi için bir el

değiştirmeye mecbur olmakla Kıbrıslı'yı Sadaret'e sevk etmiş idi. Lâkin manen sadrazam kendisi olup nüfuz kendi elinde olduğu hâlde Âlî Paşa'yı Hariciye Nezareti'ne getirmek isterdi. Fuad Paşa buralarını sezerdi ve Rıza Paşa ile arası iyi olmayıp Kıbrıslı'dan da iyi muamele görmüyordu. Hatta Paris Elçiliğine Veliyüddin Paşa'nın tayinini asla kendisi ile müzakere etmeyerek Fransa elçisiyle uyum sonrası arz tezkiresini Amedci Efendi'ye ısmarlamış, Fuad Paşa müsveddesini görmüş ve arzdan sonra hemen iradesi dahi çıkmıştı. Hâlbuki Kıbrıslı, Fransız elçisinin ifadesini lâyıkıyla anlayamamış olduğundan resmen Fransa devletinden sorup uyumluluk sağlanmadan arz edilivermiş ve durum telgrafla Paris'e haber verilince Veli Paşa'nın kabul olunamayacağı cevabı gelmişti. Fuad Paşa bu cevabı Kıbrıslı'ya gösterince pek fazla bozulmuş ve gayet çirkin bir iş olmuştu.

Birkaç gün sonra Ticaret Nezareti Muavini Remzi Efendi azledilip yerine Maarif Nezareti Müsteşarı Salih Efendi tayin olundu ve Maarif Müsteşarlığı kaldırıldı. Bunu da gerek Fuad Paşa ve gerek reisler yürürlüğe konduktan sonra duydular. Hâlbuki bu gibi işleri sadrazamlar Hariciye nazırı ve reisler ile görüşerek icra etmek âdet idi. Şu hâllere bakarak Fuad Paşa Hariciye Nezareti'nden istifa ile Girit valiliğini istedi. Kıbrıslı bundan telâş etti. Zira onun üzerine Âlî Paşa'nın nezarete gelmesi tabii idi. Kıbrıslı ise Âlî Paşa'dan ise Fuad Paşa'yı kendisince daha ehven görüyordu. Hele padişah tarafından da Fuad Paşa'nın istifası kabul edilmeyerek yerinde bırakıldı.

Bu sırada Lesseps Dersaadet'e geldi. Yine Süveyş Kanalı bahsi meydana çıktı. Fransız imparatoru bu işin yapılmasını istediğinden red cevabı verilmek zor ve izin sureti İngiltere politikasına aykırı olduğundan vükelâ hayrette kalıp gece gündüz toplanarak görüşmeler ile meşgul oldular.

Cemaziyelevvelin yirminci günü Hariciye Müsteşarı Ârif Efendi Meclis-i Vâlâ üyeliğiyile çıkıp yerine Kabuli Efendi

müsteşar oldu ve Paris Elçisi Reşid Paşazâde Mehmed Cemil Beyefendi üyelikle Meclis-i Tanzimat'a memur oldu. Paris elçiliğine de Vefik Efendi'nin memuriyeti arzedilip iradesi çıkmış idi. Hâlbuki daha önce Paris elçiliğine Vefik Efendi'nin memuriyeti için mutat üzere Fransa devletinden uyum istemek üzere Paris'te Devlet-i Aliyye maslahatgüzarı bulunan Agop Efendi'ye yazılmış ise de henüz cevabı gelmemiş idi. Şu hâle göre cevap gelmeden evvel icrası kabil olamayacağından o gün Vefik Efendi'nin Babıâli'ye daveti lâzım gelmezken diğerleriyle beraber o da davet olunmuş ise de Veli Paşa olayı gibi bir çirkin iş olmasın diye Vefik Efendi'nin memuriyeti icra olunamayıp iade kılındı. Kısacası Sadrazam'ın çok aceleci olması yüzünden bunda da bir yanlışlık meydana geldi ve yine halk içinde,

"Vefik Efendi dahi kabul olunmamış, yok Vefik Efendi sefareti kabul etmemiş" diye dedikodu çıktı.

Cemaziyelevvelin yirmi ikinci Cumartesi günü Ticaret Nazırı Mahmud Nedim Paşa azledilip yerine Meclis-i Tanzimat üyelerinden Edhem Paşa memur oldu. Aşkar Ali Paşa uhdesine de Meclis-i Vâlâ üyeliği verildi. Tersane Müsteşarı Said Efendi azledilip yerine Meclis-i Vâlâ üyelerinden Mazlum Beyefendi tayin edildi.

Mahmud Nedim Paşa, Meclis-i Tanzimat veya Meclis-i Vâlâ reisliklerinden birine veya Hariciye Nezareti'ne tayin edilmemesinden dolayı eski sadrazama gücenip bazı tavırlarıyla onu gücendirmiş olduğundan Sadaret değişiminde sanki yeni heyet ile birlik gibi görünür ve öteki tarafı tekmeleyecek gibi bir hâl ü tavırda bulunurdu. Hâlbuki dil bilmediğinden Hariciye Nezareti'ni ümit etmesi kendi düşüncesizliğinden dolayı idi. Meclis-i Tanzimat'da daima kanunname ve nizamname lâyihaları yazılmakta olup bu işe de kendisi muktedir değildi. Meclis-i Vâlâ reisliği de ona inanılıp emanet edilemiyordu.

Yukarıda geçtiği gibi Safvetî Paşa Meclis-i Vâlâ reisi olup Meclis-i Tanzimat reisi bulunan Rüşdü Paşa'nın dahi yerinden

oynatılamayacağı malum olduğundan Mahmud Paşa yeni heyetten de hoşnut olmadı. Kısacası bu zat hayli vakitten beri kendisini lâyık gördüğü yüksek mansıplara getirilmemesinden dolayı iki heyetten de hoşnut değil ve onlar da ondan nefret eder bir hâlde idiler. Hâlbuki ebniye memurlarının türlü hırsızlıkları olup bu esnada ip ucu yakalanmakla daha önce Remzi Efendi azledilip konunun araştırılması için bir komisyon kurulmuş idi. Şu hâle göre Mahmud Paşa'nın dahi ayrılması tabii bir işti. Defterhane-i Hakanî ketebesi, işlerin görülmesine yeterli olmadığından pek çok insanların işleri birikmiş idi. Hâlbuki burada ne kadar senet verilirse o kadar gelir artacağından işlerin birikmesi Hazine'ye de zararlı idi. Bunun üzerine bu kere yeni Sadrazamın gayretiyle Defterhane'nin tahsisatına aylık otuz beş bin kuruş zamla altmış adet katip alındı. Yeni Sadrazamın bu gayreti işe hizmet demek olduğundan insaf ehli ve vukuf erbabı yanında övüldü. Fakat aşağıda yazılacak makul olmayan tevcihlerden dolayı kötülendi.

Şöyle ki Edirne, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Bursa, Adana, Ankara, Sivas, Harput ve Hakkâri valilikleri ilga olunup birer mutasarrıf ile idarelerine karar verilerek gayret gösterildi. Cemaziyelevvelin yirmi üçüncü Pazartesi günü Cezayir-i Bahr-ı Sefid Mutasarrıflığı Ahmed Atâ Beyefendi'ye, Edirne Mutasarrıflığı mirimirandan Hilmi Paşa'ya, Adana Mutasarrıflığı mirimiran rütbesiyle Tecirli Ahmed Bey'e, Sivas mutasarrıflığı Hazinedarzâde mirimirandan Ahmed Paşa'ya, Ankara Mutasarrıflığı mirimirandan Rıdvan Paşa'ya, Bursa Mutasarrıflığı Nureddin Paşa'ya, Harput Mutasarrıflığı eski Urfa kaymakamı mirimirandan Yusuf Paşa'ya ve Hakkâri Mutasarrıflığı mirimirandan Resul Paşa'ya tevcih buyruldu.

Hâlbuki Adana mutasarrıfı olan Ahmed Paşa, Kırım Savaşında Anadolu Ordusu müşiri olup türlü hırsızlıklarla itham edildiği hâlde ordunun bozguna uğramasına sebep olduğundan yargılanıp rütbesi kaldırılmış, Resul Paşa devlete isyan

etmekle tutularak İstanbul'a getirtilmiş ve İshak Paşa muhakeme altında bulunmuş olduğundan,

"Böyle derbederleri başına toplayıp da onlara birer eyaleti teslim etmek akıllı işi midir" diye Kıbrıslı'nın aleyhinde söz çoğaldı. Bursa Valiliği maaşının beşte biri indirildikten sonra elli bin kuruş kalıp bunun yirmi beş bini Bursa Valiliğinden mazul olan Süleyman Paşa'ya mazuliyet maaşı olmak üzere verilmiş ve yirmi bin kuruşu mutasarrıflığa tahsis edilmiş olduğundan yalnız beş bin kuruş mîrî kazanç husule gelebilmiş idi. Bu ise,

"Valiliğin ilgasına değmez. Bu gibi icraat hep Sadrazam'ın garazkârlığından ibarettir" diye itirazlar yapıldı.

"Sivas mutasarrıfı olan Ahmed Paşa'nın mansıp alması için bir vakitten beri elde yüz bin kuruş dolaşıyor" diye söylenmekte iken Sivas Eyaleti mutasarrıflığına tayini suizanna sebep oldu.

"Gerçi Sadrazam'ın iffeti herkesin indinde müsellem ise de bu tevcihlerle etraf ve taallukatı çok paralar aldı" diye dedi-kodu edilir oldu.

Ferec Yüsr'ün rüşvet meselesi ve Sadaret değişimi

Cidde tüccarından Ferec Yüsr adlı zat öteden beri ticari masraf için aylık ikişer bin kese verip İstanbul'daki adamı bunu Hazine-i celileden alırdı ve riyali Hazine'den mîrî hesabıyla yirmi beş kuruşa alıp mahallinde yirmi dokuza verirdi. Bu yolla riyalin fiyatından yüzde on sekiz kuruş kadar kazanırdı. Lâkin bunu yalnız başına yiyemeyip İstanbul'da bazı zevatı da hissedar edermiş. Bu arada Şerif Abdullah Paşa bazı Urban üzerine hareket edeceğinden aylık dörder bin kese istedi. Keyfiyet Ferec Yüsr'e teklif olununca riyali otuz ikişer kuruşa hesap etmekle birlikte yüzde iki komisyon da istedi. Hâlbuki bu açgözlülüğü üzerine başka bir tacir çıkıp yüzde iki komisyon ile riyali yirmi dokuz hesap etmek üzere aydan aya zikredilen meblağı vereceğini Maliye Nezareti'ne bildirdi. Maliye

nazırı da bu işin ona verilmesine dair Babıâli'ye takrir gönderdi. Ferec Yüsr'ün buradaki adamı ise bunu anlayınca bu işi elden çıkarmamak için taraf taraf dolaşıp birçok yerlere rüşvetler vaat ve taahhüt etmiş. Maliye nazırının zikredilen takriri Meclis-i Vâlâya havale edilince Safvetî Paşa,

"Ferec Yüsr Efendi bunca vakitlerden beri bu işin güzel ifasına muvaffak oldu. Onun uhdesinden alıp başkasına havalesi uyamaz" diye takriri geri çevirdi. Maliye nazırı ise Ferec Yüsr'ün adamı tarafından etrafa hayli rüşvetler vaat edildiğine dair bazı belgeler ele geçirmiş idi. Safvetî Paşa buradan habersiz ve gafil idi. İşte bu hâlde,

"Tamam Rıza Paşa ile Safvetî Paşa takımının çarpılacak vaktidir" diye Kıbrıslı'ya söylenmekle o da *"Tamam fırsattır"* diye bazı teşebbüslere kalkışmış idi. Rıza Paşa bu teşebbüsleri hissedince önünü almak üzere padişahın nabzını yoklayıp Kıbrıslı'nın azline uğraştı. Bu işe epeyce ağırlık vermiş olduğu hâlde Cemaziyelevvelin yirmi yedinci Perşembe günü Kıbrıslı ile Fuad Paşa Mâbeyn-i hümâyûn'a çağrılarak padişah tarafından Rusya imparatoruna gönderilecek nişan ve hediye onlara gösterilmiş ve ilk başta padişah huzuruna Kıbrıslı girip hediyeleri seyrederken gümrüğe dair bahis açıldığında Kıbrıslı,

"Merhume Valide Sultan bundan dahi çalmış" demekle Hünkâr bozulup üzülmüş. Bu hâlde Fuad Paşa'yı davet buyurmuş, o da içeri girince Hünkâr'ı bozuk düzen görmüş idi. Onlar gittikten sonra Zat-ı Şâhâne harem-i hümâyûna girip,

"Bu herif benim ölmüş validemden ne istiyor. Onu çalmakla itham ediyor" diye buyurmuş ve hemen ertesi Cuma günü kendisinden mühr-i hümâyûnu aldırmış ve ertesi Cumartesi günü Meclis-i Tanzimat Reisi Mehmed Rüşdü Paşa Sadaret makamına getirilmiştir.

Yukarıda geçtiği gibi Ferec Yüsr maddesi üzerine Rıza Paşa Kıbrıslı'nın azline teşebbüs eylemiş ise de bunun fiile gelmesi bir müddet sürebilirken merhume Valide Sultan'ı itham

eylemesi azlini çabuklaştırmıştır. Perşembe günü hediyeleri seyrettikleri sırada padişah tarafından pek fazla iltifat buyrulmuş iken ertesi günü mühr-i hümâyûnun geri alınması kendisine pek güç gelmiştir. Kendisi gayet sert mizaçlı olmakla mühr-i hümâyûn'u almaya gelen mâbeynciye,

"Efendimiz beni çocuk oyuncağı mı zannediyor" demiş olduğunu yine kendisi bir zata anlatmış, o da "Efendim böyle söz söylenir mi" deyince,

"Evet Perşembe günü bana pek çok dua etti ve işler senin vaktinde iyi gidiyor, rahatım, Allah seni eksik etmesin dedi. Ertesi bak ne muamele etti. Onun için söyledim. Ben çocuk oyuncağı değilim" demiş. Ancak milletçe Hilâfet-i İslâmiye hakkında bilinen ve gelenek olan saygı ile bu sözün uyumlu olmadığı gerçektir ve kendisinin bu defaki sadareti altmış altı gün olarak *pek deli* terkibine denk düşmüş tuhaf ittifaklardandır. Daha önce Âlî Paşa'nın ayrılışında Rüşdü Paşa'nın Sadaret'e getirilmesi istenmiş, hatta Mâbeyn-i hümâyûn tarafından kendisine duyurulmuş idi. Ancak kendisi kabul tarafına yanaşmamış idi. Bu kere kabule mecbur olmuştur. Çünkü kendisi aslında Rıza Paşa'nın rakibi olup sonradan Âlî Paşa tarafıyla da arası bozuldu. Yalnız kaldı ve halk nazarında eski vakar ve haysiyeti bayağı azaldı. Artık vakarını muhafaza için bu kere Sadaret'i kabulden başka çare yoktu.

Ferec Yüsr işine gelince onun Dersaadet'deki adamıyla rakip olan tacir Meclis-i Vâlâ'ya çağrıldığında,

"Ferec Yüsr'ün adamı riyali yirmi dokuz buçuk kuruşa vermek üzere komisyon talebinden fariğ olmakla tabii olarak onun tarafı seçilmiştir. Lâkin böyle fiyat ile oynamaktan ise mahallinde kaç riyal verilirse buradan aynen o kadar riyal alınmak üzere yüzde beş komisyon verilmelidir" diye Mecliste bazı zatlar tarafından Safvetî Paşa'ya hatırlatılmış ise de kulak asılmamıştı Bunun üzerine,

“Gerçekte asıl alış aynen riyal alınıp verilerek mutat üzere komisyon verilmektir. Lâkin bu surette İstanbul’daki rüşvet ortaklarına hisse kalmaz” diye Safvetî Paşa aleyhinde söz söylenmişti.

Cemaziyelahirin biri olan Pazartesi günü eski Sadrazam Âlî Paşa Meclis-i Âlî-i Tanzimat reisi oldu. Ertesi günü Babıâli’ye bir hatt-ı hümâyûn geldi. Mazmununda,

“Mali işler de sekteye uğramış olduğundan bazı şeylere teşebbüs olunmuş idi. Sadaret değişimi münasebetiyle bunun yeni baştan tembihi lâzım gelmeğin derdest olan maddelerin ittifakla tesviyesi ve beyanı ile fazla masrafların kesilmesi ve miri malları telef ve irtikap edenlerin cezası icra olunmak üzere izin alınması senin vazifendir. Diğer vükelâ dahi memuriyetlerini iyi yapmaya gayret etsinler” diye buyrulmuş idi. Bu hatt-ı hümâyûn yeni sadrazamın bağımsızlığını içermekte ise de sorumluluğu da boylu boyunca giymiştir. Bu sırada İngiltere kraliçesinden gizli ve resmi olmayan Zat-ı Şâhâne’ye bir mektup gelip mazmununda,

“Kıbrıslı epeyce işlere bakıyordu. Azlini işittim. Üzüldüm” diye yazılı olduğu gizli şekilde fakir duydu.

Fuad Paşa’nın oğlu Kâzım Bey’in vefatı ve bazı vefatlar

Hariciye Nazırı Fuad Paşa’nın küçük oğlu Kâzım Bey daha önce bir müddet Mekteb-i Harbiye’de okuduktan sonra Paris’e gönderilip orada da fünun-ı harbiye tahsil ettirilmiş idi. Kibarzâdeler içinde henüz bu mertebe bilgisi ve güzel ahlâk sahibi bir zat yetişmemiş idi. Kısacası kişizâdeler içinde iftihar edilecek bir genç idi. Binbaşı rütbesinde olup tahsil etmiş olduğu nazariyatı tamamlamak için tecrübe kazanmak üzere hâl ve rütbesine uygun bir hizmette istihdam olunmasını babası arzu etmiş, ancak pek genç olduğundan rütbesinin

yükseltilmesini istemezdi. Bunun üzerine o vakit Dâr-ı Şûra reisi bulunan Zarif Paşa kendisini meclise çağırarak Mekteb-i Harbiye Nazırı Hüseyin Paşa'nın maiyetinde muavin olmak üzere memuriyeti uygun bulunduğunu kendisine, yürürlüğe konması için Serasker Paşa'ya takdim olunmasını Hüseyin Paşa'ya ifade etmişti. Hüseyin Paşa da bu genci alıp bir yerde bekletip önce kendisi Serasker Paşa yanına giderek keyfiyeti bildirdiğinde Serasker Paşa bu kararı kabul etmemekle Hüseyin Paşa çıkıp Kâzım Bey'e,

"Bu işin resmî bazı icraatı var imiş. Sonra icra olunacak" diye onu oradan göndermişti. Sonra,

"Kâzım Bey binbaşı olduğu hâlde muavin nasp olunduğu takdirde idaresi altında miralaylar bulunmak lâzım gelecek. Bu da usule uymaz" diye Serasker Paşa tarafından gerek Fuad Paşa'ya ve gerek oğluna durum bildirilince bu ise ikisine dahi pek giran gelmişti. Bunun üzerine Fuad Paşa Kâzım Bey'in bütün bütün askerî meslekten ihracı için Serasker Paşa'ya tezkire yazacak iken Rüşdü Paşa engel oldu. Sonra Kâzım Bey Beyoğlu'ndaki Topçu Kışlasına memur edildi. Fakat geçen olaydan dolayı hâsıl olan üzüntü ve tabii infial henüz gitmemiş idi. Bu kere kışlada iken birden vefat etti. Babasını kalan ömrünü zehirleyip gitti.

Eski vezirlerden Dede Paşa da bu esnada ahirete yolcu oldu. Yaşı yüz iki veya yüz beş diye ihtilâf üzere nakledilir. Hele eski Sadrazam Rauf Paşa'nın hâcelik ru'usunu götürmüş olduğu muhakkaktır. Vaka-i Hayriye'de (Yeniçeriliğin kaldırılmasında) Humbaracı-başı bulunup Humbarahâne'deki askeri Saray-ı hümâyûna naklederek Sancak-ı şerifin muhafazası hizmetini ifa etmiştir. *Allah rahmet eylesin.*

Feriklikten emekli İbrahim Paşa'yı bu kere kendi zevcesi, daha önce emektarlarından olup da izin vermiş olmasıyla bir müddetten beri Divanyolu'nda tütüncülük etmekte bulunan uşağına öldürtmekle ikisi alınıp sorgulanmak üzeredir.

Kaimenin yakılması ve Hazine'nin sıkıntısı

Mali sıkıntı son haddinde olduğundan kaimenin değerinin düşmesiyle altın fiyatının günden güne yükselmesi, işlemleri bütün bütün bozmuş idi. Bu hâl devam ettikçe maliyenin düzeltilmesi mümkün olamayacağı anlaşıldığından Rüşdü Paşa kaimenin kaldırılmasına ve buna karşılık tedarik edilmesi sırasında İstanbul'un akarlarından bir yardım toplanmasına karar verdi. Bunun için fakirin reisliği altında bir komisyon kurdu. Bir kaç ay bu önemli işe gayret sarf ettik. Kaime toplandıkça Maliye hazinesine gönderilir ve orada yaktırılırdı. Büyük miktarda kaime yanmakta olduğu hâlde bir müddet değeri geri dönmedi. Fakat kaimenin bakiyesi beş yüz bin kese akçeden aşağı doğru indikçe altının fiyatı da inmeye başladı ve iki yüz bin keselikten aşağı indiğinde mecidiye yüzlük de yüz beş kuruşa indi. Kısaca iş bitmeye yaklaştı. Gerçi hesapça kaimenin kalanlarının yalnız elli bin keseliğinin karşılığı yoktu, ancak Rüşdü Paşa onu da tedarik etmek üzere iken Zat-ı Şâhâne para için fazla sıkılmakla Maliye Nazırı Hasib Paşa'dan para isteyip o da yakılması için hazineye gönderilmiş olan kaimelerden yüz bin keselik kaimeyi Saray-ı hümâyûna vermiş olduğu pek gizli olarak işitildi. O vakit bunun hakikatini öğrenmek bizce müşküldü. Ancak bu sırada Rüşdü Paşa kederinden hasta olmuş veya hiddetinden hastalığa vurmuş idi ki haremden dışarı çıkmaz oldu ve bununla o rivayetin doğruluğuna yoruldu. Bu sırada Ramazan da gelmekle kaime işine epeyce sekte geldi. Rüşdü Paşa yine üzülüp bıkmayıp Şevvalin birinde bayramlaşma yerinde iken yakılmakta olan nakit kaimenin bazı engeller yüzünden arkası alınamadığından özür makamında bayramdan sonra bunların tamamen yakılarak bir tanesinin görülmeyeceği ilân olundu. Galata sarrafları ise kaime sayesinde altının fiyatını kâh yukarı ve kâh aşağı oynatarak bu yüzden hayli gelir elde ettiklerinden kaimenin kaldırılmasını istemezlerdi. Fakat bu kumarbazlar, Rüşdü Paşa hakkında diyecek

bir söz bulamadıklarından onun gayretini kırmak üzere yalan haberler yaymalarıyla bayram günleri Rüşdü Paşa'nın Sadâret'ten ayrılacağı haberi yayıldı. Bu haber diğer yerlerden fazla Enderûn-ı hümâyûn'da söylenir oldu. Bunun üzerine Rüşdü Paşa Ramazan bayramı rikabında Sadaret'ten istifa etmişse de padişah tarafından kabul buyrulmayıp kendisine teminat verilmiştir. Şöyle ki padişah tarafından,

"Bu haber Saray-ı hümâyûnda kendisinin muhalifi olan takımların uydurmasıdır. Birkaç aydır benim idarece rahat üzere olduğumu bildiklerinden beni sıkmak meramıyla böyle yalanlar haberler yayıyorlar. Bundan sana bir şey yok. Bu haber benim aleyhime yapılmış şeydir" diye buyrulmuştur. Bunun üzerine Rüşdü Paşa istifasında ısrar edememiştir.

Daha önce Saray-ı hümâyûnun borçları defterle Maliye hazinesine devir ve havale olunarak Hazine'ce tanınıp bazısına konsolid kağıdı ve bazısına senet verilmiş idi. Bir hayli borçlar da açık kalmış veya sonradan edilmiş. Her nasılsa bunlar Hazinece tanınmamış olduğundan pek çok esnaf Babıâli'ye gelip sızlanmakta iseler de bu borçlara Babıâlice bir şey denilemedi. Zira kadınlar ve sultanlar hapsedilemez ve borç için malları sattırılamaz idi. Devlet kabul etse Hazine'nin itibarına bütün bütün halel gelirdi ve vükelâca bu gibi borçların arkası alınamayacağı düşüncesi ile mali işlerin düzeltilmesinden ümit kesilmişti. Maaşlar verilemeyip üç dört aydan beri borca kalmış olmasından dolayı akçe devirden kalmakla Hazine'nin sıkıntısından başka âlemi genel bir sıkıntı istila etmiş idi. Çoğu insan sarrafından veya bir bildiğinden akçe alarak sıkıntılarını gidermişken akçe dolaşımdan kalmış olmasıyla sarraflarda para bulunmaz ve kimseden borç alınamaz oldu. Herkes hayrette kaldı. Her gün tüccar ve esnaftan iflasını ilan etmiş kimseler bulunur ve hayli mağazalar ve dükkânlar kapanır idi. Gelir sahipleri kiracılardan kira alamazdı. Gelirlerini satacak olsa alıcı bulamazdı. Mücevherat ve diğer eşyası olanlar sıkıntıyı

gidermek için satmak üzere çarşıya götürse gayet düşük fiyat verilir idi. Maaşlılar ise dilenci derecesine gelmişler idi. Maliye hazinesi günlük masrafları karşılamakta çaresiz iken göçmenlerin olağanüstü masraflarının çaresiz tedarik edilmesi gerekirdi. Bir de Sırp ve Bosna sınırında bu sene de bir miktar asker bulundurmak gerekmekle Rumeli'de redifler toplanmakta olduğundan bunun için dahi bir karşılık bulmak zorunluydu ve birkaç ayda bir maaş olsun verilmek hâlin gereklerinden idi. Bunun üzerine bu arada Beyoğlu sarraflarından bir miktar akçe borç alınması gündeme gelince,

"Niçin borç alınıyor. Tasarruf ve idare ile işler idare olunamıyor mu" diye Babıâli'ye bir kıta tezkire-i seniyye geldi. Buna cevaben vükelâ tarafından bir kıta mazbata yapılıp takdim edildi. Bu mazbatada,

"Bizce yapılacak şey yapıldı. Bundan sonra yapılacak bir suret kalmadı. Bu veçhile istikrazdan başka çare yoktur" denildi. Bunun üzerine padişah birkaç gün hasta oldu.

Hasta adam

İşte bu buhranlı hâl içinde üzülecek bir durum meydana geldi. Şöyle ki Saray-ı hümâyûndan alacaklı olan ve Devlet-i Aliyye'nin Hıristiyan tebaasından bulunan esnafın arzuhâlleri Babıâlice kabul olunmadığından kalabalıkla Saray-ı hümâyûn tarafına gidip arzuhâl takdim etmek istemişler. Zat-ı Şâhâne ise hasta bulunduğundan Serasker Rıza Paşa arzuhâllerini aldırıp *"İşinize bakılacak"* diye onları def etmiş idi. Zilkadenin dördüncü günü bunlardan bir kaç yüz kişi bir vapur kiralayarak doğru Fransız, İngiliz ve Rusya elçiliklerine giderek birer kıta arzuhâl vererek bağırıp çağırmışlardır.

Bu sırada İngiltere devletinden başka Avrupa devletleri Devlet-i Aliyye memleketlerinin bölüştürülmesini konuşmakta

oldukları duyuluyordu ve Rusya Hariciye nazırı yabancı elçileri toplayarak,

"Osmanlı devleti bir hastadır. Elimizde ölecek. Sonra Avrupa'ca bir gaileye sebep olacak. İşte görüyorsunuz ki günden güne hâli fenalaşıyor. Evvelce bunun bir çaresine bakmalı. Bulgaristan'dan gelmekte olan arzuhâllerin bir haylisi Müslümanlar tarafından da mühürlü bulunuyor. Bunlar İmparator'a arz olunmaktadır. Bu cihetle sizlere bu hâlin ifadesini bana emreyledi" demiş olduğu da işitildi. Böyle dar ve tetik bir vakitte bir kaç kadının ve belki Serfiraz adlı bir yaramaz karının hakkından gelinip de devleti tehlikeden kurtarmak mümkün olamıyordu. Rumeli Ordusunun olağanüstü masrafı sekiz yüz bin kese kadar olup Köçekoğlu'nun saraylılara yaptığı elbise ve verdiği diğer eşyalardan dolayı isteği de tam bu miktara ulaşmıştır.

Devlet-i Aliyye'ye nazar mı değdi bilmem. Sulh anlaşması yapıldığında sınır üzerinde iki yüz elli bin nizamiye askeri ve beş yüz kırk pare top mevcut olup askerin elbiseleri yeni ve hayvanları diri olduğu hâlde döndüler, redifler sağ salim memleketlerine gittiler. Paraca da Devlet Hazinesinin geliri masrafına üstün olarak sene başında görülen fazla ile perakende borcun ödenmesine karar verilmişti. Ondan sonra sarayın üç sene içinde üç milyon kese akçe borcu çıkıp yöneticilerin bir diğerine dalkavuklukta bilinen yarışlarının kötü sonucu olarak bu borç tamamen Maliye Hazinesine yüklendi. Hazine sıkıntıya ve devlet de tehlikeye düştü.

Rusyalı ise politik saldırılar ile Devlet-i Aliyye'den intikam almak iddiasına düşerek,

"Güya Niş Sancağı'nda gayrimüslim tebaaya şöyle zulmediyorlarmış, böyle insanlığa aykırı muameleler yapılıyormuş" diye Osmanlı hükumetini itham yolunda Avrupa devletlerine yaydığı hatır ve hayâle gelmedik iftiralar yaydı. Bunun üzerine yine Avrupa memurlarından oluşan karma bir komisyon oluşturularak Rumeli'ye gönderilip de gayrimüslim tebaanın

durumunu doğru dürüst araştırarak ortaya çıkarılmak için Avrupa büyük devletleri tarafından teklifler yapıldı. Hâlbuki Rusyalı papazlar ve mektep hocaları vasıtasıyla Bulgarların zihinlerini karıştırmak için türlü telkinler ve fesatlıklara devam etmektelerdi. Durum bu hâlde iken Rumeli'ye öyle yabancı memurlardan oluşan bir de komisyon giderse artık Bulgarlar ele avuca sığmaz olup Rumeli kıtasının idaresine külli halel geleceği açıktı. Bu tekâlifin önünü almak üzere hemen Süleyman Paşa Rumeli müfettişi tayin olundu. Ancak Fransalı tarafından ona itiraz olunduğundan İsmail Paşa maiyetinde ve diğer güvenilir bir zatın maiyetinde de diğer bir komisyon tertip edildi. Bunların biri Niş ve diğeri Bosna tarafına gönderilmek sureti zikredildiği sırada elçiler bir karma komisyonun Rumeli tarafına gönderilmesi hususunda ısrara başladılar. Ancak Sadrazam Rüşdü Paşa Fransız Elçiliğine gidip Rumeli'ye karma komisyon gönderilmesini Devlet-i Aliyye'nin kabul edemeyeceğini kesin olarak ifade edip Fransız elçisi de buna mukabele ettiği sırada Rüşdü Paşa,

"Ben kendim gidip durumu teftiş eylerim" demekle Fransız elçisi susmaya mecbur olmuştu. O vakit ise Rüşdü Paşa'nın azli padişah tarafından düşünüldüğünden hemen Zilkadenin altıncı Pazar günü mühr-i hümâyûn Rüşdü Paşa'dan alındı. Ertesi günü Kıbrıslı Mehmed Paşa Mâbeyn-i hümâyûn'a çağırıldı ve ertesi Salı Sadaret makamına getirildi. Ardından Fransız elçisi Mâbeyn-i hümâyûn'a gidip Rüşdü Paşa'nın ifadesini hatırlatmakla yeni Sadrazamın teftiş için Rumeli tarafına çıkması için irade-i seniyye çıktı ve bir kaç gün sonra Sadaret maiyetinde Beylikçi Afif Bey, Meclis-i Vâlâ üyelerinden Sadrazam'ın kayın biraderi olan Besim Bey, bu fakir yazar ve Rumlardan Pavlaki Efendi ile Fotiyadi Bey, Bulgar kavminden Gavril Efendi ve Ermeni milletinden ve Barutcubaşızadelerden Artin Efendi beraber bulunarak İslâm ve Hıristiyan'dan oluşan

bir komisyon heyetine girildi, hemen Rumeli tarafına gidildi ve Sadaret kaymakamlığı Âlî Paşa uhdesine tevcih buyruldu.

"Kıbrıslı'nın bu memuriyeti sırf İstanbul'da bulunmaması için Âlî ve Fuad paşalar tarafından Fransız elçisi vasıtasıyla icra edilmiş bir manevradır" diye bazı zevat suizanda bulundular. Bu seyahatin olaylarını ayrıca bir tezkire ile zat-ı âlîlerine bildirmek lâzım geldiğinden burada söze son verildi. Baki lütuf ve irade efendim hazretlerindir.

15 Rebiülevvel 97/26 Şubat 1880

TEZKİRE NO: 16

Cevdet Efendi'nin [Paşa'nın] Rumeli seyahati ve icraatları

On beşinci tezkirede işaret olunduğu üzere bu tezkirede Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın teftiş memuriyetiyle Rumeli'ye gitmesinden dönüşüne kadar meydana gelen icraat ve olaylar anlatılacaktır.

1276 senesi Zilkadesinin on birinde [30 Nisan 1860] Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa deniz yoluyla Dersaadet'den hareket ederek Varna'ya gitti. O gün bütün vükelâ ve Bâbıâlî ricâli uğurlamak için yalısında toplanmışlardı. Sadaret Kaymakamı Âlî Paşa ile Hariciye Nazırı Fuad Paşa bahçede fakiri bir köşeye çektiler ve dediler ki,

"Bu teftiş işi pek nazik bir memuriyettir. İyiyi kötüyü, hep senden biliriz. Bâbıâlî gözünde manevi sorumlu sensin. Ona göre gayet uyanık ve dikkatlice hareket etmelisin. Sadrazam'a hatırlatılması gereken hususların kendisine tesir edecek şekilde hatırlatılmasında zerrece gecikmeye ve gevşekliğe gelmez." Onların bu sıkı tembihlerine göre pek nazik ve müşkül bir mevkide bulunduğumu anladım. Zira Kıbrıslı gayet sert mizaçlı, çok aceleci ve kim ne derse inanır bir zat idi. Fakat bir güzel hasleti vardı ki hak sözü kabul eylerdi ve ne kadar hızlıca bir işe teşebbüs etse,

"Aman efendim bunda yanlışlık var. İş öyle değil böyledir" diye hatırlatıldığında hiddetini bertaraf ederek dinlerdi ve ikna olduğunda itiraf ederek kararını değiştirirdi. İşte burası fakire teselli sebebiydi. Gerçekte bu seyahatte de kendisine hatırlatılması lâzım gelen hususları tam serbestlikle söyledim ve Bâbiâli'nin isteğine uygun yolda görevimi yerine getirmeye çalıştım. O da tavır ve davranışlarımdan hoşnut oldu ve çalışma ve gayretimden müteşekkir kaldı.

Varna'da iki gün ikamet olunduktan sonra Şumnu'ya gidildi. Varılan yerlerde ahali tarafından verilen arzuhâllerin önemli olanları için maiyet memurlarından ve mahallî meclisleri üyeleriniden oluşan karma komisyonlar kurularak derhâl düzeltilmesi ve diğerleri mahalli memurlara havale edildi. Yargılamak için heyetimiz mükemmel idi. Afif Bey Babıâli usulünü ve nizamları iyi bilir bir zat idi. Gavril Efendi de Fransa'da hukuk okuyup diploma almış ve hayli vakit ticaret mahkemelerinde bulunarak pratik edinmiş bir adamdı. Cinayet işleri için de maharetli savcı ve kâtiplerimiz vardı. Yazı işlerinin reisi de Kenan Bey idi ki Sadrazam'ın mutemedi idi. Buralarda iki mühim mesele görüldü. Birincisi, bu havalide birtakım haydutlar çıkarak halkın huzurunun yok olması ve zabıta işlerinin pek fena bir hâlde bulunmasıdır. Rusyalı'nın bizi itham ettiği kadar fenalıklar olmadığı açık ise de hiç de fenalık yok denilemezdi. Haydutlar hakkında bazı hızlı ve geçici tedbirler alındı, ancak zabtiyelerin durumlarının ıslahı, esaslı tedbirlere bağlı olduğundan Dersaadet'e dönüşte icra olunmak üzere çaresiz hâli üzere bırakıldı.

İkincisi, hayli senelerden beri sürünüp gelen ve bu esnada şiddet kazanmış olan Bulgar kilisesi meselesi idi ki Bulgarlar Rumcayı terk ederek kiliselerinde Slav diliyle âyin icra olunmasını isteyip Patrikhane ise buna müsaade etmezdi. Bulgarların bu düşüncelere sapmaları Rusya'dan gelen papazlarıyla mektep hocalarının ilkaları ve fesatları sonucu olarak fikirlerin

heyecanı gittikçe artmıştı. Bu sırada bütün bütün o gibi papaz ve hocalara uymuşlar ve kiliselerinde Rumca olan kitap ve İncilleri atıp yerlerine Slavca Rusya'da basılmış kitap ve İncilleri koymuşlar idi, Rum despot ve metropolitlerini aşağılayarak mutat olan vergilerini vermezlerdi. Sadrazam, Bulgar kocabaşlarına,

"Bu mesele devletçe hallolunacak önemli işlerdendir. Siz daha önce devlete arzuhâl etmiş idiniz. Gelecek emri beklemelisiniz. Böyle dikbaşlılıkla hareketiniz serkeşlik olarak sizce sorumluluğa sebep olur" gibi nasihatler edegelmekle Bulgarların heyecanlarına biraz geçici sükunet geldi.

Zilhiccenin beşinci günü Hayreddin adlı vapur-ı hümâyûna binerek Rusçuk'tan hareket edilerek nehren Ziştova'ya varıldı ki Tuna'nın en işlek iskelelerinden biridir ve Tırnova, Selvi ve Lofça'nın mahrecidir. Liva merkezi olan Tırnova'nın ileri gelen ve muteberleri de Kaymakam Fehim Paşa ile birlikte Ziştova'ya geldiler. Onlar da Bulgar kilisesi bahsini açtılar. Onlara da Sadrazam tarafından gerekli öğütler verildi. Daha sonra oradan da hareket olunarak Zilhiccenin yedinci günü Vidin'e ulaşıldı. Burada da yine bu kilise meselesiyle uğraşıldı ve anlaşıldı ki Bulgarlar gemi azıya almışlar. Tamamen Rum metropolitlerinden nefret etmişler. Sadrazam'm öğütleri kâr etmeyecek, fakat biraz müddet daha böyle lâkırdı ile vakit geçirilebilecektir. Varna'dan buraya gelinceye dek haklarında şikâyet olunan memurların azli ve bazı eşkıya ve serkeşlerin cezalandırılması gibi küçük hususlar icra edilmiştir.

Zilhiccenin on beşinci günü Vidin'den dönerek yine nehren Lom İskelesine gelinip kasabaya çıkıldı. Silistre Eyaleti'nde hükumetin zayıflığı belli ise de orada yine oldukça bir düzen eseri görüldü. Vidin Eyaleti'nin hâli ise perişan olduğu ilk bakışta anlaşıldı. Vidin Valisi Mirza Said Paşa askerlikten yetişmiş güzel bir zat ise de mülkiye işlerine ve özellikle bu asrın hâline elvermediğinden başka pek ihtiyar olduğundan artık

işe yaramaz olmuş idi. Oralara zamanın mizacına vâkıf memurlar bulunup gönderilmek şart olduğu, gözle görerek müşahede edildi. Vidin'den Lom'a gelirken vapurda buraları Kıbrıslı Mehmed Paşa ile görüşüldüğü sırada Meclis-i Vâlâ ikinci kâtibi Midhat Efendi'nin vezirlikle Vidin valiliğine tayini gündeme geldi ise de icrası Dersaadet'e dönüldüğü zamana bırakıldı. Burada da Bulgar kilisesi meselesi ortaya getirildi. Bu gibi konuların Rusya mekteplerinde yetiştirilip de Bulgaristan'a gönderilerek Bulgar mekteplerine hoca olan fesatçıların kışkırtması eseri olduğu anlaşıldı. Lom'dan da hareketle Bulgarlara nasihat ve şikayetçiler haklarında adalet icra olunarak Berkofça'ya varıldı. O vakit Berkofça kazası Niş'e bağlı olduğundan teftiş için gidilen Niş Eyaleti sınırına girilmiş oldu ve Niş'in kötü idaresi buranın karışıklığından anlaşıldı.

Yapılan şikayetler üzerine mültezimlerden bazıları tutuklanıp muhakeme altına alındı ve burada iki Müslüman ile bir Hıristiyan'dan oluşan meclisi ilga ile yerine üç Müslüman ve iki Hıristiyan ile bir Yahudi'den oluşan yeni bir meclis kuruldu. Fevkalade yağan yağmur harekete engel olarak Berkofça'da beş gün ikamet ve daha sonra hareketle Balkan'dan geçip Şehirköyü'ne gelindi. Buranın idarece kötülüğü Berkofça'dan kat kat fazla olup halk tarafından şikâyetler çoğaldı ve hangi işe yapışılsa dal budak peyda ederek bir işden üç beş madde doğar oldu. Şehirköyü metropoliti Antimius'un yolsuzluk ve rüşvete dair olan kötü hareketinden başka hem zamparalık ve hem de gulâmparalık yolunda şaşılacak derece kötülükleri görüldü. Rum metropolitlerinden şikâyet edegelen Bulgarlara hak verildi.

Rusyalıların Müslümanlara isnat ettikleri iftiralardan biri, Bulgar kızlarının zorla ırzına geçmek hususu olup Varna'dan buraya gelinceye dek Müslümanların öyle kötülükleri işlediklerine dair bir olay ortaya konulmadı. Fakat eski alışkanlarından dolayı zaptiye zabitlerinin ve kır serdarlarının Bulgar

kızlarına sâkîlik ettirmek gibi hâlleri duyuldu. Hâlbuki ırzca en çirkin işler ruhani reislerde görüldü. Niş Mutasarrıfı Zeynel Paşa ile Evkaf Muhasebecisi Şâkir Efendi'nin çok yaygın olan yolsuzluklarından dolayı ikisi de muhakeme altına alındı. Şehirköyü kazası müdürü azlolundu ve burada da eski meclis feshedilerek üç Müslüman, iki Hıristiyan ile bir Yahudi'den bir meclis oluşturuldu.

1277/1860-1 senesi olayları

Rumeli Çiftlikleri meselesi

Muharrem içinde Şehirköyü'nden hareket ile eyalet merkezi olan Niş'e gelindi. Yapılmakta olan muhakemelerin tamamlanması için Zeynel Paşa ile diğer lazım gelenler de sonradan buraya çağırıldı. Rusyalı tarafından yapılan iftiralardan Müslümanların temiz olduğu belli oldu ise de Niş Eyaleti yolsuzluk ve rüşvet yuvası olup gerek Zeynel Paşa'nın ve gerek maiyeti memurlarıyla çevresinin yolsuzlukları, zulüm ve düşmanlıkları meydana çıkıp buralarını da inkâra mecal kalmadı. Hatta yapılan sorgulama ve adaletli muhakemede Zeynel Paşa rüşvet aldığını kabule mecbur oldu. Gerek Zeynel Paşa ve gerek diğer sanıklar hakkında gereken cezalar verildi.

Niş Eyaleti'nde çok önemli maddelerden zor bir mesele de çiftlikler tartışmasıdır. Şöyle ki, bu havalide pek çok çiftlik olup altmış senesine kadar kavgasız tasarruf oluna gelmişti. O tarihte timarlar bedele bağlanıp tahvil olununca Leskofça ileri gelenlerinden bazı kişiler timarları dâhilinde bulunan bazı köyleri çiftlik unvanıyla bazı köyleri haksız yere tasarruf hevesine düşmeleriyle bu köylerin halkı olan Bulgarlar onların müdahalelerini engellemek için şuraya buraya başvurup yüzleşmeye kalkıştıkları sırada öteden beri çiftlik olmak üzere tasarruf olunan köylerin kiracıları da onlara bakarak,

"Ashab-ı alâka bizim köylerimizin timarına mutasarrıf idi" diye eskiden ashab-ı alâkaya yani çiftlikât sahiplerine veregeldikleri arazi kiralarını vermemeye başlamışlar. Ashab-ı alâka da tasarruf haklarını korumak için kâh mahalli hükumete müracaat ve kâh yardım istemek için İstanbul'a gittiklerinde böyle şeylerden para kapmayı alışkanlık hâline getiren bazı şahıslar, onları yeme aracı edindikleri gibi Bulgarların kocabaşılıkla sivrilmiş takımlarından bazı fesatçılar da,

"Sizi arazi kirası vermekten kurtaracağız" diye çiftçi takımından yüklü akçeler alıp şuraya buraya giderek kendi fesat dolaplarını idare etmekte idiler.

Bu şekilde tartışmalı olan köylerden Lastunice Köyü halkının vekilleriyle ashab-ı alâkanın daha önce Dersaadet'de yüzleşmelerine bakılarak halk tarafından bir miktar akçe verilmek üzere ashab-ı alâkanın adı geçen köy arazisinde olan tasarruf haklarından el çekmelerine karar verildi. Bu yolla adı geçen köyün ashab-ı alâka müdahalesinden tamamen kurtulması diğer çiftlikât çiftçilerinin içlerinde saklı olan fesatçılığı tazelemiş olduğundan Leskofça kazasında tartışmalı olan diğer on sekiz adet köyün durumu bir kat daha zorluk kazanarak ve gerek haklı ve gerek haksız olanlar etrafa akçeler vererek bu vakte kadar iki taraftan yüklü akçeler çıkmış ve peyderpey yapılan iddia ve istidalara karar verilemeyip iki taraf karmaşa içinde kalmıştır. Onlara bakarak diğer çiftlikât kiracıları da veregeldikleri arazi kiralarını vermek konusunda nazlanmaya başladıkları sırada müteveffa Şekib Paşa'nın Vidin Sancağı dâhilinde bulunan Sahra nahiyesiyle Belgradcık ve Lom kazalarında gospodarlık unvanıyla tasarruf olunagelen çiftlikât arazisi hakkında vermiş olduğu karar, bütün Niş Eyaleti'nde bulunan çiftlikât kiracılarını zihinlerini bozup ashab-ı alâkanın meşru haklarını gasp etmek fikrine düşürmüştür. Aslında çiftlik ağaları kiracılarını görüp gözetip her veçhile hoş tutagelmişlerken sonradan Hıristiyan kocabaşılarından bazıları

da çiftlik edinmeye başlamıştır. Onlar ise ticaret usulüne alışık olduklarından çiftçilere ağalık muamelesi etmeyip alışılan miktardan fazla kazanç düşüncesiyle esnaflık yolunda ticarete kalkışmalarından dolayı çiftlikât sahiplerinden bazı Müslüman açgözlüler de onları taklit ederek halk incinmeye başladıklarından ashab-ı alâka ile çiftçiler arasına fazla soğukluk ve ayrılık girmiş idi.

Bulgar kocabaşılar çiftlik almaya başladıkları vakte kadar o havalide ashab-ı alâka ile çiftçiler arasında çiftlik tartışması duyulmuş değilken onlar çiftlik ağası olup da halka haksızlık ve düşmanlık yolunda diğerlerine kötü örnek olduktan sonra çiftlik tartışmalarının ortaya çıktığını Niş kocabaşılarından birisi mecliste açıkça söyledi.

Ne hâl ise çiftlikât meselesi oralarca böyle nezâket ve önem kazandığı hâlde eski Niş Metropoliti Kallinikos da ashab-ı alâkanın tasarruf haklarını tamamen ilga ettirmek vaadiyle çiftlikât kiracılarından külliyetli akçeler toplayıp bir taraftan da işin içine bozguncuların müdahaleleri girmiştir. Yani Sırplılar yıllardır içlerinde gizledikleri fesatlıklara bu hâli de vasıta ve âlet ederek çiftçilerin kalplerine her türlü fesat tohumunu ekip başka taraftan da bu arzuyu kışkırtanları taltif ve tersine gidenleri çeşitli vasıtalarla sıkıştırıp korkutarak bu davayı bütün bütün alevlendirmiştir. Bundan dolayı yetmiş beş senesinde Niş ve Leskofça kazaları çiftlikâtı hakkında yapılmış olan iki adet nizamnâme henüz mahallerince ilân olunamadığından çiftçi takımı kiracısı oldukları araziyi bütün bütün benimseyip bu sene ashab-ı alâkaya bir şey vermemek niyetinde bulundukları, Niş'e ulaşmadan önce haber alınmış idi. Niş havalisinde bulunan Müslümanların idare ve geçimleri ise bu arazi kiralarına münhasır olduğundan buna sekte gelecek olursa buralarda bulunan Müslüman kuvvetlerin durması müşkül olacaktır. Bundan başka bu durum Rumeli'nin diğer taraflarına da yayılarak alevlenecek fesat ve karışıklık ateşinin

bir kolu Narda ve Preveze taraflarında ve bir kolu Bosna Eyaleti'ni dolaşarak Klik ve Suterin limanlarında Venedik Körfezine ulaşması düşüncesinden her şeyden önce bu fenalığın önünü kesecek bir çare bulunmak niyeti daha Şehirköyü'nde iken düşünülmüş idi. Babıâli'den önce ve sonradan gönderilmiş olan yazıları tekiden Maliye Nezareti'nden gönderilen yazı üzerine adı geçen on sekiz adet çiftlikâtın tartışmalarının bitirilmesi için Sadaret maiyetinde bulunan memurlardan bir komisyon kurularak Eyalet Meclis-i Kebiri üyesi de hazır oldukları hâlde bu on sekiz adet çiftlik ile Niş kazası dâhilinde hayli vakitten beri sürüncemede kalmış olan bu çiftlik davalarının görüşülmesine başlandı. Defter-i Hakanî icmâlleriyle Defterhâne'den de maiyetinde memur bulunmakla kanunen ve kayden tam araştırma yapıldı. Görüldü ki tartışmalı olan çiftliklerden biri eskiden köy olup timar sahibine baş kalem olarak tevcih buyurulmuş ve timarlar bedelâta bağlandığı vakit bu da dört bin kuruş bedele bağlanarak sene sene timar sahibine verilegelmiş olduğu ve baş kalem olan köyün çiftlik olmak ihtimâli olmadığı hâlde, çiftliğimdir diyerek dokuzlama yani dokuzda bir arazi icaresi almaya da kıyam eylemiş. Bu ise açık zulüm olmakla timar sahibinin o köye müdahalesinin men edilmesine hükmedildi ve bu gibiler Sadrazam tarafından azarlandı. Çiftliklerden bir diğeri de görüldü ki eskiden timar sahibinin çiftliği olduğu hâlde imar ederek bir köy haline koyup sonra timarına kattırmış ve sâhib-i arz olan kimse timarı dahilinde mahlul olan araziyi kullanamaz ise de eskiden tasarrufunda bulunan arazi de tasarrufundan çıkmak lâzım gelmeyeceğinden timarı bedele bağlandığında o çiftliğin müstesna tutulması tabii idiğinden bu çiftlik de timar sahibinin tasarrufunda bırakıldı.

Yine tartışmalı olan çiftliklerden birinin sahibi on beş sene önce ölüp çiftlik iki oğluna intikal eylemiş ve biri de ardından ölüp onun hissesi mahlul olarak tapu hakkı kardeşine kalmış

ise de on seneden fazla vakit geçmekle sırf mahlul olmuş ve kendisine intikal eden yarım hisse hakkında da böyle zaman aşımı varsa da münazaa ile vakit geçtiği beyanıyla hakkını muhafaza ediyordu. Mahlul hissesi için de mîrî tarafından bir vekil çıkıp da çiftçiler ile yüzleşilmek lâzım geldi. Sadrazam iradesi ile Muhasebeci Efendi vekil edildi ve meclise getirildi. Tarafımızdan çiftçilere,

"İlk defa devlet ile muhakeme olunacaksınız" denildi.

"Hâşâ biz hükumet ile muhakemeyi kabul etmeyiz" demelerine cevaben,

"Hükumet dahi bir şahıs gibidir ve mahkeme ikisinin hukukunu bir seviyede tutar" dedik. Yine hükumet ile muhakemeden kaçındılarsa da,

"Çare yok hükumet ile muhakemeniz lâzımdır" diyerek muhakemeye girişildi. Muhasebeci'den sorulduğunda mahlul olan yarım hissenin miri tarafından zapt ettirilmesini dava edince,

"On beş seneden beri niçin hazinenin hakkını arayıp sormadınız" denildi.

"Muhasebe kanunlarına âşina olmadığından münazaa ile vakit geçti" diyeceğine,

"Benim ne suçum var. Geçmiştekiler arayıp sormamış" dendi.

"Öyle ise zaman aşımı var, sizin davanız dinlenmez" diye cevap verildi ve yarım hisseye mutasarrıf olan zikri geçen sahib-i alâkaya söz yöneltildiğinde,

"On bu kadar seneden beri münazaa ilc vakit geçti" demekle davası dinlendi. Bunun üzerine çiftçiler,

"Bize izin veriniz. Biz dışarı çıkıp ağamız ile lâkırdı edelim" dediler "Pek âlâ" deyip izin verildi. Çıktılar söz ettiler, barıştılar, ağalarının hissesini bir bedele bağlayarak aralarında sulhla işlerini hallettiklerini içeri gelip haber verdiler ve belde hakiminden bir sulh ve ibra hücceti alıp işlerini bitirdiler. Muhakemelerin tam bir adalet ve hakkaniyet üzere geçtiği belli olunca

diğer çiftliklerin sahip ve kiracıları artık meclise emniyet ederek diğer çiftliklerin tartışmaları kolaylıkla kesildi. Daha önce Niş ve Leskofça kazaları çiftlikleri için önceden Babıâli'de iki adet nizamnâme yapılıp Niş'e gönderilmiş iken çiftçilerin yukarıda geçtiği gibi şamataları üzerine yürürlüğe konulamamış idi. Bu kere Niş kazası çiftlikleri nizamnâmesi Bulgarcaya çevrilip pek çok nüsha çıkarılarak yayınlandı. Bu suretle yüz dört adet çiftlikâta rabıta verilmiş oldu. Şehirköyü çiftliklerinin muamelatı pek çeşitli, farklı ve çoğu maktua bağlı olmakla onlar hakkında eski teamül esas alınarak ashab-ı alâka ile çiftçiler arasında mukavele senetleri yaptırıldı.

Leskofça kazası çiftlikleri için gelmiş olan nizamname de Bulgarcaya çevrilip pek çok nüsha çoğaltılarak Niş Eyaleti valisi bulunan Osman Paşa'ya verildi ve bizzat oraya varıp Niş'deki icraata uygun olarak yürürlüğe koyması hususu kendisine tavsiye edildi. Kısacası Niş Eyaleti'nde en mühim olan ve on beş seneden beri sürüncemede kalan çiftlikât işleri, anlatıldığı üzere düzeltilmiş oldu. Daha sonra Niş'den hareket ile Priştine'ye gidildi. Beş gün Priştine'de kalındıktan sonra Rebiülevvelin biri olan Pazartesi günü oradan da hareket olunarak Kaçanik, Üsküp ve Köprülü yoluyla Manastır'a varıldı. Sadrazam'ın bizzat Rumeli'yi teftişe çıkması olağanüstü bir durum olmakla buna her taraftan önem verilir ve sonucu bekleniyordu.

Cebel-i Lübnan'da karışıklık

Tam bu sırada Cebel-i Lübnan'da Dürzîler toplanarak Mârûnîler üzerine hücum edip pek çok kişi telef etmiş olduklarından yabancı müdahalesi olmakla Fuad Paşa Berrü'ş-Şam tarafına olağanüstü memuriyet ile giderken Şam'da Müslümanların ayaklanıp Hıristiyanlara hücum ederek bulduklarını telef etmiş ve Hıristiyan mahallesini yağmalamış olduklarından Fuad Paşa Şam'a gitmeye mecbur olmuştur. Hâl pek ağır ve askeri Müslümanlar üzerine sevk etmekte tehlike çıkması da

hatıra geldiğinden askerin fikirlerini düzeltmek ve ıslah için onlara bir konuşma yapmıştır.

Konuşma sureti

Arkadaşlar

Buraların ahalisi padişahımızın rızasına aykırı olarak bir fitne çıkarıp cidal ve kıtale sebep olmuş ve birtakım acımasız hareketlere cesaret etmiş olduklarından kabahatlileri cezalandırmak, memleketin huzur ve güvenini yerine getirmek için Padişahımız efendimiz sizinle beraber beni memur eyledi. Başka vakitlerde de asâkir-i şâhâne ile beraber bulunmuş olduğumdan ve her birinizin kadrini bildiğimden size arkadaşlık etmek benim için en büyük iftihardır. Asker Padişah'ın elidir. Padişah'ın eli adalettir, zalimi vurur, mazlumu tutar. Bütün vatandaşlarımızı bir bilip Padişahımızın adaleti ve askerinin kadir kıymetinin ne olduğunu herkese gösterelim. Her zahmet ve tehlikeyi çekmekte sizinle beraber olurum. Gayretinizin şerefi yalnız size ait olacaktır. İşte hizmetimiz budur ve bunu yerine getireceğimizde şüphem yoktur. 'Padişahımız çok yaşa' duasını daima zafer gülbângı ederiz.

Fuad Paşa, mevcut askeri alarak hemen Şam'a ulaşmış, zor kullanarak şehre girdiğinde Müslümanlardan bir kaç yüz kişiyi asmış, eşraf ve ileri gelenlerden birçok kişiyi sürmüştür.

Fuad Paşa'nın böyle zor kuvvet ile Şam'a varıp da icraata başlaması devletçe övülerek iltifaten kendisine hatt-ı hümâyûn gönderilmiş idi. Bunun üzerine askere hitaben aşağıdaki konuşmayı yapmıştır.

Arkadaşlar

Şam'da din ve insanlığa aykırı olarak meydana gelmiş olan olay üzerine Devlet-i Aliyye'nin adaletini göstermek için birlikte yapılan hareketimizi velinimetimiz padişahımız efendimiz takdir edip överek bu yolda hizmetimizi ta sonuna kadar götürmeyi emir ve ferman ile bir kıt'a hatt-ı hümâyûn

ihsan buyurdular. Böyle bir iltifata nail olduğunuzdan dolayı hepinizi tebrik eder, bunda bana ait olan hisseyi de gayretinizle kazanmış olduğumdan hepinize teşekkür eylerim.

Memleket halkının bu kötülükte, aracılığıyla tutulan eşkıyanın birtakımı layık oldukları cezalarını görmüşler ve birtakımı göreceklerdir. Bunlardan başka şu olaylarda asker olduğu hâlde vazifesini yapmamış ve hepimizce canımızdan kıymetli olan askerlik namusuna leke getirmiş olan kimselerin bir büyük davacısı da sizler olduğunuzdan onların da askeri kanuna göre cezalandırılacakları göreceksinizdir. Dünyada askerlikten şerefli bir hizmet olamaz ve velinimetimizin bu iltifatına ve hayır duasına mazhar olmaktan özge iftihar edecek şey bulunamaz. Bu inayete karşı diyeceğimiz *'Padişahımız çok yaşa' duasını tekrar etmektir.*

Fııad Paşa bu konuşmasında belirttiği üzere görevini yapmada kusurlu olan askeri reisleri cezalandırdığı sırada Şam Valisi Ahmed Paşa'yı da kurşuna dizdirmiştir.

Sadrazam Şehirköyü'nden Niş'e gelirken Berrü'ş-Şam'ın o şekilde karışıklığı kendisine ulaşınca zihni çok karışmıştı. Şam gailesi her şeyi bastırıp İstanbul'ca da o tarafa ehemmiyet verilerek Rumeli tarafı bayağı zihinlerden çıkarılmıştı. Sadrazam Niş'de iken kendisini taltif için padişah tarafından Erkân-ı Harbiye Reisi Mirliva Hüseyin Avni Paşa gönderilmekle Niş'e gelip özel padişah iradesini tebliğ ile döndü. Bu zat sonradan serasker ve sadrazam olan meşhur Hüseyin Avni Paşa'dır ve Kırım Muharebesinde Vidin'den Kalafat'a geçen orduda erkân-ı harbiyeden olarak bulunmuş idi. Şam'da Ahmed Paşa'nın kurşuna dizildiği bu kere haber alınmakla kendisinden Ahmed Paşa'nın durumunu sordum. Dedi ki,

"Şam'daki suçunu bilmem. Lâkin Kalafat'daki harekâtı üzerine tarafsızca muhakeme olunsa idi o vakit kurşuna dizilmesi lâzım gelirdi. Çünkü Serdar-ı ekrem Ömer Paşa o vakit bu ordunun feriki bulunan Çerkez İsmail Paşa'yı çekememekle bazı

rivayetlere göre onu körlemek üzere o vakit ferik rütbesinde bulunan bu Ahmed Paşa'yı o orduya kumandan edip İsmail Paşa'yı onun maiyetine vermiş idi. Meşhur Çetana Cenginde İsmail Paşa ileride harbe tutuştuğunda keşif memuriyetiyle onun yanında gidip gelerek İsmail Paşa'nın yardım istediğini ve yardımın gerekliliğini ifade ettim, Ahmed Paşa kulak asmadı. İşte bu cinayeti üzerine daha o vakit kurşuna dizilmeli idi. O vakit İsmail Paşa fırkası kaideten tehlikeli bir hâle düşmüş iken kendisinin fevkalâde cesareti ve yiğitliği eseri olarak yine muzaffer olmuş idi. Ancak Ahmed Paşa'nın ihaneti olmasa İsmail Paşa Rusları bütün bütün perişan ederdi."

Daha sonra gerek Ahmed Paşa ve gerek İsmail Paşa ikisi de müşir oldu. Ancak Ahmed Paşa Şam'da kurşuna dizildi. İsmail Paşa ise o vakit Rumeli Ordu-yı hümâyûnu müşiri bulunduğu hâlde asi nahiye halkının cezalandırılması için Hersek'te idi. Bu gibi olaylara basiret gözüyle bakıldığı hâlde perdenin arkasında bir İlâhî adalet terazisi olduğu sabit oluyor. Özellikle Devlet-i Aliyye'de ödül ve cezalandırma kuralları layıkıyla yürütülmediğinden pek çok olayların bu İlahî terazi ile tartıldığı ve pek çok kimselerin bu dünyada manevi ödül ve cezaya mazhar olduğu ibret sahiplerine malum ve ayan oluyor. Biz konumuza gelelim.

Vükelâ, Sadrazam'ın bu sene Rumeli tarafında kışlayıp da İstanbul'a dönmemesini isterlerdi. Hatta Bosna Eyaleti'nin de teftişi gereği bazı elçiler tarafından hatırlatılmakta olduğu Babıâli'den kendisine duyurulmuş idi. Padişah ise Sadrazam'ın hemen dönmesini isterdi. Bunun üzerine Sadrazam, Bosna'nın teftişine fakiri gönderip de kendisi İstanbul'a dönüvermeyi düşünüyordu. Hâlbuki padişah kendiliğinden olarak Sadrazam'ı getirmek üzere Selanik limanına özel bir vapur gönderilmesi için Tersâne'ye haber gönderildiği gibi buna dair Sadrazam'a doğruca Mâbeyn-i hümâyûn'dan telgraf geldi. Bunun üzerine gerek Üsküp'de ve gerek Manastır'da çok eğlenilmedi.

Hemen Selânik'e gelinerek evvelce oraya gelmiş olan vapur-ı hümâyûna binip dönerek kış basmadan Dersaadet'e ulaştık. Yapılan tahkikatın bir özeti yapılmış idi. Hariciye Nazırı Âlî Paşa bunu okuyarak bir takrir kaleme aldı. Birer sureti elçiliklere verildi. Avrupa devletleri indinde kabul gördü. Sureti aşağıya kaydedildi.

Âlî Paşa'nın Sırbistan mazbatası

Sırbistan meselesine dair Âlî Paşa'nın kaleme almış olduğu mazbatanın da bir sureti bu mahalle alındı.

Müteallik buyrulan ruhsat-ı seniyye gereğince Sırbistan maddesinin müzakeresi için İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya ve İtalya elçileri ile defalarca toplanıldı. İlk toplantıda Sırbistan'ın olayları ve kaleden şehre gülle atılmasının sebepleri üzerine yapılan tahkikatı havi Fransızca olarak kaleme alınan ve tercümesi ekte takdim edilen ayrıntılı müzekkere okunmuş ve evvelce hazırlanmış olan birer sureti adı geçen elçilerin her birine verilmiştir. Sırplıların yalan ifadelerine meydan vermek niyetinde olan taraflar, bunun anlamını kabul etmek istememiş ve şehrin topa tutulması sanki sebepsiz yapılmış olduğuna dair birtakım iddialar ileri sürmüşlerdir. Beri taraftan da karşılık verilmiş ve Sırplıların görülen savaş hazırlıklarından bahsedilerek gerek Belgrad Kalesi'ne ve gerek diğer kalelere ve içlerinde bulunan Müslümanlara suikast ve tasallutları olacak veya belirli hudutlardan saldırıları görülecek olur ise Devlet-i Aliyye buna bir veçhile tahammül edemeyip artık gereken fiili cezalandırma yoluna gireceğinin bilinmesi lâzım geleceği yazılı ifade ve tebliğ olunmuştur. Bu konuşmada sözlü olarak da tekrar edilmiştir. Bu ilâna cevaben Fransa ve Rusya elçileri, mevcut anlaşma hükümlerine göre sorumlu devletlerin yazılı görüşleri eklenmedikçe Sırbistan'a hiçbir taraftan asker sevki caiz olmadığını öne sürmüşlerdir. Bu karşı çıkışa da gerçekte

ahitlerde bu gibi bazı kayıtlar mevcut ise de onların hükümleri dâhilen bir şey olduğunda icap edecek müdahaleye dairdir, yoksa Sırplıların metbu devleti aleyhine isyanları ve saldırgan hareketleri olup da onun de edilmesi ve kendilerinin tenkili tedbirlerinin icrasını devletlerin oy birliğinin sağlanmasına bağlamak, hiçbir ahde ve akla sığar maddelerden olmadığı yollu uzun uzun cevaplar verilmiştir. Daha sonra mükâleme meclisinde bir karar verilinceye kadar Sırplıların rahat durmaları, bu devletler tarafından emirliğe sıkı sıkıya tavsiye olunması yolunda Belgrad'da bulunan konsoloslara bir telgrafnâme yazıldıktan sonra konu Devlet-i Aliyye'nin hazırdaki hâlin düzeltilmesi hakkında görüşlerinin ne merkezde olduğu sorusuna intikal ettirilmiştir. Bu taraftan verilen cevapta Saltanat-ı Seniyye'nin, Avrupa'nın büyük devletlerinin resmi anlaşmalarla tasdik ettikleri hukukunu ve Sırplılara ihsan buyurmuş olduğu ayrıcalıkları tamamen muhafaza etmek fikir ve kararında olduğu ve bu cihetle son olaydan evvel Belgrad varoşu denilen mahallin ne şekilde idi ise yine o duruma, yani kaleye çekilmiş olan Müslümanların hanelerine dönmelerini ve karakolhâne ve kapılarının asâkir-i şahaneye geri verilmesini talep eylediği söylendikten sonra İngiltere elçisi Avusturya elçisi ile birlikte kaleme almış olduğu bir lâyihayı okumuştur. Mealinde Sırplıların Belgrad Kalesi civarında yapmış oldukları bazı istihkâmların derhâl yıkılıp kaldırılması, orada bulunan fazla askeri kuvvetlerinin uzaklaştırılması, Sırbistan'ı ayıran imtiyaz hattının üzerinde iki taraftan asker bulundurulması, Belgrad Kalesi'nin muhafazasına ve emniyetine yeterli bir daire bırakılıp varoşun geri kalacak yerlerinden Müslümanların kaldırılması ve diğer kalelerin de gerçekten gereksiz olduğu takdirde yıkılması gibi bazı şeyler vardı. Fransa ve Rusya elçileri adı geçen tasarıyı kabul edemeyip içindeki maddeleri etraflıca inceledikten sonra özel düşüncelerini bildireceklerini ve devletlerinin görüşüne göre Devlet-i Aliyye'nin hakkına bir

diyecek olmadığı, fakat Sırplıları kendisine düşman ederek ve yahut öyle bilerek güvensizlik muamelesi göstermekten ise kendilerini razı edip sadakatlerini sağlamlaştırmanın daha hayırlı olacağını söylemiş ve muratları Belgrad'ın ve Sırbistan'da bulunan diğer kalelerin tamamen öte tarafa terki olduğunu bu mecliste açıkça değil ise de zımnen belirtmişlerdir. Devlet-i Aliyye, Sırp milleti ve ayrıcalıkları aleyhinde bir veçhile ve bir vakitte haksız hareket etmemiş ve son olaya asla sebep vermemiş iken onlar şu yola girmiş olmalarıyla ve bununla birlikte hukuk ve imtiyazları eskisi gibi yürürlükte ve mükemmel kalacağı açık bulunmakla bir de fazla olarak Osmanlı Devleti haklarından fedakârlık edilmesinin lâyık olamayacağı, Belgrad varoşu denen yerler hakikatte varoş olmayıp etrafı hendeklerle çevrili ve müstahkem kapılarla mahfuz dış kale olduğu, asıl varoşun bu kapılar ve hendekler dışında bulunan Sırp şehri idiği ve dış kale içinde Sırplıların oturmadığı beri taraftan söylenip daha fazla işin araştırılması gelecek toplantıya bırakılarak ilk toplantıya son verilmiştir. Şu hâle ve elçilerin ifadelerinin seyrine göre Devlet-i Aliyye'nin ne dereceye kadar gitmek ve ne merkezde durup sebat eylemek uygun olacağı vükelâ arasında derinlemesine konuşulup araştırıldığında muhaliflerin bile inkâra mecalleri olmadığı veçhile Devlet-i Aliyye'nin bu maddede hakkı pek açık ve Sırplıların isyanı meydanda olarak gerçekte bu noktanın söz götürür yeri yoktur. Ne fayda ki bir müddetten beri Avrupa politikasının kazandığı buhranlı halinin acı sonucu olmak üzere hukuk denilen şey sözde kalıp her nerede ki bir kavim isyan ede ona yardım etmek bayağı usul hükmüne girmiş olduğundan ve Sırplılar bunu gördüklerinden belki o konuda talimat ve teşvik dahi aldıklarından, sonradan ortaya çıkmaya başlayan olan fesat ve kötülüğü fiile getirdiklerinden bizim taraftan hukuk kuvvetine dayanarak asla ve kat'a müsaade yüzü gösterilmeyip de hadiseden evvelki hâlin iadesi talebinde ısrar olunduğu takdirde

Sırplılara müsait görünen devletlerin bunun için zorlama yoluna gitmeleri veya Devlet-i Aliyye ile bozuşmaları düşünülmese bile protesto edercesine işten çekilecekleri ve onların bu hareketlerinden Sırplılar şımarıp adeta fiili eşkıyalığa teşebbüs edeceklerdir. Meselenin defedilmesi niyetiyle Sırbistan'a asker sokulacak olduğu anda adı geçen devletlerin resmen muhalefet edecekleri ve o sırada kendileriyle kırışılmak tabii olacaktır. Gerçi İngiltere ve Avusturya devletleri şu meselede doğrusu Saltanat-ı Seniyye'ye halisane yardım etmekte ve Prusya devletinin de itidal üzere davranılsa onlarla beraber olacağı sanılmaktadır. Ama hiçbir meselenin hallini başaramamak ve verdikleri nasihatler reddolunmak yolunda bu devletlerin yardımları da kaybedileceği şüpheden uzak bulunduğu ve Cenab-ı Hakk'ın yardımı ve velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin zor işlerde tanık olduğumuz muvaffakiyeti sayesinde Dev-let-i aliyye'nin ihtiyaç halinde Sırplıları cezalandırmaya ve hadlerini bildirmeye iktidarı müsellem olmakla Sırp Emirliğinin bilinen hazırlığından çekinmeye korkulmayıp ancak tariften müstağni olduğu veçhile ve yukarıda beyan olunan genel ahvalin kolay olarak derdest olan Karadağ gailesi kırk binden fazla bir askeri kuvveti işgal etmekte ve Yanya, Tırhala, Bulgaristan ve Girit taraflarında halkın zihinleri kesintisiz tahrik edilip bulandırılmakta olduğundan hali hazırda Rumeli'nin bütün redif taburları silâh altına alınmış ve Anadolu'dan da bir hayli redif çağrılmış ve bu kadar adam mecburen ekin biçinlerinden ve kâr ü kesplerinden mahrum edilmesi cihetiyle devlete verecekleri vergiye halel gelmiştir. Bundan başka maaş, giyecek ve yiyecekleri için Hazine-i Celile'nin tahammül edemeyeceği olağanüstü masrafa ihtiyaç hâsıl olmuş idiği, Sırbistan ile harben uğraşılmaya başlandığı anda şu sayılan yerlerde bulunan askeri kuvvetleri daha da çoğaltmak elzem olacağı ve bir devletin esas haklarının korunması için gerektiğinde her türlü fedakârlığı seçmek, masrafa ve asker kaybetmeye

bakılmamak, kısacası son dereceye kadar çalışılmak farz mesabesindedir. Şu kadar ki bu gibi önemli durumlar ve büyük meselelerin hâllinde her tarafını gözetmek ve bazı ehven ve nispeten zararsız ve esasa dokunmaz müsaadelerle o pereseye getirmemek kabil ise de o yola gidilmek hikmetin iktizasından olmasıyla ve öyle müsaadeler ile de istenen elde edilemediği surette itidal mesleğine tamamıyla gidilmiş ve sulhun devamı arzusuna mümkün olan fedalar edilmiş olacağından artık Allah'a tevekkül edip fiili savunma yollarına teşebbüs olunmasına dost ve düşmanın haklı olarak bir diyeceği kalmaz. Devlet de vazife-i zimmetini ifa etmiş olacağı açık işlerdendir. Bu önemli düşünceye dayalı olarak önce Belgrad varoşuna dair olan bahis ortaya konulup bin iki yüz kırk [1824/5] tarihinde Sırbistan'a verilmiş olan imtiyaz fermanında Sırbistan'da bulunan bütün kalelerin istisnasız varoşlarında Müslümanlar oturmayıp kale içlerine girmeleri yazılı olduğundan Sırplar Belgrad varoşunu da istemişler ise de orası yukarıda da izah olunduğu üzere gerçekten varoş olmayıp kalenin bir parçası olduğu belirtilerek ve o vakit tek koruyucuları olan Rusya devleti ile söyleşilerek bin iki yüz kırk tarihinde diğer bir emr-i âlî çıkarılarak onda Belgrad varoşu Müslümanlara münhasır gibi tutulup, kadim Sırplı mahallelerinin polisi Sırp emirliğinden ve İslâm mahalleleri ile kapıların zabıta işleri kale muhafızı tarafından görülmek üzere karar ve Sırplıların da sakin olmalarına ve ticaret etmelerine izin verilmişti. O tarihten beri bu karar cereyan etmekte ve Sırplar İslâm emlâkini değerinden fazla para verip satın alarak çoğalmakta iken Sırp emirliği yavaş yavaş karakolhanelerini arttırmaya devam ettikçe beri taraftan iddia olunarak bir kaç seneden beri bu maddenin bahsi yevmiyeye binmiş ve hatta geçen sene Garaşanin özel olarak Dersaadet'e gönderilerek bu karma zaptiye daima zorluk ve tartışmayı davet etmekte olduğundan bahisle gerek varoşta ve gerek diğer kalelerin dışında bulunup kaldırılması mukarrer

olan İslâmların olduğu gibi yerlerinde bırakılmasıyla zaptiye idaresi ve diğer hususlarının Sırp kanunlarına bırakılmasını teklif etmiştir. O vakit kendisine bunun imkânı olmadığı ve diğer kalelerin etrafında sakin olan İslâmlar daha önce vaat edilmiş olduğu veçhile oralardan kaldırılıp Belgrad varoşu için de dedikleri mahzurları def etmiş olmak üzere karma bir zaptiye meclisi yapılıp Müslümanlar ile Sırplar arasında çıkacak cinayet davaları orada ceza kanunnâme-i hümâyûnuna uygun görülüp hükmolunması derecesine kadar tecviz buyrulabileceği cevabı verilmiş idi. Hâlin gidişinden anlaşıldığına göre bu teklife muvafakat olunsa yani Müslümanların Sırp kanunları idaresine verilip şehrin zaptiye işlerine katılmaktan el çekilse hem Sırplıların ve hem de hâmîlerinin memnun olacakları açık ise de bunda şer'an, mülken, namusen ve insaniyeten pek büyük mahzurları olmakla kabulü bir veçhile caiz olmaz. Bundan dolayı konunun dışında tutularak farzı muhal eski usul gereğince Müslümanlar evlerine gönderilmek ve eski karakolhanelere ve kapılara Osmanlı askeri konulmak mümkün olsa arası bir ay geçmeyip yine büyük bir fesat çıkaracakları ve o vakit işin daha fena olacağı şüphesiz olduğundan başka bunu sağlamak da ihtimal dışı olmakla adı geçen halkın rahat ve esenliği ve saltanat haklarını temini kendilerinin öteki kalelerin sakinleri hakkında mukarrer olduğu üzere bütün bütün oradan çıkarılarak bulundukları sefalet ve felâketten kurtarılmaları şıkkında görünmeğin bunlar Vidin, Niş ve Bosna gibi uygun yerlere yerleştirilip elde olan haritadan anlaşıldığı üzere sırf Müslüman mahallelerinde olan haneleri devletçe satın alınıp yıkılarak meydan bırakılması ve Sırp mahallelerinde bulunan mülkleri değer bahaları ile Sırplılara sattırılması ve bu takdirce kalenin bir tarafının daire-i lâzımesi isteğe uygun olarak hâsıl olmuş olacağından diğer tarafın da civarında bulunan Sırp emlâkinden icap edenlerin satılarak tesviyesi ve diğer kaleler bahsine gelince Sırbistan'da Belgrad'dan başka Tuna

sahilinde Fethülislâm, Semendire ve Sava Nehri kenarında Böğürdelen ve memleket içinde Sokol ve Öziçe kaleleri olup iki nehir kıyısında olanlar Osmanlı ülkesinin o havalice olan sınır boyunu tayin eder ve gerektiğinde işe yarar noktalar olduklarından onlara dokunulması asla caiz olamaz. Yalnız Sokol ve Öziçe dışarıdan gelebilecek düşmanı meşgul edip durduracak mevkilerde olmadıklarından ve her taraftan sahile uzak bulunduklarından Sırplıların hücumu hâlinde ne kendilerini korumaya ve ne bir taraftan yardım yetiştirilmeye imkân olmadığından ve isimleri kale ise de gerçekte gayet dar ve nizamsız şeyler olduklarından bunların tamamen yıkılması devletçe daha hayırlı olacağı açık olmakla Belgrad Kalesi dairesinin mümkün olduğunca geniş olmasına ve iki nehir kıyısında bulunan adı geçen kalelerin elden çıkarılmasına sermaye olmak ve mükâleme sırasında tatlıca satılmak üzere icabına bakılması dile getirilip uygun bulunmuş ve bu tasavvurlar Padişahın iradesine de uymuştur. Adı geçen elçilerle tekrar konuşmakla öncelikle yine Devlet-i Aliyye haklarını açıklığından bahisle Belgrad varoşunun daha önce Garaşanin'e beyan olunan suretle eski haline iadesi iddia olunarak o konuda pek çok ve pek uzun konuşma ve tartışmalar geçip iş üzülme raddesine gelince İngiltere ve Avusturya elçilerinin de bu dereceye kadar yardımları olamayacağı bir kat daha anlaşıldıkta görüşmelerin fezlekesi olan karar bir büyük fedakârlık rengiyle arz u tefhim kılınmış ve yerleşik Müslümanlar bütün bütün göçtürülmekten ise öte tarafın isteği üzere Sırp kanunlarına tabi olmak şartıyla kalmaları Sırplılarca daha fazla güvene sebep olacağı zemininde dermeyan eyledikleri sözlerin gerekli cevapları verilmiştir. Bundan sonra kale dairesi hususu açılıp bu daire kale havalisinde şimdiki mevcut olan açıklığın düzenlenmesinden ibaret olmak, İslâm mahallelerinin kalanı Sırplılara terk olunmak ve hele Sırp mahallesine hiç dokunulmamak gibi birtakım istekler dayatılmasına ve beri taraftan bunlara asla yumuşak yüz

ve muvafakat gösterilmeyip tebliğ olunan kararın değişmez olduğu tekrar edilmesiyle bir kaç meclis saatlerce bu bahis üzerine devam olunmuştur. Marquis Moustier ve Prince Lobanof İslâm mahalleleri hakkında mezkur karara yaklaşarak Sırp cihetini tamamıyla bırakmayı iltizâmdan vazgeçmemiş ve bu madde askıda bırakılıp diğer kalelerin keyfiyeti aşılmakla işbu konuda da Fransa ve Rusya devletlerinin fikir ve yorumları, Sırplılar Belgrad Kalesi'nden üzerlerine atılan toplardan ürkmüş olduklarından orası kendilerine verilmedikçe emin olamayacakları adı geçen kaleler yalnız Avusturya devletiyle harp edildiğinde işe yarayabilip hâlbuki Devlet-i Aliyye onunla tam bir birlik ve anlaşma üzere bulunduğu cihetle şu lüzum da ber-taraf olduğu ve Sırplılar Devlet-i Aliyye tebaasından olmalarıyla kale korunması onlara havale olunsa hukuka dokunur bir şey olmayacağı ve bu olmaz ise bari öteki kalelerin tamamen terk olunması merkezinde olduğu ve Mısır ve Memleketeyn gibi mümtaz idare altında olan eyaletlerde Devlet-i Aliyye'nin böyle kaleleri olmadığı iki devletin elçileri tarafından zikredilmiş ve bunun dışında her ne yapılsa Sırplıları razı edemeyeceğinden akıbeti müşkül olacağı ve bu nasihatleri reddolunur ise seçilecek düzeltme yolu gelecekte ortaya çıkacak şeylerin sorumluluğu üzerlerine almak için imzaya izinli olmadıkları ifade kılınmış olmasına karşılık beri taraftan Belgrad Kalesi'nin gereksizliğine dair söylenen kelimeler bir veçhile tasdike değer olmayıp gerçekte Devlet-i Aliyye bugünkü günde Avusturya devletiyle birlik ve beraberlik üzeredir. Ancak devletlerin barış ve savaşı devamlı olamayacağından ne barış ve ne savaş ebedî olamaz. Sırplılar gerçekte Devlet-i Aliyye tebaasından iseler de önderlerinin tuttukları meslek ve ettikleri hareket ellerine kale teslim edecek rütbede emniyet vermediği meydanda bulunduğu ve Mısır'ın istihkamları Devlet-i Aliyye'nin elinde olup Memleketeyn'de aslında mevcut olan kalenin mahvolunmuş olması ise Eflâk ve Boğdan ahalisinin Sırp beyliği

gibi isyanından ileri gelmeyip başka bir devlet ile yapılmış olan büyük bir savaşın sonucu ve özetin özeti olarak Saltanat-ı Seniyye'nin ne Belgrad Kalesi'ni ve ne de diğerlerini terk etmesinin değil, öyle bir bahse girmesinin bile ihtimâli olmadığı ve sırf devletlerin kayırmasına hürmeten olsa olsa ikinci derecede bulunan Sokol ve Öziçe'yi yıkmanın seçilip bunun bir adım ilerisine geçilmemek mukarrer ve işte en sonra denilecek söz bu idiği kati ve resmi surette ilân olunmuştur. İngiltere Elçisi Sir Henry Bulwer, Belgrad Kalesi Avrupa istihkâmlarından sayıldığından onun terkine İngiltere devletinin de muvafakat edemeyeceğini söylemiştir. Avusturya Elçisi Baron Prokesch dahi bu lisanda olduğundan bu ikisi Fransa ve Rusya elçileri açıklanan kati ilanlar üzerinde devletlerinden yeni talimat isteyecekleri ve Fransa sefiri her bir madde üzerinde kendilerince uygun sayılacak düzenlemeyi kaleme alarak meclis-i mükâlemeye takdim eyleyeceğini bildirip dört meclis bu bahisler ile geçmiştir. Bu arada Devlet-i Aliyye'nin Belgrad ve diğer üç kalenin muhafazasında olan kesin kararı ve gerçek lüzumu Avrupa'da olan Osmanlı elçilerine de etraflıca bildirilerek devletlere tesirli ifadeler tebliğ ettirilmiş ve beşinci mükâlemede Fransa elçisi bir mukaddime ve on yedi madde ile bir hatimeyi hâvi yazmış olduğu mazbata müsveddesini getirip okumuştur. Bu müsveddenin mukaddime ve hatimesi bazı hafif değişiklikler ile isteğe uyar derecede görünmüş ise de birçok maddelerinin ifade ve ibare suretleri ve birtakımının esas hükümlerinin kabul edilmesi mümkün olmaz. Kısaca Belgrad Kalesi'nin hazırdaki durumunun incelenerek şehre zararlı olacak istihkamları var ise düzeltilmesi ve bu teftişin Devlet-i Aliyye ve Sırp ve zamin devletler tarafından tayin olunan karma komisyon aracılığıyla yapılması ve kale içinde Müslüman familyalarının oturamaması ve kesin cevaplar üzerine diğer kalelerin hepsinin terkedilmesi isteğinden vazgeçip Öziçe ve Sokol istihkâmları yıkılmasıyla beraber Fethülislâm, Semendire ve Böğürdelen

kalelerinin de yine durumunun incelenmesi ve içlerinde lüzumsuzları olup olmadığının daha sonra devletlere haber verilmesi gibi zararlı şeyler bulunması, Müslümanların uğradığı zayiatın tazminatından ve Sırp askerinin sayısını belirlenmesi, Sırplıların sonradan bazı mahallere yapmış oldukları istihkâmların kaldırılmasından söz edilmemiş olması ve daha birtakım eksikler bulunması cihetiyle değil her maddesi her bir cümlesi belki her kelimesi üzerine uzun uzun cevap verilecek, uğraşılacak ve ilk derecede İngiltere elçisi tarafından ve ikinci derecede Avusturya elçisi tarafından doğrusu samimi yardım görülerek anılan maddelerin hüküm ve tabirleri kırılacak rütbeye gelinceye kadar çekilip, eğer bizim taraftan karşılık bir şey yapılıp üzerine konulsa çaresiz onların dedikleri yolda biraz sözler yazılmaya mecburiyet hâsıl olacağı ve bu dahi iddiamıza zayıflık vereceği düşüncesinden Monsieur Bulwer tarafından düzenlenmiş olan ikinci lâyiha dermeyan olunup Fransa ve Rusya elçileri ve onlara uyarak İtalya sefiri Belgrad Kalesi'ne tayin olunacak dairenin yukarıda da belirtildiği üzere sırf İslâm mahallelerinden alınıp kale çevresinde bulunan Sırp büyük kilisesi, metropolithane ve papaz mektebine ve Sırplı hanelerinden hiçbirine dokunulmaması ve emaretin tutacağı askeri kuvvetten asla söz edilmemesi ve tazminat lâkırdısı olunacak ise kaleden atılan güllelerden harap olan Sırp hanelerinin de Devlet-i Aliyye tarafından tazmin olunacağı vaadi ilâve edilmesi, Belgrad Kalesi'nin mevcut istihkamlarının Sırplı zabiti dahi bulunmak üzere yazıldığı gibi düzenlenecek karma komisyon eliyle kontrol ettirilmesi, Müslüman mahallelerinin nihâyetinde olan veya menzillerini de öte tarafta bırakılarak alınıp yıkılmalarından sarfı nazar kılınması gayet ısrarlı şekilde iddia olunmakla beşinciden dokuzuncu meclis-i mükâlemeye kadar bu konu ile uğraşılmıştır. Devlet-i Aliyye'nin sırf bazı devletlerin öğüt ve kayırmalarına uyarak bu kadar müsaade göstermiş olduğu hâlde kalenin dairesi lüzumu derecede olmamasının caiz

olamayacağı ve büyük kilise, metropolithane ve papaz mektebi tabii olarak dışarıda kalacağından onlardan sarfı nazarla şiddetli lüzumu vukuf ehli tarafından tayin olunacak az sayıda Sırplı evlerinin değerleri verilip alınmasına engel olmak hak ve insafa bir veçhile uyamayacağı söylendiğinde Fransa sefiri ve kendisiyle aynı dili konuşan elçiler bu ifadelerin hak ve doğruluğa yakınlığını inkâr edemediler. Bununla birlikte devletlerinin kendilerine emirlerini tekrar ederek ileri gidemeyeceklerine dair cevap verip beri taraftan yardımcı elçiler ile beraber yine karşı durulup sonradan mazbata müsveddesinin maddesinde olan surette hepsinin birleşmesi sağlanarak ileri götürülmeleri ihtimâli kalmamış ve Yahudi mahallesi bu sırada kurtarılmış olduğu ve Sırbistan'ın mevcut imtiyazları gereğince tutmaya izinli olduğu askerin miktarı memleketin iç güvenliğinin muhafazası için senato tabir olunan ve üyeleri Devlet-i Aliyye'nin bilgisi olmadıkça değiştirilip artırılmaması şart bulunan meclisin görüşüne ısmarlanmıştır. Hâlbuki Mihal Bey geçen sene millet meclis-i umumîsi namına toplamış olduğu halkı altmış yetmiş bin kadar millet askeri tertibini hâvi bir kanun yaptırmış ve Sırbistan'ın iç güvenliğinin korunmasına elli bin kişinin değil on beş bin neferin bile gereği olmadığı, Devlet-i Aliyye'nin toprak bütünlüğü kefaleti altında yani Saltanat-ı Seniyye'ye bağlı bulunduğundan diğer devletlerin saldırılarından bir şekilde kuşkusu olamayacağı cihetlerle böyle büyük bir kuvveti toplamaktan kasıt ne olduğu azıcık düşünce ile malum olacağı, şu hâlin Sırp milletine olan türlü zararlarından başka Devlet-i Aliyye'yi dahi birtakım yüklere ve masraflara mecbur eylediği, Sırp memleketi içinde bu kadar asker bulundukça imtiyaz hattının beri tarafında da fevkalâde asker tutulmak lâzım geleceği, bunun doğal sonucu ise iki taraftan güvenin yok olması ve giderek düşmanlığı devletlerin tesis etmek emelinde olduklarını beyan etmekte bulundukları anlaşmanın imkansız bir noktada kalacağı, Sırp beyinin

istihkak ve imtiyazının hâricinde olarak tutmuş olduğu yolu bir yandan genişletmeye ve civarında olan yerler halkının zihinlerini bulandırmaya şu kuvveti alet etmeye çalışacağından buna Devlet-i Aliyye'nin çok vakitler tahammül etmesi mümkün olamayacağı, kısacası bu maddede Sırbistan'ın imtiyazlarını hâvi olan emr-i âlînin mazmununun icrası vadisinde yeni düzenlemeye uygun şeyler ilâvesi bizce esas şartlardan bulunduğu ifade edilmiştir. Öte taraf yine yazıldığı üzere bu meseleye dair bir söz yazılmaması hakkında pek çok inat eyledikten ve bu suretin kabulü ihtimâli olamayacağı son cevabı karşısında biraz fikir değiştirmeye mecbur olmalarıyla beraber meselâ kalelere konulacak koruyucuların sayısının belirlenmesi yollu pek çok ham teklifler ve türlü ibareler koymak sadedinde bulunmuşlardır. Nihayet bin zorluklu maruzanın müsveddesinde yazılı olan çözüm şekli muhtelif reyleri toplayıp Devlet-i Aliyye'nin Sırbistan üzerinde olan hukuk-ı seniyyesini kurup düzenlemiş olan evâmir-i aliyyede Emirliğin tutacağı askerin miktarı hakkında açıklık olmayıp bunun tayini yukarıda belirtildiği veçhile kendi meclislerinin reyine bırakılmış olmasıyla ve o meclis zahiren halen mevcut olduğundan Sırp taraftarları evâmir-i aliyyeye dayanarak o konuda zerre kadar müdahaleye hak olmadığını iddia etmiş ve bu delillerini redde senet bulunamamış olduğundan müzakere işinin tabii olarak evâmir-i aliyyenin zımni manasına intikal ettirilmesine yani gerçekte Sırp'ın askeri kuvvetlerini Sırp meclisi belirleyecektir. Ancak bu kuvvet memleketin iç huzurunu muhafazaya tahsis kılınmış olduğu cihetle zaptiye nevinden olmak ve bununla beraber fazla olmamak gerekeceği ve mademki Sırp Beyi şu haddi aşıp adeta bir büyük ordu oluşturmak kaydına düşmüştür. Devlet-i Aliyye'nin bunu davaya hakkı olacağı vadisine götürülmesine mecburiyet elvermiş ve şimdiye kadar bu meseleden dolayı devletlere tekrar tekrar yapılan ifadelere çoğu tarafından uygun cevap alınamamış olmasıyla ve onun üzerine kaleme alınan

maddede kale müstahfızları keyfiyeti dahi zikrolunmuş ise de Fransa ve Rusya devletlerinin iddiaları gibi adedi sınırlanacağı manasını işaret eder kelimeler olmayıp kalelerin muhafazasına yetecek derecesi aşılmayacağı derecesinde bir vaat olarak bu ise tabii işlerden görülmekle ve asıl fesada sebep olmakta olan şu önemli meselede şimdiye kadar bir açık sarih yok iken ve Sırplılar bir kaç büyük devletler tarafından bu mertebelerde himaye ve sahabet olunmakta oldukları hâlde bu kadar olsun bir müdahale ipucu tedariki faydadan hâli görünmediği ve bir de yazıldığı gibi Sırplıların şu aralık Tuna kıyılarında ve Devlet-i Aliyye istihkâmları civarında yapmakta oldukları tabyaların Belgrad'da inşa etmiş bulundukları istihkâmlar ile beraber yıkılıp kaldırılmaları bu sırada iddia olunarak o dahi husule geldiği ve üç kale arasında lüzumsuzları bulunup bulunmadığının tekrardan teftişi ve kaleler içinde İslâm familyası iskân edememesi teklifleri çeşitli zorluklarla def edilip, Belgrad Kalesi'nin dışında kalacak dairenin daima meskun olmayıp her türlü yapılardan temizlenmiş kalması emrinde elçilerin birlikte yaptıkları ısrarları savuşturulmak kabil olamamış idiği ve Belgrad Kalesi'nin şehir yönünde olup da korunmasına çok gerek bulunmayan tabyalarının kaldırılması için evvel emirde karma komisyon marifetiyle kontrol ettirilmeleri talebine de açık ve kesin ret ile karşılık verilmiştir. Kale Padişahın özel- mülkleri ve varlığının sebebi hakani hudutlarının korunması ve kollanması olmakla onun istihkâmına kimsenin taarruzu kabul olunamayacağı açıklanıp sonucunda bu madde kalenin gereği gibi tahkim ve sağlamlaştırılmasına müsait olacak ibarelerle yazılmış ve yalnız kontrol işinde Devlet-i Aliyye'nin karma komisyonun Belgrad'da bulunmasından istifade buyurması arzu olunacak maddelerden olduğu yollu bizim taraftan asla taahhüt rengi olmayacak bir ibare ile ihtilâf def edilmiş ve karma komisyonun işi ancak kale dairesine Sırp hanelerinden ilâvesi gerekecek mahallerin tahkikine hasrolunup bu

komisyonda Sırplı zabiti bulunması zararı da bertaraf edilmiştir. Yalnız Sırp Emirliği tarafından bu hususa dair bazı tebligat yapılmış ise Devlet-i Aliyye'nin hüsn-i suretle alacağı manasında bir terkip ilâvesine mecbur olunmuş idiği ve tazminat meselesinde dahi İslam'ın zayiatı kendilerinin kaleye çekilmeye zorlandıklarından ve kimsenin bir yüzüğü kaybolmayacağını hâvi Garaşanin'in ve bütün konsolosların imzaları altında bir senet verildikten sonra yapılmış, bîçârelerin hâli üzere bırakıldıkları haneleri birtakım çirkefler tarafından yağmalanmış ve kaleden top atılması ise öte tarafın hücum ve saldırılarını def etmek için seçilmiş olduğundan bu iki madde bir diğerine kıyas kabul edemeyeceği ve davadan feragat olunamayacağı söylenip devletlerin birçoğu kalenin top ve gülle ile şehri tahrip etmeye bir tür sağlam mecburiyeti olmamış olduğu yorumunda bulunduklarından ve yapılan tahkikatın da bunu doğrular olduğundan söz ederek ya bu konuda bir şey denilmemesi veya atılan gülle tanelerinden yaralanan Sırplıların da zararları tazmin olunacağı zikredilmesi hakkında olan geçersiz oylama tekrarlanmıştır. Beri taraftan kaleye Sırplıların ne surette hücum etmiş ve gülle ile saldırıların def edilmesine ne mertebede mecburiyet gelmiş olduğu delilleriyle birlikte yazılıp ayrıntılarıyla bildirilmiş ve Devlet-i Aliyye'nin istenir ise yeni baştan tahkikata girişmekten asla kaçınmayacağı derkâr bulunmuş olduğundan Sırp eşkıyasının yağmacılığı ile kalenin savunma ve korunma tedbirleri bir düzeyde tutulmasına ve bu tedbirlerin doğal sonuçlarından olan kayıplara tazminat ödenmesine bir şekilde razı olmanın ihtimâli olmadığı resmen ve kesinlikle ilân edilmiştir. Buna dair kaleme aldıkları çeşitli muamele şekilleri yok sayılıp isteğe uygun yazılan madde anılan müsveddeye alındığı ve Sırplar tarafında bulunan elçiler tarafından Belgrad Kalesi'nin yukarıda belirtildiği gibi ilk başta yıkımı veya Sırplılara terki garip görüşü çıkıp şehir tarafında bulunan burçlarında olan topların bütün bütün

kaldırılması teklifi ortaya konulmuş, ona da muvafakat sağlanamayacağı anlaşılınca Sırplıların hücumu vuku bulur ise kalenin içerisinde yalnız saldırganların def edilmesi için gülle atılarak şehrin tahrip olunmaması yolunda birçok kayıtlar istenmiş olmakla ve bu taraftan,

"Bir kalenin civarında ve topu altında bulunan bir şehirde o kalenin üzerine yürüyen askerin mühimmat ve bütün malzemesi ve askeri yürüten hükumetin tamamı, hâsılı gelen düşmanın istinat merkezi bulunur da ona kaleden gülle atılmaz, bu nasıl olur ve böyle bir hâl dünyada görülmüş müdür, eğer atılan gülleler insan nevinden olsalar şu kadar adımdan fazla gitmemeleri ve saldırganlardan başkasını vurmamaları kendilerine tembih olunabilir. Ancak cansızlara bunu anlatmak ve tabii menzilinden beride durmalarını dinletmek mümkün müdür ve Sırplıların kaleye saldırması Beyliğin görüşü ile olabilip bu hareket ise tabi olunan devlete ve mevcut anlaşmalara isyanı ilan etmek demek olduğundan isyanıcıları bu derece muhafaza ve himaye ne iktiza eder" zemininde dillendirilen kelimelerin ve bu arada söylenen daha pek çok sözlerin üzerine İngiltere elçisinin ikisi ortası olarak ve her tarafı imkânı derece kollayarak arz eylediği ibareler konarak fikirleri birleştirmiş ve Belgrad muhafızına talimat olmak zımnında bu ibarelere muvafık bir varaka da yazılmış olduğu ve nispeten ikinci derece sayılabilecek maddeler hakkında cereyan eden konuşmaların da diğerleri gibi kısaca olsa bile bu mahalde tekrarı sıkıntıya sebep olacağından bu kadarla iktifa olunmuştur. Yalnız lâyihanın sonuç kısmında yapılan değişiklik Devlet-i Aliyye'nin cömertliğinden olarak gösterilip Sırbistan'ın Devlet-i Aliyye memleketi parçalarından olduğunu teyit ve tasdik edilmiş olarak Paris genel anlaşmasında olan özel maddeler hükümlerinin bakî kaldığının açıklandığı Fransa elçisi tarafından baştaki meclislerde beyan olunan fikirleri ki yukarıda kısaca açıklanmıştır. Yapılan

tartışmalar üzerine kabul eylediği değişikliği katıp on yedi maddeyi ihtiva eden verilen mazbata müsveddesi ile sonradan kararlaştırılan müsveddenin hükümleri ve üslubu arasında olan fark ve Belgrad muhafızına verilecek olan talimat müsveddesinin tetkik ve muhakeme buyrulmak için çevrilip ek olarak takdim edildiği.

İş bu takrir mealinden dahi anlaşılacağı üzere meselenin sonucunun ilk başta aldığı renge ve Devlet-i Aliyye'nin gerçek menfaatleri Sırplıların isteklerine tamamen müsaade ile razı olmalarını ve hoş tutulmalarını icap edeceği düşüncesinde bulunan devletlerin meydana koydukları ağır tekliflere nispet olunur ise ne derecede hafif olduğu sabit olur. Belgrad'ın son olayı bir hayli müddetten beri hazırlanmış ve kurulmuş bir tuzak olup Sırplılar Müslümanları daima rahatsız edip baskı yaparak kavga ve mukatelenin Müslümanlar tarafından çıkmasına çalışmışlar ise de ona tamamıyla muvaffak olamayarak kendileri bunlara isyan etmiş, şehri ve hanelerini tahliye ettirmiş olduklarından iş bu derecede kalsa kazdıkları kuyuya kendileri düşmüş olacakları açık iken kalenin zorunlu olarak şehri dövmesi bu olayı dört elle tutmuş ve zanlarınca sebepsiz şehirlerini harap eden bir kalenin bundan böyle topu altında emniyetle yaşayıp ikamet edemeyeceklerine dair olan zırva feryatlarına her ne söylerler ise hüsn-i telâkki eden devletlerin kulaklarını doldurmuş olduklarından bizim taraftan o konuda yazılı ve sözlü, tekrar tekrar gösterilen deliller ve belgelere susturucu cevap verilememiştir. Bununla beraber herhangi mecliste bu lâkırdı açılsa mükâleme bayağı münakaşa ve mücâdeleye tebeddül etmiş ve bunun üzerine bu olayın maslahata pek fazla zarar verdiği ve düşmanlara büyük ipucu verdiği ve Sırplıların işine pek yaradığı acizane indimizde tahakkuk etmiştir. Her ne ise işbu müşkül meselenin elçilerle müzakeresine memur olan bendegânın müzakere sırasında seçmeleri gereken yol ve usul öncelikle Saltanat-ı

Seniyye esas haklarının zarardan korunması, ikinci olarak koruyucu devletlerden beri tarafa müsait ve iyi niyetli olanların elden çıkarılıp da külliyen yalnız kalınmaması, üçüncü olarak esasen dokunmayan maddelerde fazla ısrar göstererek işi kırmak ve Devlet-i Aliyyeyi şöyle bir dar ve tetik vakitte Allah göstermesin birtakım gailelere uğratmak hatasına düşülmemesine çok çalışıp gayret göstermekten ibaret görünmekle âcizane bu yola gidilmiştir. Hâşâ başka garaza dayalı olmayıp sırf böyle mühim bir işte rey verecek zatlara anlatıldığı gibi izah edilmiş olmak niyetiyle her bir madde değil, her ibare hatta her kelimenin üzerine saatlerce konuşulmuş olduğunun burada da tekrarı, hâlin gerçeğinin izahı lâzım zannolunmuştur. Yazılan maddeler elçilerin hepsinin kararı olup tarafımızda bulunan elçiler daha yollu bir karara zaten muvaffak olsalar da diğerlerinin bir adım ileri götürülmeyeceklerine kesin inandıklarından bize de muvafakatı tavsiye etmişlerdir. Gerçekte bundan ilerisini istemekte ısrarın, mükâleme meclisinin sonuçsuz bitmesine sebep olacağında şüphe kalmamıştır. Maslahatın dayanılarak kırılması bahsine gelince yukarıda anlatılan meclis-i mahsus mülâhazatından çıkarılan mahzurlardan fazla burada iş uzadıkça elçilerin Devlet-i Aliyye'yi susturmaya muktedir olamadıklarını bahane addederek müzâkereleri Paris'te bir konferansa devir ve naklettirmek ve o vesile ile bir yolla Bulgaristan ve diğer Hıristiyan tebaanın hallerini de söz konusu etmek bazı devletlerin pek emeli olduğu, sonradan bir şekilde şüpheye yer kalmayacak şekilde anlaşılmıştır. Allah korusun öyle bir şeyin olması ne kadar ağır mahzurları çekip Paris'te verilecek kararın ne derecelerde hakların kaybedilmesine sebep olacağını tarif abes görünür ve bu zararlı sonuç dost devlet elçilerinin de kabulünü tavsiye eyledikleri bir çözüm şeklinin reddinden ileri gelmiş olacağından artık onlardan da yardım beklememek lâzım gelir. İşte bu güçlü mahzurlar ile ortaya çıkan şeklin beklenen zararlarının esas haklara ilişiğinin tartıldığında

onların yanında bunlar pek ehven gibi kaldığından ve daha ilerisine gidilmek emrinde zihnimiz tamamen durduğundan seçilen şekil meclis-i padişah iradesi ne merkezde çıkarsa ona göre hareket olunacağı elçilere tebliğle görüşmelere son verildi. Emr ü ferman...

14 Rebiülevvel 79/10 Eylül 1862

Cevdet Efendi'ye [Paşa'ya] İstanbul payesi verilmesi

Daha önce Sadaret Müsteşarı Hubab Efendi'nin vefat etmesiyle uygun birinin seçilip tayin edilmesi hususu Babıâli'den Sadrazam'a yazılmış idi. Sadrazam'ın kayını olup birlikte bulunan Besim Bey müsteşarlığa istekli ise de Afif Bey ona nispetle daha kıdemli bulunduğundan ve kanun bilir ve Babıâli'nin işlemlerine aşina olduğundan Besim Bey'e onu çiğneyip geçmek uygun görülemiyordu. Fakat Afif Bey de yavaş idi. Sadaret müsteşarlığına ise hareketli bir zatın tayini lâzım gelirdi. Bundan dolayı Sadrazam tereddütte kaldı ve bir aralık fakirin mesleğini değiştirerek Sadaret müsteşarlığına tayinimi tasavvur etmiş idi. Fakir ise mesleğimden hoşnut olup meslek değiştirmekten kaçınmakta idim. Hatta daha önce vezirlikle Vidin Eyaleti valiliğine ve bir aralık Bosna Eyaleti valiliğine tayinim teklif olunduğunda özürle kabul etmemiş idim. Bundan dolayı Sadrazam müsteşar seçiminde tereddütte kalıp bunun icrasını dönüşe bırakmış ve buna dair Kaymakam Paşa ile olan haberleşmesini Besim Bey'den gizli tutarak yalnız Kenan Bey aracılığıyla yürütmüş idi. Bu kere İstanbul'a dönülünce,

"Acaba müsteşarlığa kim tayin buyrulacak" diye herkes bekleyerek kimi "Afif Bey" kimi "Besim Bey müsteşar olacak" ve kimi,

"Yok öyle değil Cevdet Efendi'nin mesleği değiştirilerek müsteşarlığa tayin buyrulacak" diye halk arasında söylenmekte idi. Nihayet Afif Bey Sadaret müsteşarlığına tayin olundu. Onun

yerine Besim Bey Beylikçi ve Kenan Bey Hariciye mektupçusu oldu. Diğer Sadaret maiyet memurlarıyla katipleri birer yolla taltif olunmaya başladığı sırada sahip olduğum Mekke-i Mükerreme payesinin İstanbul payesine yükseltilmesi hususu Sadrazamlıktan Şeyhülislâm Sadeddin Efendi'ye söylenmiş idi. Şeyhülislâm Efendi ise rütbemizin yükselmesini istemezdi.

Hatta daha önce *Mukaddime-i İbn Haldun* mütercimi merhum Sâhib Efendi'nin bırakmış olduğu üçüncü cildi fakir tercüme etmiştim. Bu veçhile *Mukaddime-i İbn Haldun'un* tercümesi tamam olarak Sâhib Efendi'nin tercümesi iki cilt ve fakirin tekmilesi 3. cilt olmak üzere basılmıştı. İşte buna mükâfâten İstanbul payesine terfiimizi Rüşdü Paşa teklif etmişken Şeyhülislâm Efendi muvafakat etmemiş idi. Rüşdü Paşa da onun bu davranışından kırılarak yolumun değiştirilmesine kalkışmıştı. Biz ise yukarıda yazıldığı gibi meslek değiştirmekten kaçındığımızdan bu da bir şekilde geçiştirildi. Gerçekte o vakit ilmi rütbeler şimdiki gibi bol olmayıp pek aziz tutulur ve bir zorlayıcı sebep olmadıkça esirgenirdi. Lâkin *Mukaddime-i İbn Haldun Tercümesi'nin Tekmilesi* de bir paye değerdi. Zira buna çok emek vermiş idim. Ne fayda ki Sadeddin Efendi cesur cahil ve vakur bir şeyhülislâm olup ilim ve kültürün kadir kıymetini bilmezdi. Gayet kuralcı olup Mekkîzâde'yi taklit ederek böyle şeylerde fazla ayak direrdi. Bundan dolayı bu kere sadrazam bulunan Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın iltimasına da ayak diremek istediyse de Kıbrıslı da hiç önünü arkasını saymaz hazımsız sert bir zat olduğundan,

"Eğer Şeyhülislâm Efendi hazretleri bu hususta tereddüt ederse biz doğrudan doğruya arz ile iradesini elde eyleriz. Lâkin bu suret kendilerinin vakarına dokunur" diye haber gönderince Şeyhülislâm Efendi çaresiz buna muvafakat edip irade-i seniyyesini alarak Babıâli'ye işâreti geldi ve 1277 senesi Recebinin beşinci ve Kânûn-ı sânînin altıncı [17 Ocak 1861]

Perşembe günü İstanbul payesi ferman-ı âlîsini alıp hemen Bâbıfetvâ'ya gittik ve teşekkürü ifa ettik. Şeyhülislâm Efendi,

"Payenizin şimdiye kadar ertelenmesi kader hâlidir" diyerek tebrik eyledi. Bu paye Kıbrıslı'nın zoruyla verileceğine *Mukaddeme-i İibn Haldun Tercümesi*'nin tekmilesine mükâfâten verilmiş olsaydı ilmiye yoluna daha fazla yakışırdı. Ne çare ki ilmiye yolu ismi müsemmâsına aykırı bir hâle gelmiş olduğundan artık bu yolla işlemlerin yürütülmesi zamanın gereklerinden idi.

Devletin aşırı mali sıkıntısı

Yukarıda yazıldığı gibi Rumeli'den İstanbul'a dönüşümüzde hazinenin o derece sıkıntısı vardı ki kalemle tarif olunmaz. İstanbul'un alış verişi ise hazineden her ay maaşlar verilerek çarşıya yüklü akçe çıkmasına bütün bütün bağlı olduğundan alış veriş durmuş ve ihtiyaçları gidermek için bir şey satılacak olsa müşteri bulunmaz olmuş idi. Bu cihetle emlâkin kıymeti pek düşmüş idi. Beş on gün kadar İstanbul'un bu hâlinden ürktük. Sonra biz de alıştık. Bu arada Sadrazam ile Âlî Paşa Mirez borçlanmasını meydana koydular. Bundan gerçi iyi sonuç beklenmiyordu, ancak bu vesile ile alış-veriş kapısı açıldı. Sıkıntıyı gidermek için mezada çıkarılan eşya oldukça para eder oldu ve borçlanmanın iki taksiti alındı. Biraz nefes alındı. Fakat Amerika'nın iç savaş karışıklığından dolayı Londra'da ve Paris'te şark ile alış veriş eden sarraflarda hayli iflâslar olarak serpintisi Beyoğlu sarraflarına dokundu. Bu cihetle kimi iflas etti ve kimi pek çok zararlarla iflâstan kurtulabildi.

İbret ve uyanmaya sebeptir ki üç sene içinde saraylı kadınların ettikleri üç milyon kese borca karşılık ellerinde bulunan mücevherat halihazırda Galata ve Beyoğlu tüccar ve sarraflarının ellerinde rehin idi. Bir haylisinin vakti geçmiş olduğundan ana para ile gecikmeler rehinlerin kıymetlerine denk olmakla

elden çıkarıldı. Bu sefahatlerden istifade edegelen kuyumcu ve tuhafiyeci gibi esnaf da günlük geçimlere muhtaç oldu. Onların mercii olan Galata ve Beyoğlu sarrafları ile bunların dayanakları olan Avrupa sarrafları da borca gömülüp kaldı. Bu sırada İstanbul'da zahireye kıtlık geldi. Çarşılarda rengi kara ve hamuru bozuk ekmekler yapılıp satılır oldu.

Geçen sene Mehmed Rüşdü Paşa sadrazam bulunup Şevvalin birinde bayramlaşma yerinde kaimenin tamamen imhasıyla bayram ertesi bunlardan bir tanesinin görülemeyeceği ilân olunmuş idi. Bu sene Kıbrıslı Mehmed Paşa sadrazam bulunup yine Şevvalin birinde bayramlaşma yerinde ve Rüşdü Paşa'nın görüş ve onayıyla Osmanlı ülkesinin her tarafında tedavül etmek üzere yeniden nakdi kaime kesileceğine dair kaleme alınmış olan basılı belge yayınlandı. *Fesübhane muhavilü'l-havle ve'l-ahvâl*. Bu belgelerin bir nüshası ekte zat-ı âlilerine gönderilmiştir.

Serdar-ı ekrem Ömer Paşa'ya Rumeli Ordusu müşirliği verilmesi

Yukarıda zikri geçen Rumeli Ordusu Müşiri Çerkez İsmail Paşa asi nahiyeler eşkıyasını cezalandırmak için Hersek'te bulunduğu hâlde bu sırada nüzülden ölmekle Hersek fırkasının kumandası Lofçalı Ferik Derviş Paşa elinde kaldı. Serdar-ı ekrem Ömer Paşa da daha önce Bağdad'dan azledilmiş olduğundan Hersek'e gitmek üzere uhdesine Rumeli Ordu-yı hümâyûnu müşirliği tevcih buyuruldu. İsmail Paşa gayet cesur, yiğit ve gerçekten bir ordu kumandasına muktedir bir zat olup Serdar-ı ekrem öteden beri onu çekemezdi. Hatta Derviş Paşa kendi yetiştirmesi olduğu hâlde İsmail Paşa ile hoş geçindiğinden bir vakitten beri Derviş Paşa'yı da sevmez oldu. Lâkin Hersek'e giderek askeri birliği Pive'de bulup asi nahiyeler eşkıyasıyla uğraşmanın ne derece müşkül olduğunu ve ümerâ-yı askeriyye içinde Derviş Paşa'dan başka bu işe ehil ve erbap zevatın bulunamayacağını gördü. Bu cihetle onu fevkalade taltif

ve Pive'de terk ederek kendisi hastalık bahanesiyle Mostar'a gelip oturdu ve yan gelip rahata vardı.

Serdar-ı ekrem Ömer Paşa, bu kere anlatıldığı gibi Hersek tarafına giderken veda için Mâbeyn-i hümâyûn'a giderek huzur-ı hümâyûna girince Sultan Abdülmecid Han hazretleri ona,

"Allah selâmet versin. İnşaallah muvaffak olup gelirsin. Fakat beni bulamayacaksın. Yakın vakitte gelsen de bulamazsın. Beni karılarım ile kızlarım bitirdi" diye buyurmuştur ve gerçekten bir vakitten beri hasta olduğu hâlde perhiz etmez ve ilâç yemezdi. Bu cihetle günden güne zayıflığı fazlalaşmaktaydı.

Padişah o şekilde ümitsizlik ve bıkkınlık içinde olduğu hâlde ilmiye yolu sahiplerini taltif için kazaskerlere tebdilen birinci, İstanbul payelerine yine tebdilen ikinci ve genel Mekke payelilerine yeniden üçüncü rütbeden birer kıta nişan ihsan buyurup kurban bayramı bayramlaşmasına yetiştirilmesi için irade çıkmış ve irade gereği bayramlaşmaya yetiştirilmiştir. Buna dair hem-pâyelerimiz tarafından bir teşekkürnâme kaleme alınması fakire havale buyrulmakla âcizane bir kıta teşekkür mektubu yazılıp hepimiz tarafından takdim olunmuştur. Sureti aşağıda yazılıdır.

Teşekkürnâme

Muhyî-i din ü devlet ve mü'eyyid-i deâ'im-i şevket ü saltanat zât-ı merâhim-âyât-ı hazret-i hilâfet-penâhînin zamân-ı mefâhir-nişân-ı Zillullâhîleri her cihetle mağbût-ı âsâr-ı sevâbık ve derecât-ı mütefâvitede bulunan bi'l-cümle erbâb-ı merâtib-i saltanat-ı seniyye ve ashab-ı revâtıb-ı Devlet-i Aliyyeleri hakkında ihsân u âtıfetçe eslâfına derece derece fâ'ik olup ale'l-husûs bu dâ'iyân-ı kemîneleri haklarında öteden beri müşâhed-i bâsıra-i mahmedet ü mübâhât ve nişâne-i teveccühât-ı meâli-âyât olan inâyât-ı aliyye ve teşrifât-ı seniyye-i mülûkâneleri her birimizin ve hey'et-i mecmû'amızın hadd-i liyâkat ve değerimizden sad mertebe efzûn ve hadd-i aded-i ihsâdan bîrûn olarak binde birinin teşekkürünü edâ edecek elfâz-ı teşekkür ve mahmedet bulmak muhal ve bu

babda lisân-ı sadâkat-nişân-ı ubeydânemiz lâl olduğu hâlde her birimiz makâm-ı acz ü ibtihâlde kâim ve asl-ı vazîfe-i zimmet ve farîza-i mahsûsa-i sıdk u ubûdiyyet-i âcizânemiz olan ed'iye-i hayriyye-i hazret-i padişahîye müdâvim iken bu kerre hakk-ı nâ-müstehakk-ı ubeydânemizde lem'a-pâş-ı zuhûr olan envâr-ı teveccühât-ı celîle-i cenâb-ı cihandârîleri âsâr-ı celîlesinden olarak mecelle-i mübâhât ve mefharet-i kemterânemize bir lâhika ve îfâ-yı vasf u teşekküründen âciz olduğumuz bunca avâtıf ve eltâf-ı mahsûsa-i mülûkâneye ilâve-i fâ'ika olmak üzere tebdîlen ikinci rütbeden birer kıt'a nişân-ı hümâyûn ihsân buyurulması bu dâ'îlerini bir kat daha edâ-yı farîza-i teşekküre mecbûr eyleyüp bu babda ise abd-i dâ'îlerince arz u ifâde-i acz ü kusûrdan başka diyecek *ve yine vazîfe-i asliyye dâ'iresinde olarak Cenâb-ı Hak ömr ü devlet ü ikbâl ve şân ü şevket ü iclâl-i hazret-i padişahîyi rûz-efzûn ve sâye-i hümâ-vâye-i hümâyûnların furuk-ı âlemiyânda idâme ve ibkâ ile bi'l-cümle bendegân ü dâ'iyân-ı Devlet-i Aliyyelerin bu veçhile dilşâd ve memnûn buyurmak du'â-yı vâcibü'l-edâsını tekrârdan gayrı bir edecek olmayup ancak iz'ân-ı ibtihâl ve noksan dahi bir nev' şükür-güzârlık olduğundan bu yolda ya'ni hakk-ı teşekkür ve tahmîdi kalb-i ihlâs-celb-i âcizânelerimizin hissettiği ve izem-i eltâf-ı aliyyenin îcâb eylediği mertebe-i ifâde ve îfâda olan acz ü kusûr-ı dâ'iyânelerimizi derk ü i'tirâf ile ed'iye-i mefrûze-i cenâb-ı cihandârîye muvâzabet üzere olduğumuzun huzûr-ı lâmi'ü'n-nûr-ı mülkdârîye arz u ifâdesi niyâz-ı mahsûs-ı nâçizânemiz idüğü ve cenâb-ı me'âlî-elkâb-ı meşîhat-penâhîleri her hâlde bu dâ'îlerine merci' ve müstened olmağın baıh-i şükrânîde keşf-i zemâir-i sıdk-meâsir-i âcizanelerimiz hakkında dahi delâlet-i hayriyye ve semâhat-i mahsûsa-i veliyü'n-ni'amileri bî-diriğ buyrulmak ehass-ı âmâl-i sıdk-me'âl-i dâ'iyânelerimiz olduğu muhât-i ilm.*

26 Safer 1298 ve 15 Kânûn-ı sânî 1296/
28 Ocak 1881'de yazılmıştır.

TEZKİRE NO: 17

1277 senesi olaylarının kalanı

Sultan Abdülmecid Han'ın vefatı ve Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı

Zamanın padişahı Abdülmecid Han hazretleri bir vakitten beri hasta olduğu hâlde tabib-i hâssı olan Kara Teodori Kostantin'den başka tabiplere müracaat etmez ve onun da tavsiyelerine kulak asmaz, ilâç yemez, perhiz etmez idi. Bununla birlikte hastalığını belli etmemek ister, gayet mustarip olduğu hâlde Cuma selâmlıklarına devam eylerdi. Çünkü saltanat tahtına oturduğunda beş altı sene kadar sağlıklı olup daha sonra kurenâsı onu içmeye ve eğlenceye alıştırdılar ise de beş altı sene kadar hâlini gizli ve devlet işlerini daha lüzumlu görürdü. Hatta devlet sayesinde hoş geçindiğine kanaat etmeyip de sefahat ve israf yoluna giden ve lüzumundan fazla evlerini süsleyen vükelâ ve memurları nazikâne uyarırdı. Sonraları zevk ü safaya daldı. Sanki kendi eliyle mezarını kazardı ve artık iş düşünmeye vakti olmayıp bu cihetle önemli devlet işlerine evvelki gibi önem verilmez oldu. Sevdiği kadınlardan usanıp onları bol maaşlarla çırağ ederek saraydan çıkarır ve yerlerine başka cariyeler tedarik ederdi. Nihayet Serfiraz adında bir kadına meftun ve mecbur olup diğer kadınların hiç yanlarına varmaz oldu, ona kimse bir şey diyemeyip istediği

yerlerde gezer tozardı. Diğerleri de onu kıskanır ve ona nispet seyir yerlerinde ve Beyoğlu'nda ırz ve namusa leke getirecek şekilde dolaşırlardı. Kızları sultanlar da bu yolda onları taklit ederlerdi. Onların bu gibi uygunsuz hâl ve hareketleri saltanatın namusunu ihlâl eder olduğundan Hünkâr üzülse de bunların önünü alamazdı. Çünkü valideleri Bezm-i Âlem Sultan da gerçi bu yolda dile gelmiş idi, ancak saraylıların zapt ü raptına muktedirdi. Onun vefatından sonra bu karılar artık zapt olunamaz oldu ve etmedikleri rezalet kalmadı. Bir de vükelâ ve memurlar bir vakitten beri hane ve sahilhane inşaatında, bağ ve bahçe düzenlemesinde ve alafranga sofralar kurulmasında hayli israf ve sefahat yoluna girmişler ise de haremlerince o kadar israf ve sefahat yolları yoktu. Sonraları Mısır hanımları İstanbul'a dökülüp geldiklerinde sefahat ve israf kapılarını açtılar. Onlara bakarak vükelâ ve memurların haremleri, özellikle Fuad Paşa ve Âlî Paşa daireleri de israfa düştüler. Şehir hanımlarının bu aşağılık tavırları Saray-ı hümâyûna sirayet etti. Saraylı kadınların sefahatleri ise hepsini bastırdı ve başta Hazine-i Hassa'yı ve sonra Maliye hazinesini iflâsa götürdü. Padişah bu fenalıkların önünü alamaz, her nasıl olursa olsun vükelâ para bulsun da idare ettirilsin yolunda bulunurdu. Vükelâsı da başlarda Saray-ı hümâyûnun sefahat yollarını kolaylaştırdı ve teşvik ederek dalkavukluk yolunda bir diğeriyle yarışırlardı. Ancak sonra hazinelerde para kalmadı. Devlet heyeti bir acz içine düştü. Padişah pek sıkıldı. Hasta oldu ve hariçte emniyet kaybolduğu gibi kadınlar bir diğeriyle rekabet ederlerdi. Şayet ki kendisine suikast ederler diye vesveseye düştü ve Saray-ı hümâyûnca da emniyeti kaybolarak bir acayip şüpheci adam şekline girdi. Gerek vicdanen ve gerek bedenen kendisine zayıflık ve bitkinlik geldi. Hatta bir gün kamasının sapı düşmüş olduğundan Saray-ı hümâyûna hizmet eden Düzoğlu Deli Boğos'u çağırıp,

"Bunu çabuk yaptır. Zira benim beşinci kadına emniyetim yoktur. O bir kâfire şeydir. Onun için bu kamayı taşıyorum" deyince Deli Boğos da,

"Efendim o dağdan gelmiş Efendimizin akçe ile aldığınız bir cariyedir. Niçin size hain olsun. Hem kimin ne haddine size suikast eylesin. Siz padişahsınız. Hiç böyle şey hatıra gelir mi" deyince Hünkâr,

"Sen kadının taraftarısın" gibi sözler söylemiş. Deli yine ağır yeminlerle inandırmaya çalışarak kamayı almış ve hemen o gün tutkal ile tutturup takdim eylemiştir. Hünkâr ise Deli Boğos ile böyle konuştuktan sonra vehim ve şüpheye kapılarak beşinci kadının yanına varıp,

"Sen ne kâfiresin. Deli Boğos bile bugün geldi. Bir kama vardı, onu alıp sivriltti. Beşinci kadına emniyet olunmaz, ihtiyat et, diye bana nasihat etti" demiş. Bundan dolayı Kadın efendi Deli Boğos hakkında kin bağlamıştır. Hatta Maslak seyrine gidip orada Deli Boğos'a rastlayınca,

"Düzoğlu kamayı iyi sivrilttin mi. Bunu iyi belle. Bu senin yanına kalmaz" deyince Deli şaşırıp sonra keyfiyeti araştırdığında deli divane olmuş idiği Enderun'un durumuna vâkıf olanlardan duyuldu.

Padişah gayet zeki, anlayışlı ve güzel sıfatlı bir zat olduğu hâlde kalben ve kaliben kendisine arız olan bıkkınlık ve zayıflıktan dolayı bu hâle gelmiş ve savunma kuvveti kaybolmuştu. Yoksa gerek vükelâdan, gerek Enderun halkından kimi istese terbiye edemezdi. Ona kim karşı gelir ve kim ne diyebilirdi. Devlet'in ne hâle geldiğini ve kendisinin de biteceğini görüp bilirken kendisini dürüp toplayamaması, düşkün ve müptela olduğu sefihçe tavırdan geri alamaması ne garip temaşadır, işte düşkünlük her neye olursa olsun insanı böyle makul olmayan bir mecburiyet altında tutarak akıl ve idrakine gaflet perdesi olduğu, hakanın haliyle çok iyi malum ve belli olur. Başta kişi bu gibi düşkünlüklerden kaçınmalıdır. Yoksa mecburiyet

derecesine varırsa hâl müşkül olur. Bu hatır bozucu hâller arasında Padişaha en fazla endişeye sebep olan şey kardeşi Abdülaziz Efendi'nin kendisinin yerine geçeceği düşüncesi idi. Çünkü saltanat tahtına oturduğunda Abdülaziz Efendi küçük olduğundan ona önem vermiyordu. Büyüyüp sivrildikçe nazara çarpar ve göze batar oldu. Bir aralık saltanatın büyükten büyüğe tevarüsü usulünün kaldırılarak evlattan evlada intikal etmek usulünün kanun yapılması düşünüldü. Ancak bu husus İngiliz elçisi Ganning'e açıldığında Canning,

"Bu surette hakkı iskat olunan şehzadeleri mahpus gibi tutamazsınız. Onlar da artık serbest gezerler. Bu hâlde içlerinden saltanat iddiacısı çıkabilir. Hâlbuki bu devletin bir büyük kuvveti de kendisine muarız bir saltanat iddiacısı olmaması hususudur" demekle bu tasavvurdan vazgeçildi. Sonra Abdülaziz Efendi'nin Trablusgarp valiliğine tayin ve gönderilmesi düşünülüp buna vükelâdan bazıları muvafakat eyledi ise de bazıları karşı çıktı. Fakat bu düşünce ve yorumlar gayet gizli tutulup bu gibi sırlara halk şöyle dursun vükelânın çoğu bile mahrem edilmezdi. Kardeşi daha fazla büyüyüp serpildikçe ondan ürkmeye başladı. Hatta kendisine daha önce bir kuyumcu bir çift altın kakma tabanca yapmış idi. Abdülaziz Efendi'nin de bir çift tabancası bu veçhile işletmek üzere o kuyumcuya gönderdiğinde kuyumcu,

"Bu işleme gümüşün pek hâlis ve âlâsından olur. Düzoğlu Boğos istediğim gümüşü bana verirse yaparım" demiş olduğundan Efendi hazretleri Boğos'a haber göndermiş, o da istenilen gümüşü vermiş. Bu durum derhâl Reşid Paşa'ya yetiştirilmiş, o da Hünkârı gördüğünde,

"Deli Boğos Aziz Efendi'ye bir çift tabanca yaptırıvermiş" diye söylemiş. Hünkâr hemen Boğos'u çağırarak,

"Ben seni şimdiye kadar kendime sadık ve hayır-hâh bilirdim. Sen ise Aziz Efendi'ye bir çift tabanca yaptırıvermişsin. O tabancaları o beni öldürmek için yaptırıyor, biliyor musun"

deyince Deli şaşırmış, hemen and içerek işin gerçeğini izah ederek güç hâl ile kandırmış olduğu gizliden haber alınmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın sadareti esnasında kardeşinden sıkıldığını ona açıp,

"Paşa ben bundan sıkılır oldum" demekle Mehmed Ali Paşa ona cevaben "Efendim Başmabeynci çabuk ve çevik bir bendenizdir. Benim de bir mutemet adamım vardır. Onlara kıyafet değiştirtiriz. Efendi gece çiftliğinden gelirken kurşun ile vururlar" demiş ve Padişah,

"Olur mu ya" deyince de "Evet ne var" diye cesaretlendirmiş. Padişah ise bundan ürküp,

"Bakayım düşüneyim" diye buyurmuş. Hâlbuki Padişah tabiaten adam öldürmeyi sevmezdi. Bundan dolayı hakkında böyle bir suikastın yapılmasını uygun görememiştir. Fakat bu yolla Mehmed Ali Paşa'nın ne ayarda adam olduğunu açığa çıkarmıştır. Mehmed Ali Paşa'yı tecrübe için ona böyle bir bahis açmış olması da ihtimâlden uzak değildir. Sonradan bu sırrı her nasılsa Abdülaziz Efendi'nin öğrenmiş olduğunu saltanata geçtiğinden sonraca Kâmil Paşa araştırıp gizlice olarak fakire söylemiştir.

Daha sonra yukarıda yazıldığı gibi saraylıların olağanüstü israflarından dolayı gözüken mali sıkıntı üzerine halk ümitsizliğe kapılarak Abdülaziz Efendi'nin tahta çıkmasını arzu eder oldular. Sefahate düşkün olan bazı kurena ve mukarrebin ise burasını düşünüp huzursuz olarak Abdülaziz Efendi'nin yerine Murad Efendi'nin tahta çıkmasını arzu ve temenni ederler idi. Hatta bu sırada Başmabeynci Ahmed Bey Hariciye teşrifatçısı Kâmil Bey ile birlikte Saray bahçesinde gezerken İngiliz Ali Bey de hazır olduğu hâlde bu maddeyi açınca Kâmil Bey kendisine nasihat yolunda,

"Sen böyle lakırtı söyleme. Bu söz şeriata dokunur bir maddedir. Büyük ihtilâli davet eder. Bu parasızlığa da benzemez.

Ne sen bana bunu söylemiş ol, ne de ben dinlemiş olayım" diye lakırtıyı kestirmiştir. İşte bu sırada,

"Murad Efendi'nin tahta çıkarılması isteniliyormuş. Hatta validesi bazı sefaretlere müracaat ediyormuş" diye işitildi. Bazı zevat tarafından da Serasker Rıza Paşa hakkında Abdülaziz Efendi'nin teveccühü olmadığından,

"O da bu konuda kendisinin dayanağı olan Fransa Elçiliğine başvurarak vasıta olmak ihtimâli vardır" denildi. Bu husus sırf çok önemli iç işlerinden olarak elçilerin müdahale edebileceği işlerden değildi. Kaldı ki bu havadis Avrupa'ya yansıyınca İngiliz ve Fransız devletleri tarafından şayet ki Murad Efendi'nin tahta oturtulmasına kalkışılacak olursa devletin geleneğine aykırı olduğu için hemen protesto olunmak üzere Dersaadet'teki elçilerine talimat gönderilmiş olduğu sonradan tahkik olunmuştur. Gerçi bu sırada,

"Rıza Paşa'nın kardeşi Rıfat Bey'in Üsküdar'da bulunan köşkünde ve diğer mahallerde bir kaç defa gizlice encümenler toplanıp bu madde müzakere olunmuş ve hatta bir defa Fransız sefareti baştercümanı Outrey de müzakerede bulunmuş" diye yayıldı. Ancak Rıza Paşa Murad Efendi'nin cülusunu arzu etse bile başa çıkamayacağını iyi bildiğinden buna teşebbüs etmiş olması uzak görüldü. Kısacası Rıza Paşa ile sefih yakınlardan bazıları böyle bir ham hayale teşebbüs etseler bile icrasına muktedir olamayacakları erbabı yanında bilinirdi. Fakat her ne hâl ise Murad Efendi'nin tahta çıkarılması havadisi halk arasında yayıldı ve kadınlar içine yayıldı. Bu yolla Abdülaziz Efendi'nin dairesine da ulaştırıldı. Mehmed Ali Paşa ise vaktiyle işini sağlama almak ve kendisine ehemmiyet verdirmek üzere bir kaç defa Abdülaziz Efendi'ye,

"Rıza Paşa gibi bazıları Murad Efendi'yi tahta çıkarmak teşebbüsünde bulunuyorlar. Lâkin ben bu uğurda başımı koymuşumdur" diye gizlice haberler göndermiştir. Bazı zevatın yorumuna göre halk arasında yayılan bu haberin Mehmed Ali

Paşa tarafından uydurulup yayılmış olması da muhtemeldir. Bunun üzerine Abdülaziz Efendi şüpheye düşerek Rıza Paşa'ya gizlice haber gönderip,

"Şöyle bir niyetleri varmış sahih mi" diye sordurmuş. Rıza Paşa ona cevaben,

"Biraderleri nasıl efendi zâdem ise onlar dahi öyledir. Ona nasıl hulûs ve sadakatim varsa kendilerine hulûs ve sadakatim dahi o mertebededir. Bu hatıra gelir şey değildir. Fakat madem ki ilkaat ile zihinleri dolmuş. Benim sözümü doğru diye dinlemesinler. Lâkin rica ederim ki o ilkaata dahi doğru gözüyle bakmayıp ikisi ortası bir inançta bulunarak bu maddeyi araştırsınlar" diye haber göndermiş. Sonra Efendi hazretleri de bunu araştırarak asılsız olduğunu anlamış ise de henüz kendisine tam güven gelmemiş idi. Hatta keyfiyeti bilvasıta şehzâdegân muallimi olan Kemâl Efendi'den sordurduğunda Kemâl Efendi de,

"Bu havadis sırf uydurma ve yalan kabilindendir. Efendi hazretleri böyle sözlere kulak asmasın. Saltanat tahtı hakkıyla kendisine tevarüs eder. Ona kimse engel olamaz. İnşaallah yakında tahta otururlar. Müsterih olsunlar. Fakat vükelâya emniyetsizlik göstermesinler. Hepsini memuriyetlerinde ibka buyurup sonra icabına göre istediklerini istihdam ve istemediklerini değiştirsinler" diye tavsiye yolunda cevap vermiş olduğu kendi dilinden duyulmuştur. Bu veçhile Kemâl Efendi teminat vermişse de mesele pek nâzik ve vakit pek dar ve tetik olup insanın ise bu gibi hâllerde kendisini vehim ve vesveseden kurtarmak müşkül olduğundan Efendi hazretlerine yine tam güven gelmemiştir. Gerçi bu gibi nasihatlerle Efendi hazretleri teselli olmakta ise de Mehmed Ali Paşa'nın kesintisiz ilkaları da etkisiz kalmıyordu. Annesini ikna ise hiç kabil olmuyordu. İşte şu anlatılanlar malum olduktan sonra şimdi olayları anlatmaya çalışalım.

Kurban bayramı gelip Abdülmecid Han hazretleri ise pek zayıf olduğundan,

"Ayâ alaya nasıl binecek ve bayramlaşma töreni ne şekilde icra olunacak" diye düşünmekte idi. Gerçekte cism-i âlem ruhu iken sanki cansız bir cisim gibi Enderun'dan çıkıp alaya bindi. Ancak at üstünde pek güç hâl ile duruyordu. Bayramlaşma yerinde de vücutlarında hayati kuvvet kalmamış olduğu görüldü. Herkes müteessir ve üzüntülü idi. Alayda pek çok kişilerin ağladıkları görüldü. Bunlardan biri de Sadrazam idi. Padişahın zaafı malum olduğundan muayede erbabı biraz hafifletilmiş yani saniye mütemayizinden aşağısı muayede töreninden affolunmuş idi. Mevcut olanlar da süratle davrandı, bu cihetle bayramlaşma pek az vakitte son buldu.

Bayramlaşmadan sonra Hünkâr Topkapı Sarayı'nda bir müddet baygın yattıktan sonra kalkıp Dolmabahçe Sahilsaray-ı hümâyûnlarına gitmiş idi. O gün saat on sularında kardeşi Abdülaziz Efendi'yi çağırarak ikisi birlikte bir odada bir saat kadar oturmuşlar. Konuşmanın ayrıntıları malumumuz değildir. Fakat şu kadarcık tahkik olunabildi ki Hünkâr kardeşine,

"Birader benden artık hayır yok. Ben muayedeye de ancak vükelâ ve sairleriyle veda için gittim. İşte her şey sana kalacak. İnşaallahu Taâlâ muvaffak olursun. Evlatlarımı sana emanet ettim, zaruret çektirme" diye buyurması üzerine kardeşi ağlamaya başlamış ve kendi de beraber ağlamış. Sonra bazı gerekli vasiyetleri yapmış ise de ne dediğini öğrenemedik. Şu kadar ki ,

Bu sırada vükelâm bana ihanet etti. Bana seninle kardeşliğimi bildirmediler" demiş olduğu rivayet edilir. Nihayet Abdülaziz Efendi hazretlerine fenalık gelerek aşırı dalgın olduğu hâlde çıkıp kendi dairesine giderken az kalmış ki düşeyazmış. Bu kederli hâl ile dairesine vardığında da validesi oğlunu üzüntülü görüp telâş ile bayılmış ve Efendi hazretleri kederinden hasta olarak ferdası kan aldırmıştır. Beri tarafta Abdülmecid Han hazretleri kadınlardan bazılarına da veda edip,

“Sizin evlâdınız var. Size bir şey olmaz ve buradan çıkarılamazsınız” diye teselli vermiş ve Murad Efendi’yi istemiş ise de keyifsiz olduğundan gelip görüşmemiş. Abdülhamid Efendi’yi görüp veda şeklinde bayramlaşmış. Sonra Reşad Efendi geldiği sırada Padişaha baygınlık gelmiş imiş.

Bayramlarda Hünkâr harem-i hümâyûna girip de bayramlaşma icra olunacağı vakit Hazinedar usta torba ile altın saçıp kızlar kapışmak âdet olduğundan bu defa da o âdetin icrası için yine meydana torba ile altın getirilmiş ise de hepsi kederli ve ümitsiz idiler. Hünkâr o vakit Abdülaziz Efendi’nin validesini çağırarak oğluna vasiyet ettiği gibi ona da nasihat ederek altın serpmek töreninin icrasını ona havale etmiş ise de o da fena hâlde telâş ve ağlayarak bu resmi icra edemediğinden cariyelerden birine altın saçtırılmış. Lâkin ne alan var, ne kapan var. Kadınlar gibi hep cariyeleri de ümitsizlik ve hayret istilâ etmekle hayretle bakıp durmuşlar. Kısaca bu sene Saray-ı hümâyûnca bayram merasimi yerine bir büyük matem edilmiştir.

Zilhiccenin on dördüncü Cuma günü Zat-ı Şâhâne selamlığa çıkamadı. Fakat on altıncı Pazar gününe kadar her sabah giyinir ve akşam soyunurmuş. O gün zaafı fazla olduğundan giyinmeyip gece elbisesi ile yatmış kalmış. Yani o gün gerçekten hasta şekline girmeyi seçebilmiştir ve o gün Sadrazam ile Serasker ve Kapudan paşalar Mâbeyn-i hümâyûn’da bulunup tabipler de toplanarak konsulto ettiler. Bugüne kadar hastalık teşhis olunamamış idi. Çünkü Padişahın kendi tabibi olan Kara Teodori Kostantin’den başka bir tabip muayene etmemişti. O da şimdiye kadar yapılan muayenelerde göğüs ve organlarda bir şey olmadığını beyan eyler, tabiplere de böyle söylerdi. Bugün de öyle diyormuş. Diğer tabipler bugün içeri girip Padişahı muayene etmişler ise de gereği gibi inceleyip vücudunu tarayamadıklarından onlar da bir şey anlayamamışlar ise de sadır salim ve organlar sağlam olduğu takdirde bu

derece zayıflığın neden gelebileceğine bir mana veremediklerinden konsultoda tartışılmakta iken tabiplerden birisi orada bulunan eski Girit Valisi Hekim İsmail Paşa'nın yanına varıp,

"Böyle konsulto olmaz. Lâyıkıyla keşif ve muayene olunmalıdır. Bu kadar milyon halkın padişahı olan zatın hastalığının teşhis olunmaması ayıptır" diye şikâyet eylemiş. O da Serasker Rıza Paşa'ya söylemesi üzerine Rıza Paşa içeri girip Padişahı kandırmış ve aldığı müsaade üzerine tabipler tarafından Zografos adlı tabip padişahın yanına varıp usulü üzere muayene ettiğinde ne görsün ki akciğer verem olmuş ve üst tarafı bütün bütün bitmiş. Bu hâli görünce gelip beriki odada oturan tabiplere haber vermiş ve müzakerede iş işten geçmiş olduğu açığa çıkmıştır. Hünkâr'ın hastalığı bu şekilde teşhis olundu. Ama Kostantin bu kadar şeyi anlayamaz bir bayağı tabip değildi. Bunu anlayamaması kayıtsızlığından mı idi, yoksa daha geçen sene anladı da ara sıra,

"Elhamdülillâh Efendimiz bugün dünden iyidir" diyerek almakta olduğu bol bahşiş ve hediyeleri kendisine hasredip başkasını hissedar etmeyip, sebebi belli olmayarak ve sanki herkese söylediği gibi sırf perhiz etmediğinden ve ilâç kullanmadığından vefat eylemiş gibi göstererek işe netice vermek hülyasına mı dayalıydı, işte burası anlaşılamadı.

O gün Hünkâr biraz rahatlayıp akşam yemek de yemiş ise de ardından ishal gelmişti. Hâlbuki bir iki gün evvel kendisi Başmabeynci Ahmed Bey'e,

"Böyle fazla zaaf arasında ishal gelirse önü alınmaz" diye söylemiş idiğinden Ahmed Bey'i çağırıp,

"Benim sana dediğim oldu. İşte ishal geldi. Bunun artık çaresi bulunmaz" demiş. Gerçekten gece saat yedide kay gelmeye başlamakla hastalık ağırlaşıp artık okumak, salât ü selâm getirmek ve Cenâb-ı Hakk'a yönelerek dua eylemek gibi ahirete müteallik tedbirlerle meşgul olmuş ve beş saat kadar bu ıstıraplı hâl üzere kalmıştır.

Ertesi Salı günü saat on ikide kendinden geçip saat üçe kadar can çekişme hâlinde bulunmuştur. Erkenden Sadrazam'a ve Serasker ve Kapudan paşalara haber gönderilmiş idiğinden gelip Padişahı can çekişme hâlinde bulmuşlar. Saat üçte ruh-ı pür-fütuhu cennete yolcu oldu. *Revvahallahu ruhah ve ce'ale'l-cenneti mesvâh.*

O gün Serasker Rıza Paşa erkenden Saray-ı hümâyûna gelip Sadrazam geldiğinde bir yolla avutularak içeriye alınmamasını lâzım gelenlere tembih eylemiş ise de bir iki gün evvel Sadrazam tarafından Serasker ve Kapudan paşalar da hazır olduğu hâlde Saray-ı hümâyûn etrafının kumandası Nâmık Paşa'ya havale edilerek *"Sen bak"* denilmiş idiğinden Rıza Paşa'nın bu tembihi etkili olmayıp Sadrazam Mâbeyn-i hümâyûn'a geldiği gibi içeriye girivermiş idi. Kapudan Paşa ise kimsenin sözünü dinlemezdi. Bunun üzerine Hünkâr, yukarıda geçtiği gibi can çekişme hâlinde iken üçü de içeride birleşmiş idiler. Rıza Paşa'nın Sadrazam'ı o şekilde dışarıda bırakmak istemesi Murad Efendi'yi tahta çıkarmak için bir fırsat aramak garazına yüklendi ise de Rıza Paşa bunun yapılmasının mümkün olmadığını bilmeyecek kadar şuursuz değildi. Fakat Hünkâr'ın vefatı ardından herkesten evvel Abdülaziz Efendi dairesine varıp da,

"Buyurun efendim" diyerek hakkında söylenen Murad Efendi taraftarlığı lekesini silip belki Mâbeyn-i hümâyûn müşirliğini seraskerliğe kattırmak gibi arz-ı hulus vadisinde bir düşünceden dolayı olmak gerek idi.

Her ne hâl ise Hünkâr'ın vefatı ardından Sadrazam, Serasker ve Kapudan paşalar cenaze odasının kapısında Hasib Paşa'yı bırakıp üçü birlikte oldukları hâlde Abdülaziz Efendi hazretlerinin dairesine gittiklerinde kapı kapalı olmakla kapıyı çalmışlar. Mehmed Ali Paşa ise büyük telâşla,

"Kapıyı kırınız" diyerek bir gösteriş etmiş ve sanki "Aman fırsat yok olmasın" yollu bir tavır ve hareket göstermiş ve Efendi hazretlerinin cülusundan sonra ona,

"Sadrazam ile Serasker, Murad Efendi tarafına gidecekler idi. Ben çevirdim" dediği sonradan tahkik olunmuştur. Hâlbuki kapı açıldığında Efendi hazretleri merdiven başında ve sako sırtında hazır bulunmakla Sadrazam,

"Efendim başınız sağ olsun. Biraderiniz vefat etti. Taht-ı saltanat teşrifinize muntazırdır, buyurun" deyince,

"Vah birader vefat etti mi. Ne vakit vefat etti" diye ağlamaya başlayıp konuşmaya dermanı kalmamış. Hemen Sadrazam su getirtip içirmekle biraz açılmış ve acemiliği yüzünden ne yapılmak lâzım geleceğini sormaya başlamış. Bunun üzerine onlar da onu alıp daire-i hümâyûna getirirken galiba validesi, Murad Efendi'nin tahta çıkışı havadisinden dolayı hâsıl olan şüpheden henüz kurtulamamış olması gerektir ki,

"Aman oğlumu almayınız, bana bırakınız" gibi sözler söylemiş ve hayli telâşa kapılmıştır. Onlar ise hemen Efendi hazretlerini alıp daire-i hümâyûna gelerek biraz durmuşlar ve kayıklar hazır olunca onunla birlikte sandal-ı hümâyûna binerek Topkapı Sarayı'na gitmişler ve erkân-ı devletin gelişlerini beklerken Efendi hazretlerini bir odada oturtmuşlar. Valide hazretleri dayanamayıp geriden Topkapı Sarayı'na gelerek o odaya girip göz nurunu kendi gözüyle görerek rahatlamıştır.

O gün bizler de mutat üzere saat dört buçukta Emirgan'dan kalkan vükelâ vapuruna binerek İstanbul'a inerken Saray-ı hümâyûn önünde karakol sandallarının görülmesi düşünceye sebep olup Ali Paşa'nın yüzünün rengi attı. Daha aşağı inilince uzaktan Topkapı Sarayı sahilinde saltanat kayıklarının seçilmesi ve biraz daha gidilince asker dizilmiş olduğunun görülmesi bize gerçeği anlattı. Bunun üzerine herkesi hayret kapladı. Yalı Köşkü'ne yanaşılınca teşrifatçılar tarafından Kubbealtı'na gidileceği haber verildi. Hemen Kubbealtı'na varıldı. Bayramlaşmalarda olduğu gibi Babüssaade önünde taht-ı hümâyûn kuruldu. Saat altıyı beş altı dakika geçerek Abdülaziz Efendi hazretleri Osmanlı tahtına oturdu. Paşalardan bazılarında üniforma

bulunup diğerleri mutat üzere adi elbise ile biat etti. Biat töreni bitti. Yeni padişah Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Vükelânın çoğu, ulemâ ve devlet ricali merhum padişahın cenaze namazını kılmak ve cenaze alayında bulunmak üzere kimi Kubbealtı'nda ve kimi dışındaki avluda sandalyeler ile öbek öbek oturup sohbet ederken yukarıda yazılan yalan denilen haberlerin doğru olmak üzere rivayet olundu. Şöyle ki,

"Vükelâ arasında ihtilâf çıkmış. Kimi Abdülaziz Efendi'yi ve kimi Murad Efendi'yi tahta oturtmak istemiş, sonunda Abdülaziz Efendi tarafı galip gelmiş" diye söylendi. Bazı meslektaşlarla Saray bahçesinde otururken birisi gelip bu söylentileri rivayet etmekle fakir de,

"Bu olur şey değildir. Bu rivayet sırf uydurma ve yalan kabilindendir'" diye onu susturmak isterken bu sırada ele geçen teşrifat pusulaları beni mahcup ve susmaya mecbur etti. Şöyle ki,

"Abdülmecid Han hazretleri rahmet-i Rahman'a vasıl olarak Abdülaziz Han efendimiz hazretleri bahtlı Osmanlı tahtına oturmakla Kubbealtı'nda biat töreninin yapılması ve merhum hakanın na'şının hazırlanan türbeye götürülmesi zımnında şimdi Kubbealtı'nda mevcut bulunmak" diye yazılı bu pusulalar yazılırken Abdülaziz'in ismi mahalli açık bırakılıp sonradan doldurulmuş ve üzerine rıh serpilmiş olmasıyla sanki pusulalar yazılırken tahta kimin çıkacağı henüz malum değilmiş manası anlaşılmakla bu yalan denilen haberi doğrulamıştır. Devlette bir teşrifat kalemi olup büyük küçük bir hayli memurları olduğu hâlde bu kadarcık şeyi akıl edememeleri teşrifatçılar hakkında kınanmaya ve tan etmeye sebep olmakla kendilerine bundan dolayı kınadık. Daha sonra bu madde araştırıldığında,

"Bu gibi pusulaların öteden beri teşrifat kaleminde yazılması kaide iken bu kere Sadaret Müsteşarı Afif Bey bu pusluları Dâhiliye Kaleminde yazdırmış ve yanlışlık ondan doğmuş" diye Teşrifatçı Efendi kendini savundu. Hâlbuki eski usulden olduğu veçhile bu pusulalardan birisi yeni padişaha arz ve

takdim olunmakla ismi mahallinin açık bırakılıp da sonradan doldurulmuş olduğu görülmüş olmaktan dolayı Afif Bey'e gücendiği rivayet edilir.

Daha sonra merhum hakanın cenazesi Saray havlusuna çıkarıldı. Musalla taşı üzerine konuldu. Hazır olanların içleri hüzün ve elem ile doldu. *Er kişi niyetine* sözü her cenazede örf ve âdet olup herkesi alışık olduğu ibare ise de yirmi iki sene saltanat ve hilâfette bulunmuş şanlı bir zat hakkında da diğer halktan hiç farkı olmaksızın imam Efendi *er kişi niyetine* deyince oradakilere tarif olunmaz derecede tesir eyledi. Namazdan sonra İslâm geleneği olan tezkiye usulünün icrasına başlanınca İmam Efendi,

"Ey cemaat bu zatı nasıl bilirsiniz" deyince herkes can u gönülden,

"Pek âlâ biliriz. Allahu Taalâ garik-i rahmet eyleye. Kabrini münevver eyleye" diye ağlayarak dua ederken çıkan seslerden ve işitilen sözlerden halkın merhum padişaha ne mertebe teveccüh ve muhabbeti olduğu anlaşılıyordu. Tezkiyeden sonra İmam Efendi helâllik almak için,

"Ey cemaat bu zatın sizden bir ricası var. Haklarınızı helâl ettiniz mi" deyince oradakiler bir mertebe daha üzülerek,

"Helal olsun. Allah durağını cennet eylesin" diye hazin hazin sesler ile haklarını helâl ettiler.

Bir gün evvel halk onun yarı bakışını övünç sermayesi bilirken bugün onların tezkiyesine ve onlardan helâllik dilemeye muhtaç olması, hazır olanlara pek büyük ibret alacak ve uyanmasına sebep olacak hâllerden idi. Bundan sonra merhum padişahın cenazesi alay ile İslâm sultanları içinde birinci halife olan Yavuz Sultan Selim Han hazretlerinin türbesi yanında hazırlanmış olan türbeye götürülüp defnolundu. Büyük ataları içinde en fazla Yavuz Sultan Selim'i severdi ve ona pek fazla hürmet ederdi. Bundan dolayı türbesini onun türbesi yanında

yaptırmış idi. Fakat bu türbe önce Yavuz Sultan Selim'in türbesinden daha yüksek olarak yapılmış olduğunu görünce ,

Yavuz Sultan Selim gibi şanlı bir padişahın türbesi yanında onun kubbesinden yüksek kubbe yaptırmak edebe aykırıdır" diyerek kendi türbesini yıktırıp daha alçak olmak üzere tekrar yaptırmış idi.

Bahtı kavî, talii yaver, kadir-şinas bende-perver merhametli bir padişah idi. Zamanında memleket mamur ve herkes huzur ve güven içinde oldu. Saltanatın başları doğrusu pek güzel geçti. Hele altmış tarihinden altmış yedi, hatta yetmiş tarihine kadar Dersaadet'te ve özellikle yazın Boğaziçi'nde olan ferah ve rahatlık tarif olunmaz derecede idi. O asra yetişenler ve o vakit mesire yerlerinde dolaşanlar,

"Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer" mısraını hasbihâl olarak dil pelesengi edegelmişlerdir. Sonradan Kırım Savaşı çıktı. Devlet-i Aliyye bu gaileden muzaffer olarak kurtuldu. Lâkin ondan sonra fevkalade israf ve sefahat kapıları açıldı. Hazine-i Hassa borca gömüldü. Bu borcun çoğu Maliye hazinesine devrolunmakla Hazine de ağır yük altında kaldı. Bundan dolayı büyük sıkıntılar çekildi. Bu üzücü durumun çıkması, merhum padişahın tabii yapısından ve bazı kadınlara mağlubiyetinden doğmuş ise de onu bu hâle düşüren vükelası idi. Çünkü onlar bu gibi durumlara engel olacak yerde aralarında çıkan anlaşmazlık ve fitneden dolayı, Sarayın hava ve hevesini yerine getirmek ve kolaylaştırmak için bir diğeriyle yarışırlardı. Gariptir ki, vükelâ sarayın israf ve sefahatinden şikayet ederken kendileri de durmadan hane, sahilhane, bağ ve bahçe düzenlemekle meşgul idiler. Padişah da sanki onlara nispet edercesine saray ve köşkler yapımına büyük paralar harcardı. Bol akçeler ile İstanbul'a gelen Mısır hanımlarının israf ve sefahatlerine vükelânın ve özellikle Âlî ve Fuad paşaların haremleri özenerek fevkalade masraflar edegeldikleri hâlde Hünkâr Saray kadınlarını nasıl sarayda hapsederek idare ve tasarrufa

zorlayabilirdi. Kısacası bu israflarda vükelâ ve memurlar başlangıç olup sonra saraylılar da bu yola girerek azıttılar ve pek ileri gittiler. Sonraları merhum hakanın vücuduna zaaf geldiği gibi ahlâkına zaaf ve düşüncesine de bıkkınlık gelerek artık saraylıların israflarına asla engel olamayıp seccadenin dört ucunu salıverdi. Hazine tahammül olunamaz mertebe borca girdi. Vükelâ da ne yapacağını şaşırdı. Bununla beraber bir diğerine galip gelmek için fitne ve fesattan geri durmadılar.

Bu kere cülûs-ı hümâyûndan sonra sarayın borcun kalanını da Maliye hazinesine devredilip yüklendi: Hazine bir mertebe daha ağır yük altında kaldı. İşte Sultan Abdülaziz Han hazretleri devleti bu hâlde buldu. Sanki iflas etmiş bir terekeye el koymuş oldu. Kısacası Abdülmecid Han hazretleri saltanatının başlarında işi dikkate alır ve her şeyi arar sorardı. Sonraları vükelâsının fitne ve fesatları dolayısıyla yolunu değiştirdi. Saray-ı hümâyûnun israfları hazineyi iflasa götürdü. Bu hâl ise herkese ümitsizlik ve bıkkınlık verdi. Bundan dolayı Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin cülusu halka memnuniyet sebebi oldu. Validesi Sultan Efendi hazretlerinin de kemâl-i salâh ve iffeti başkaca teselli sebebi oldu. Bunun üzerine devletin selâmeti ve milletin saadeti işinde halka yeniden ümit kapıları açıldı. Tebaa sınıflarının kalpleri sevinçle doldu. Yabancılar bile memnun kaldı.

Cülûs-ı hümâyûna âcizane söylemiş olduğum tarihdir:

Taht-ı âlî-baht-ı Osmânîyi teşrif eyleyüp,
Devlete verdi yeniden tâb ü fer Abdülaziz.
Mesned-ârâ-yı hilâfet âb-ı rûy-i saltanat,
Hazret-i hâkân-ı memdûhü's-siyer Abdülaziz.
Makdem-i sa'diyle baht-ı tahtı bîdâr eyledi,
Dâver-i sâhib-kıran-ı dâd-ger Abdülaziz.
İşte ümmîd-i terakki şimdi geldi devlete,
Taze can verdi cihâna serteser Abdülaziz.
Şark u garba hükm-i hikmet-re'yini kılsın revân,

Padişah-i din-penâh-ı bahr ü ber Abdülaziz.
Cevdet'â tenvîr eder âfâkı bu târîh-i tâm,
Verdi evreng-i cihân-dârîye fer Abdülaziz.
1277

Sultan Abdülmecid'in çocukları

Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin sulbünden doğan şehzâdeler ve sultanların doğumlarıyla, padişah hayattayken ölenlerin vefatlarının tarihleri aşağıdadır:

1. Mevhibe Sultan: 1256 Rebiülevvelinin yirmi dokuzunda [31 Mayıs 1840] doğmuş ve ramazanının on yedisinde vefat etmiştir.

2. Mehmed Murad Efendi: 256 Recebinin yirmi beşinde [12 Eylül 1840] doğmuştur.

3. Naime Sultan: 256 Şabanının on dördünde [11 Ekim 1840] doğmuş ve 59 Rebiülâhiri birinde [1 Mayıs 1843] vefat etmiştir.

4. Fatıma Sultan: 256 Ramazanının altısında [1 Kasım 1840] doğmuştur. Reşid Paşazâde Ali Galib Paşa'nın zevcesi olup onun boğularak vefatında Mehmed Nuri Paşa'ya nikahlanmıştır.

5. Behiye Sultan: 256 Zilhiccesinin son günü [22 Şubat 184] doğmuş ve 63 Cemaziyelahirinin on sekizinde [3 Haziran 1846] vefat etmiştir.

6. Neyyire Sultan: 57 Şabanının yirmi altısında [13 Ekim 1843] doğmuş ve 59 senesi Zilkadesinin yirmi yedisinde 19 Aralık 1843] vefat etmiştir.

7. Refia Sultan: 57 senesi Zilhiccesinin yirmi beşinde [7 Şubat 1842] doğmuştur. Mehmed Ali Paşa-zâde Edhem Paşa'nın zevcesidir.

8. Abdülhamid Efendi: 58 senesi Şabanının on altısında [22 Eylül 1842] doğmuştur.

9. Aliye Sultan: 58 senesi Ramazanının on beşinde [20 ´kim 1842] doğup 61 senesi Recebinin beşinde [10 Temmuz 1845] vefat etmiştir.

10. Cemile Sultan: 59 senesi Recebinin yirmi birinde [17 Ağustos 1843] doğmuştur. Fethi Paşazâde Mahmud Paşa'nın zevcesidir.

11. Mehmed Reşad Efendi: 60 senesi Şevvalinin yirmi birinde [3 Kasım 1844] doğmuştur.

12. Münire Sultan: 60 senesi Zilkadesinin yirmi sekizinde [9 Aralık 1844] doğmuştur. Mısır Valisi Abbas Paşazâde İlhami Paşa'nın zevcesi olup onun ölümünde Rıza Paşazâde İbrahim Paşa'ya evlenmiştir.

13. Sâmiye Sultan: 61 senesi Saferinin on beşinde 23 Şubat 1845] doğmuş, Rebiülâhirinin onunda [18 Nisan] vefat etmiştir.

14. Ahmed Efendi: 62 senesi Cemaziyelahirinin onunda [5 Haziran 1846] doğmuş ve ertesi günü vefat etmiştir.

15. Mehmed Ziyâüddin Efendi: 62 senesi Zilhiccesinin yirmi ikisinde [11 Aralık 1846] doğmuş ve 65 senesi Cemaziyelahirinin on dördünde [7 Mayıs 1844] vefat eylemiştir.

16. Nazime Sultan: 63 senesi Zilhiccesinin on yedisinde [26 Kasım 1847] doğmuş ve yirmi ikisinde vefat eylemiştir.

17. Sabiha Sultan: 64 senesi Cemaziyelevvelinin on birinde [25 Nisan 1848] doğmuş, 65 senesi Cemaziyelahirinin dördünde [27 Nisan 1847] vefat eylemiştir.

18. Mehmed Âbid Efendi: 64 senesi Cemaziyelevvelinin on sekizinde [22 Nisan 1848] doğmuş ve Cemaziyelahirinin on dördünde vefat eylemiştir.

19. Ahmed Kemâleddin Efendi: 64 senesi Şabanının on dördünde [28 Haziran 1848] doğmuştur.

20. Mehmed Fuad Efendi: 64 senesi Şabanının on beşinde [29 Haziran 1848] doğmuş ve şevvalinin yirmi dokuzunda vefat eylemiştir.

21. Behice Sultan: 64 senesi Şevvalinin yirmi altısında [25 Eylül 1848] doğmuştur.

22. Burhaneddin Efendi: 65 senesi Recebinin birinde [23 Mayıs 1849] doğmuştur.

23. Mukbile Sultan: 66 senesi Rebiülahirinin dokuzunda [22 Şubat 1850] doğmuş ve yirmi yedisinde vefat eylemiştir.

24. Mehmed Vâmık Efendi: 66 senesi Cemaziyelahirinin altısında [19 Nisan 1850] doğmuş ve ramazanının yirmi ikisinde vefat eylemiştir.

25. Bahâeddin Efendi: 66 senesi Şabanının on üçünde [24 Haziran 1850] doğmuş ve 69 senesi Muharreminin yirmi altısında [9 Kasım 1852] vefat eylemiştir.

26. Nizameddin Efendi: 66 senesi Şabanının on üçünde [25 Mayıs 1850] doğmuş ve 69 senesi Şabanının on dokuzunda vefat etmiştir.

27. Seniha Sultan: 68 senesi Saferinin onunda [5 Aralık 1851] doğmuştur.

28. Mehmed Rüşdü Efendi: 68 senesi Cemaziyelahirinin sekizinde [30 Mart 1852] doğmuş ve Şabanının on sekizinde vefat eylemiştir.

29. Nureddin Efendi: 68 senesi Cemaziyelahirinin dokuzunda [31 Mart 1852] doğmuştur.

30. Osman Safiyüddin Efendi: 68 senesi Şabanının yirmi üçünde [11 Temmuz 1852] doğmuş ve 71 senesi Şevvalinin on altısında vefat etmiştir.

31. Ölü olarak bir şehzade: 69 senesi Rebiülâhirinin yirmi üçünde doğmuştur.

32. Mehmed Abdüssamed Efendi: 69 senesi Cemaziyelahirinin dokuzunda [20 Mart 1853] doğmuş ve 71 senesi şabanının on yedisinde vefat eylemiştir.

33. Zekiye Sultan: 71 senesi Cemaziyelevvelinin altısında doğmuş ve 72 senesi Cemaziyelahirinin on birinde vefat etmiştir.

34. Fehime Sultan: 71 senesi Cemaziyelevvelinin altısında [25 Ocak 1855] doğmuş ve 73 senesi Rebiülevvelinin on ikisinde vefat eylemiştir.

35. Şehime Sultan: 71 senesi Cemaziyelahirinin on ikisinde [2 Mart 1855] doğmuş ve 73 senesi ramazanının yirmi yedisinde vefat eylemiştir.

36. Mediha Sultan: 72 senesi Zilkadesinin yirmi sekizinde [31 Temmuz1856] doğmuştur.

37. Naile Sultan: 73 senesi Saferinin birinde [1 Ekim 1856] doğmuştur.

38. Bedia Sultan: 74 senesi Saferinin on birinde 1 Ekim 1857] doğmuş ve zilkadesinin son gününde vefat eylemiştir.

39. Ölü olarak bir sultan: 75 senesi Cemaziyelevvelinin onunda doğmuştur.

40. Yine ölü olarak bir sultan daha: 76 senesi Zilkadesinin onunda [doğmuştur.

41. Süleyman Efendi: 77 senesi Muharremeninin altısında [14 Ağustos1860] doğmuştur.

42. Mehmed Vahîdüddin Efendi: 77 senesi Cemaziyelahirinin yirmi birinde [4 Ocak 1861] doğmuştur.

Sultan Abdülaziz'in ilk icraatı

Yukarıda geçtiği üzere biat töreninin yapılmasından sonra yeni padişah hazretleri Dolmabahçe Saray-ı hümâyûnuna dönünce kardeşinin oğulları olan şehzadeleri davet edip hepsine hitaben,

"Size bir veçhile sıkıntı çektirmem. Babanızın zamanında ben nasıl gezdim ise siz de öylece padişah-zadeliğe yakışacak surette gezmelisiniz. Cuma günleri istediğiniz camie gidip namaz kılınız. Diğer günler okuyup yazınız" dedikten sonra hepsinin büyüğü olan Murad Efendi'ye hitaben,

"Benden sonra bu tahta sen geçeceksin, çalışıp terbiye ve malumat edinmelisin" demiş. Bu sırada kendi oğlu olan ve beş yaşında bulunan Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'yi getirip hepsinin ellerini öptürmüş ve onların alt tarafına geçirip,

"Bu da sizdendir. Merhum Efendimiz de biliyordu. Buna da bakıverin" diye buyurmuştur. Kendisinin efendiliğinde oturduğu daireye Murad Efendi ile Abdülhamid Efendi'yi göndermiş ve kendi vapurunu Murad Efendi'ye vermiştir. Aslında şehzadeler kafeste tutularak bir yere çıkıp gezemezler iken Abdülmecid Han kardeşine müstakil daire verip serbest olarak gezmesine izin vermişti. Bu güzel usulden şimdi kendi şehzadeleri de yararlanmışlardır. Şehzadeler evlenemedikleri için çocukları olamazdı. Hâlbuki Abdülaziz Han'ın efendiliğinde odalığından adı geçen Yusuf İzzeddin Efendi doğmuştu. Gerçi kendisi onu Eyyub tarafında gizleyip ve biraz vakit geçince Saray-ı hümâyûna getirtip köle diyerek kendi dairesinde terbiye eylerdi. Saray halkı da onu köle bilirdi. Lâkin Abdülmecid Han hazretleri gerçeği bildiği hâlde bilmezlikten gelirdi. Abdülaziz Han hazretleri cülusunda yukarıda geçtiği üzere bu serbestliği kardeşinin oğullarına göstermiştir. Daha sonra Babıâli'ye buna dair bir kıta hatt-ı hümâyûn göndererek durumu ilan buyurmuştur.

Yeni padişah hazretleri kardeşinin oğullarını taltif ve temin ettikten sonra icraata kalkışmış ve işe Mâbeyn-i hümâyûndan başlamıştır. Şöyle ki mâbeyncilerin kimisi muzıkadan gelmiş ve kimisi başka dairelerden getirilmiş birtakım delikanlılar olmakla hepsini eski yerlerine gönderdi. Fakat Başmabeynci Ahmed Bey hanesinde ikamete memur oldu. Hemen her

gün Sadrazam'ı çağırarak tekellüfsüz işleri görüşürdü. Devlet ricalinden Mazlum Bey Valide kethüdası nasp ve tayin buyuruldu, hayli mukbil ve nüfuzlu oldu. Padişahın kız kardeşi Âdile Sultan'ın zevci ve kapudan-ı derya olan Mehmed Ali Paşa bu cülûs-ı hümâyûn günü düğün fodulu gibi dolaşır ve sanki Sultan Abdülaziz'i saltanat tahtına o oturtup da kendisi saltanat atabeyi olmuş gibi hakimane bir tavırda görünürdü. Ve saltanat müsteşarı [danışmanı] makamına geçerek genellikle geceleri bile Saray-ı hümâyûnda kalırdı. Hâlbuki bundan on gün önce Sultan Abdülaziz'in yanında Rıza Paşa ile Mehmed Ali Paşa'nın isimleri anıldığında,

"Pederimi ikisi bitirdiler. Karındaşıma dahi onlar ettiler" demiş olduğu gayet gizli olarak haber alınmış idi. Ona göre ikisi de bir müddet geçince ikbâlden düşecekleri dikkat ve basiret erbabına malum ve açık idi. Çünkü Sultan Abdülaziz, Osmanlı kanunu üzere saltanat tahtına varis olduğundan kimsenin minneti altında değildi. Bilfarz olsa bile padişahlar o gibilerinin minnetini çekemez ve uzun müddet minnet ve tahakküm yükü altında duramaz. Bundan dolayı Mehmed Ali Paşa akrabalık dolayısıyla biraz müddet atıp tutsa bile kendisinin bu tavrı Padişah'a giran gelerek çok geçmeyip ikbâlden düşmesi, insan tabiatını ölçü olarak alan basiret sahiplerince bilinirdi. Lâkin Mehmed Ali Paşa nazra-i ûlâ sahiplerinden olduğundan kendisini saltanat vasisi makamında tutardı. Bu kere Sultan Abdülaziz'e, yukarıda geçtiği üzere Abdülmecid Han'ın vefatında,

"Sadrazam ile Rıza Paşa Murad Efendi tarafına gidiyorlardı. Onları ben çevirdim'" diye söylemiş ve Valide Sultan hazretlerini de,

"Rumlar ve Ermeniler bizim padişahımız Abdülmecid idi. Bu Müslümanların padişahıdır. Biz kabul etmeyiz, diyerek isyan edeceklermiş" yollu aslı esası olmayan sözler ile şüphe ve ıstıraba düşürmüştür.

Yeni tahta çıkmış himmeti yüce ve hasleti güzel bir padişahı bu gibi evhamdan kurtarıp da sağlam fikirlere sahip ve devlete hadim etmek zamanın gereklerindendi. Fakat Mehmed Ali Paşa'nın sırf rakiplerini def etmekle kendi nüfuz ve geleceğini sağlama almak için onu öyle asılsız yalanlar ile aldatmak ve validesini de böyle akıl dışı sözlerle dehşete düşürmek devlet bendeliğine yakışır bir halet olmayıp onun bu hareketi vukuf erbabı yanında devlete ihanet türünden sayılıyordu ve gerçekten pek yolsuz bir hareket idi. Yeni padişah hazretleri ise doğuştan zekası hasebiyle buralarını yutmak ihtimâli yok idi. Gerçi Rıza Paşa'dan hoşnut değil ise de Mehmed Ali Paşa'nın böyle saltanat vasisi makamında bulunmasını da çekemeyip ancak şimdilik yutuyordu. Mehmed Ali Paşa kendi ilkalarının tamamıyla etki etmediğini sezince hemen Rıza Paşa'nın azlini isteyip bu hususta Sadrazam'la da ittifak kurarak Cumartesi günü ikisi birlikte huzûr-ı hümâyûna girip Hünkâr'a telâş verecek sözler ile Rıza Paşa'nın azlini istediklerinde Padişah onlara muvafakat yolunda *"Nasıl yapalım"* diye düşüncelerini sorunca,

"Bâb-ı Seraskerîde iken azlini duyarsa asker elinde olmakla şayet bir şey yapar. Buraya getirip de azledelim" demişler, o da,

"Nasıl münasip ise öyle olsun" demekle hemen Rıza Paşa davet olunup gelince biraz vezir odasında oturtulduktan sonra Sadrazam tarafından kendisine azli bildirilmiştir.

"Cenâb-ı Hak padişahın ömrünü ve gücünü artırsın Azil ve nasp bizim içindir. Fakat benim azlim bazı havadis üzerinedir. Ben bunların birisini kabul etmem" diye sitemli sözler söylemekte ve Sadrazam da telâş eylemekte iken Mehmed Ali Paşa içeri girip Rıza Paşa'nın böyle hararetli sözlerini işitince simsiyah kesilmiştir. Her ne ise, Rıza Paşa yalısına gitmek üzere üç çifteye binerken Başmabeynci Galib Bey de birlikte binip

onu yalısına götürmüştür. Bu keyfiyet Mehmed Ali Paşa'nın ikbâl dünyasında tekleşmek için yaptığı bir oyundu. Yoksa Rıza Paşa Bâb-ı Seraskerî'de iken azlolunsa ne yapar ve ne yapabilirdi. Fakat Başmâbeynci ile yalısına gönderilmesi hususuna bir mana verilmemiş idi. Zira bir tarafa kaçar diye korkuldu ise yalısına karakol konulması lâzım gelirdi. Hem Rıza Paşa gibi vükelânın anlayışlılarından olan bir zatın savuşup kaçmak ihtimâli hatırlara gelir miydi. Meğer bunda Sadrazam ile Mehmed Ali Paşa'nın medhali olmayıp sırf padişahın özel talimatı üzere Başmâbeynci Rıza Paşa kayığa binerken birlikte binivermiş ve yalıya varıp oturduklarında Başmâbeynci Rıza Paşa'ya,

"Efendimiz size selâm etti. Onu kendiliğimden olarak azletmedim. Bazı vükelânın zorlamasıyla azline mecbur oldum ve bu da yine kendilerini muhafaza içindir. Üzülmesinler" demiş olduğu pek gizli olarak öğrenildi. Fakat bu incelik Sadrazam ile Kapudan'ın malumu değildi.

Rıza Paşa o veçhile gizlice iltifata mazhar olmuş ise de görünüşe uyarak yalısına gittiği gibi perdelerini kapayıp kimse ile görüşmez oldu. Bunun üzerine Sadrazam'ın kayınbiraderi Besim Bey ziyaretine gittiğinde,

"Efendim, niçin böyle insanlarla görüşmekten kaçınıyorsunuz. Sadrazam efendimiz de işitmiş. Bir mana verememiş" demesi üzerine Rıza Paşa,

"Beni fevkalâde Mâbeyn'e çağırarak azlettiler. Bunun manası nedir. Ben hâlâ bilemedim. Eğer sen bu sözü kendiliğinden olarak söylüyorsan adi bir sözdür. Hamdi Paşa da gelip böyle diyordu. Bu da onun sözü mesabesindedir. Yok eğer Sadaret tarafından söylüyorsan azlimin bu veçhile oluşu niçindir. Ben ne mevkideyim. Git sor da resmen cevabını getir" demesi üzerine Besim Bey de,

"Azlinize dair Babıâli'den size yazılan tezkire-i samiyeye bir cevap yazmadınız. Ona bir cevap ihsan ediniz. Onun arzıyla resmen tarafı devletinize beyan-ı hâl olunur" demiştir.

Rıza Paşa bir cevap yazmış ise de tevriyeli ve îhâmlı[1] yazmış olduğundan arza cesaret olunamadı. Rıza Paşa ise bunun arz olunmadığını öğrenince doğru Valide Sultan'a bir tezkire yazmış, bunun üzerine arz edilmiş. Padişah tarafından,

"Rıza Paşa bazı evhama tabi olmuş. Üzüldüm. Çabuk iltifatlı bir cevap yazılsın" diye ferman buyurulmağın o veçhile bir cevap yazılıp gönderilince Rıza Paşa perdeleri açıp ziyaretçilerle görüşmeye başladı.

Mehmed Ali Paşa bu şekilde Rıza Paşa'ya iradeyle iltifatlı tezkire gittiğini öğrenince telâşa düşerek hemen oğlu Edhem Paşa'yı Rıza Paşa'ya göndermiş ve Sadrazam'ın azlini sağlamak hakkında ondan görüş sordurmuş. Şöyle ki, Edhem Paşa Rıza Paşa'nın yanına giderek,

"Pederim sizinle eski kapı yoldaşı olup ayrılışınızdan dolayı pek üzüldü. Bu Sadrazam ile olmayacak. Kendilerinin reyine muhtacım diye re'y-i devletinizi soruyor" deyince Rıza Paşa,

"Hülâsa, ne demek istersiniz" diye maksatlarının ne olduğunu sorunca Edhem Paşa,

"Efendim, işte bu Sadrazam'ın azli" dedi. O da,

" Efendim, bu tabiatıyla olur biter. Acele lâzım gelmez" diye cevap vermiştir.

Önceki devirde sarayın havasını destekleyenlerin başı Rıza Paşa idi. Birtakım delikanlı oğlanları askeriyeye alıp rütbe aldırarak az vakit zarfında zabit yapmak ve asker içindeki delikanlıları yaverlikle yanına alıp uşak tarzında kullanmak gibi askeriyenin namusuna leke getiren yersiz hâl ve hareketlerde bulunurdu. Askere aylık verilmezken gerek kendisi gerek tabileri miri mallara el koymak ve yürütmekle meşgul olurlardı. Ne Hak'dan utanırlar ve ne de halktan sakınırlar idi.

---

1 Tevriye: Birkaç manası olan bir kelimenin en uzak manasını kastetmek, îhâm: iki manalı kelimeleroen en az kullanılan manayı bilerek kullanmak.

"Fakat Mehmed Ali Paşa da bu hususlarda onunla yarış edegelirdi" diye Rıza Paşa'nın azlinden memnun olanlar onu azlettiren Mehmed Ali Paşa'nın ve Mazlum Bey gibi mütehassıslarının da azlini temenni etmekte ve,

"Onun azliyle bunun yerinde tutulmasında ne sebep var" diye itiraz eylemekte idiler. Yeni padişah hazretlerinin özenle işe yapışmasından dolayı halk ile beraber devlete hayır-hâh geçinen Fransız ve İngiliz elçilikleri de sevinmişler ve memnunluklarını göstermişlerdi. Ancak Rıza Paşa'nın azlinden dolayı Fransız Elçiliği takımı hoşnut olmayıp,

"Rıza Paşa hırsızdır denilirse Kapudan Paşa kadar değildir" diye söylemekte ve açıktan itiraz eylemekte idi. Âlî Paşa takımı uzaktan bu hallere dikkatle bakıp zamanın kodamanlarının böyle bir diğerini düşürerek ikbâl nöbetinin kendilerine gelmesini beklemekteydiler. Fakat Âlî Paşa da,

"Padişahın bir taraftan korkusu olmaz ise idaresi kabil olmaz" inancında bulunmakla onu Frenkler ile ürküterek saltanat yularını eline alıp da ilerlemeye sevk etmek niyetinde idi. Bir aralık Mehmed Ali Paşa'ya da Padişah'ı elçilikler ile ürküterek ele alıp da kullanmanın lüzumunu açmıştı. Mehmed Ali Paşa ise bu düşüncenin yersiz olduğunu gizlice birine söylemişti. Hangisinin yolu doğrudur bilmem. Zamane bizi bir hâle getirmiş ki doğru yolu bulmak müşküldü. Cenâb-ı Hak bizleri hak ve doğru yolda tutsun ve sevk etsin.

Sadaret takriri hatt-ı hümâyûnunun müsveddesini Âlî Paşa kaleme almış, hatta fakire de gizlice olarak okumuştu. Perşembe günü Babıâli'ye geleceği umulur ve beklenirken ertelendi. Cumartesi günü, yukarıda geçtiği gibi Rıza Paşa azledilip yerine Nâmık Paşa serasker oldu ve Pazartesi günü anılan hatt-ı hümâyûn Babıâli'ye gelip okundu. Abdülmecid Han'ın vefatında, *"Tanzimat-ı Hayriyye fesih ve ilga olunacak imiş"* yollu yalan haberler yayılmış idi. Bu hatt-ı hümâyûnda eski usul ve kanunlar tamamen yerinde bırakılmakla halka güven geldi.

Sultan Abdülmecid'in vefatı günü yüzlük altın yüz seksen yedi kuruşa kadar çıktı ise de bir iki gün sonra yüz altmışa kadar indi ve hatt-ı hümâyûn okunduğu gün yüz kırka kadar indi.

Abdülaziz Han hazretleri cülusunun başlarında Rıza Paşa'ya,

"Ben birader gibi karı ve oğlan ile eğlenemem. Beni işe alıştırın. Ben mühimmat ile gemi teçhiziyle ve asker tertibiyle meşgul olmak isterim" deyince Rıza Paşa,

"Efendim hepsi olur. Fakat acele buyurmayınız. Şimdi askerlerin çoğu taşralardadır. Bir kışlaya teşrif buyursanız, Efendimize karşı çıkacak kadar asker yok. Her şey eksik. Efendimiz her nereye teşrif buyurursanız şanlı olmalı, küçük düşmemelisiniz" demiş. Hünkâr da memnun olmuş ise de ardından Rıza Paşa azledilince Mehmed Ali Paşa ile ona yapışık olan Mazlum Bey sahte bağlılık ve sadakat yolunda,

"Efendim, askeri ele almak lâzımdır" diyerek Hünkârı kışla kışla dolaştırdılar ve her dairede askere cülus bahşişleri verdirdiler. Şöyle ki, Tophane'de yüz bin, Tersane'de yüz bin küsur kuruş ve Bâb-ı Seraskerî'de bin kese akçe bahşiş verilmiş, Bâb-ı Seraskerî'de bulunan neferlere yüz yirmişer kuruş ve miralaylara ikişer bin bu kadar kuruş düştü. Diğerlerine de bu nispette bölüştürülmüştür.

Sultan Abdülaziz'in Kılıç Kuşanma Töreni

Zilhiccenin yirmi yedinci Perşembe günü kılıç kuşanma töreninin icrası kararlaştırılmakla o gün tüm vükelâ, vüzerâ, kazaskerler, İstanbul ve Haremeyn payeleri olan ulemâ ve mütemayiz rütbesine kadar olan devlet adamları Ebu Eyyıb Ensarî Camii'nde toplanıp selâma saf bağlayıp durdukları hâlde Sultan Abdülaziz Han hazretleri de karadan oraya teşrif ile türbe-i şerifeye girdi. Sonra Şeyhülislâm, Sadrazam, Sadaretten mazul Âlî Paşa ve Mustafa Paşa da birlikte içeri girdiler. Diğer vüzerâ dış tarafta saf tutup durdular. Nakibüleşraf Efendi

de vüzerâ ile birlikte bulundu. Diğer kazaskerlerden de vezirlerle birlikte bulunmaları emrolunmuş ise de yerin genişliği uygun olmadığından onlar dışarıdaki mermerlik üzerinde kaldılar. Şeyh Necati Efendi ile meşhur Mesnevî-hân Hoca Hüsam Efendi de içeri alındılar. Fetih suresi okunmakta olduğu hâlde Hazine kethüdası Hz Ömer'in kılıcını elinde tutup Fetih suresi bitince Necati Efendi dua edip Hüsâm Efendi fatiha dedikten sonra Şeyhülislâm Efendi Hazine kethüdasının elinden kılıcı alıp takbil ile Zat-ı Şâhâne'ye verdi. O da takbil ile ziyaret ettikten sonra Şeyhülislâm'a iade buyurdu. Sonra Şeyhülislâm Efendi kıbleye yönelerek sol eline kılıcı alıp sağ eliyle bağını çevirip yeni padişaha kuşattı ve kuşatırken şu duayı okudu:

Eûzü besmele

Elhamdü lillahi Rebbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü alâ seyyidinâ Muhammedi'n-Nebiyyi'l-meb'ûs bi's-seyfi ve alâ âlihi ve sahbihî ecma'în. Esta'îzü bill^hah, "İnnâ fetahnâ leke fethan mübînâ,li-yağfira lekallahü mâ tekaddeme min zenbike ve mâ te'ahhara ve yütimme ni'metehu aleyke ve yehdiyeke sırâtan müstakîmâ, ve yansurakallahu nasran azîzâ, Allahümme'c'al lehu seyfen min süyûfike ve leysen min lüyûsike, âmîn, âmîn, âmîn, bi-hurmeti Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn, el-Fâtiha.

Bu kılıç Ömerü'l-faruk (R.A.) hazretlerinin mübarek kılıcıdır ki Hülâgu Bağdad'ı istila ettiğinde Abbasîlerden Mısır'a kaçan zatın yanında bulunmuş. Mısır'daki Abbasî halifeleri bununla teberrük ederlermiş. Yavuz Sultan Selim Mısırı fethederek Abbasî halifesini İstanbul'a getirdiğinde Abbasî halifesi işte bu kılıcı Yavuz Sultan Selim'e takarak halifeliği Âl-i Osman'a terk eylemiştir.

Cülûs-ı hümâyûnda ilk başta nakibüleşrafın biat eylemesi eski törendir. Halbuki Ali bin Ebi Talib (K.V.) ye ilk biat eden Talha (R.A.) çolak olmakla uğursuzluk sayılmıştı. Bu kere nakibüleşraf bulunan Tahsin Bey ise hem çolak, hem tek gözlü ve

hem de rivayete göre düz taban olduğu halde ilk biat edecek, diye cülus gününde biat edeceklere gönül sıkıntısı olmuşken bereket versin biate yetişemeyip Rumeli Kazaskeri İlmî Molla Efendi vekâlet etmekle herkes memnun olmuş ve sevinmişti. Bu keyfiyet ise yukarıya aksetmekle kılıç kuşanma törenini Şeyhülislâm Efendi icra edip de Necati Efendi'nin dua etmesi, Hüsam Efendi'nin teberrüken Fatiha demesi emrolunmuş idiğinden o veçhile icra olunarak Nakib Efendi vüzerâ sırasında durmuştur. Bu sırada Hasib Paşa azledilip yerine Valide Kethüdası Mazlum Bey Hazine-i Hassa nazırı oldu. Padişah mukarreblerinden Nevres Bey ile Hasan Efendi Hünkâr'ın efendiliği zamanında olduğu gibi gayet başıboş ve laubali davrandıklarından biri Kaza-yı Erbaa kaymakamlığına ve diğeri Tütün gümrükçülüğüne tayin ile Mâbeyn-i hümâyûn'dan çıkarıldılar.

Azasından bulunduğumuz Meclis-i Âlî-i Tanzimat bu kere Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye katıldı. Meclis-i Vâlâ'nın ayrıca bir dairesi olmak üzere Kanun Dairesi denildi. Meclis-i Tanzimat'ın üç vazifesi vardı. Birincisi kanun yapmak, ikincisi vükelâyı muhakeme etmek, üçüncüsü kanun ve nizamların yürütülmesinde yolsuz bir şey görürse bir kıta müzekkere ile Sadaret makamına hatırlatmaktır. Birinci vazife kanun dairesinde kaldı, ikinci vazife Meclis-i Vâlâ'nın hey'et-i umumiyesine verildi ve üçüncüsü ilga edildi. Bu esnada Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi askerlik mesleğine girerek mensup olduğu alaya arz olundu. Şöyle ki, bu alaydan bazı zabitan gelip onu alayına götürdüler. Serasker Paşa kucağına alıp arkadaşlarına arz etti. Alaydan kendisine takdim olunan ekmeği alıp öptü. Sonra çavuşlardan biri onun tarafından başçavuş vekili tayin kılındı. Önceki devirde,

"Filân paşanın oğlu defaten mirliva veya miralay ve filân paşanın adamlarından filân kaymakam veya binbaşı oldu" diye gazetelere ilân olunur ve ne yazık ki okunurken şehzadenin başçavuş olduğu işitilince herkese müjde oldu ve memnuniyet verdi.

1278/1861-2 senesi olayları

Muharremin on dördüncü Pazartesi günü Hünkâr Babıâlilerine teşrif buyurdu. Kaza müdürlerinin maaş zamları hakkında Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınmış olan mazbata padişah huzurunda okundu. Taraf-ı şahaneden kabul buyuruldu. Sonra Hünkâr,

"Cümlenizden güzel hizmet beklemekteyim" deyip Saray-ı hümâyûna döndü. Bu mazbata okunurken padişahın karşısında bulunan Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı Şefik Paşa ile eski Maliye Nazırı Muhtar Paşa gaflet uykusuna dalarak *ve tecessühümme îkâzen ve hüm rukûd* sözüne kıstas oldukları padişah tarafından görüldü. Meclis bitiminde Sadrazam huzûr-ı hümâyûna girince Şefik Paşa'nın azliyle yerine Subhi Bey'in Evkaf-ı Hümâyûn nazırlığına tayini ve Muhtar Paşa'nın Mecâlis-i Âlîye memuriyetinden affı ile diğerlerinin uyarılması emredildiğinden ertesi Salı günü o veçhile gerekleri yerine getirildi. Yine o gün Meclis-i Vâlâ yeniden düzenlenerek fazla görülen bazı üyeler çıkarıldı. Daha sonra bir gün de Padişah Bâb-ı Fetvâ'ya teşrif ile ulemâ sınıfını taltif buyurmuştur.

Sadaret Değişimi

Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa gün geçmez Mâbeyn-i hümâyûn'a uğrar ve bir iş bahanesiyle Hünkârı görürdü. Padişah bundan sıkılır olmuş idi. Bu kere Hünkâr'ın Bâb-ı Fetvâ'ya gittiğinde de padişahın özel emri olmadığı hâlde orada bulunarak sanki Padişah'ı göz hapsine alırcasına yakasını bırakmamasından bir derece daha sıkılmıştı. Hâlbuki Hünkâr'ın savaş gemisi inşasına fazla merakı olduğundan bu kere Tersane tahsisatına elli altmış bin kese kadar zam yapılmasını emrettiğinde Kıbrıslı,

"*Muvazene-i maliyenin tahammülü olmadığı cihetle şimdi bunun vakti değildir*" diye özür beyan etmiş olduğundan

Padişah gücenmekle Kıbrıslı azlolunarak yerine Âlî Paşa sadrazam oldu. Padişah'ın kara ve deniz kuvvetlerini güçlendirmeye hırsı ve düşkünlüğü teşekkür olunacak maddelerden idi. Ancak öncelikle mülki ve mali işleri düzeltip de elde edilecek gelir fazlasını buraya sarf etmek lâzım gelirken işin ortasından başlaması teessüfe sebep olmuştur. Yüzlük altının yüz seksen bir ve iki raddelerinde dayanıp durması ise endişeye sebep idi. Cülûs-ı hümâyûnda görülen şevk ve genel ümit üzerine mali işlere ağrılık verilseydi devletin mali itibarı derhâl dönerdi. Ne fayda ki sû-i karîn [kötü huylu arkadaş] belâsı olarak yanlış yola gidildi ve bu genel heyecan umutsuzluk ve bıkkınlığa dönüştü. Altın yüz doksana çıktı. İşte devletin elden kaçırmış olduğu büyük fırsatlardan biri de budur.

Fuad Paşa Suriye'ye giderken müderrislerden Şirvanîzâde Mehmed Rüşdü Efendi'yi birlikte götürmüş idi. Rüşdü Efendi zaten zeki, ilim sahiplerinden bir zat olup bir müddet Fetvahânede ve bir müddet Mahkeme-i Teftiş kassamlığında bulunarak şer'i işlere haylice melekesi vardı, dostluğu ve sohbeti tatlı bir zattı. Zaten tanışıklığımız olduktan başka arazi kanunnamesinin tanzimi için reisliğim altında toplanan komisyonun üyesinden olarak bu cihetle de fakire arkadaşlığı vardı. Bu münasebetle Babıâli'ce de tanınmıştı. Suriye'de Fuad Paşa'yı hoşnut eylemiş olduğundan uhdesine bir mevleviyet tevcih buyrulmasını Fuad Paşa gayet gerekli olarak yazmış olduğu hâlde Şeyhülislâm Sadeddin Efendi müsaade etmedi. Sadrazam Âlî Paşa ise Fuad Paşa'nın maruzatını terviç eylemek istediğinden bari adı geçenin uhdesine bir mahreç payesi ihsan buyrulması emelinde bulunup bu konuda fakiri aracı eyledi. Vardım Şeyhülislâm Efendi'yi ikna çalıştım, kabil olmadı. Hatta,

"Babıâli'nin takdir eylemiş olduğu bir zat hakkında ta bu mertebe inat ve tutuculuk reva değildir. İlmiye yolunun Babıâli'den bu kadar uzak ve ayrı gitmesi uygun değildir" dedimse de dinlemedi. Hâlbuki Rüşdü Efendi'nin ilim ve fazlından

dolayı ve benzerlerine kıyasla bir mahreç payesi almaya hakkı açık idi. Şeyhülislâm Efendi'nin bu tavrı Âlî Paşa'ya dokundu. Hemen Rüşdü Efendi'ye Meclis-i Vâlâ üyeliği verdirdi. Daha sonra Fuad Paşa'nın İstanbul'a gelişinde Şeyhülislâm Efendi'ye rağmen Rüşdü Efendi'ye vezirlik rütbesiyle Suriye valiliği verildi. Sonradan Maliye nazırı, daha sonra sadrazam olan Şirvanîzâde Rüşdü Paşa budur. Yukarıda geçtiği üzere Meclis-i Vâlâ üyeliğine memur olduğunda padişaha yazmış olduğu teşekkürnâmesi teberrüken buraya derç olunur.

Ma'râz-ı dâîleridir ki,

Sıkâte-çin-i hân-ı muhtelifü'l-elvân-ı kemâlât-ı hakayık-âşinâîleri olduğumun alâmet-i aleniyyesi ve teveccühât-ı füyûzat-âyât-ı fezâil-mendânelerinin netîce-i celîle-i celiyyesi olarak min-gayrı istihkakın bu kerre nâ'il olduğum me'mûriyyet-i cedîde ve ni'met-i gayr-ı müterakkıbe mekteb-i feyz-mekseb-i terbiyet ve medrese-i mukaddese-i ma'ârif ve fazîlet-i nihrîrânelerine iktisâb-ı mukaddemât-ı ehliyet ve iktibâs-ı envâr-ı istihkak ve liyâkat etmeye bera'etü'l-istihlâl ve bir vesîle-i esîle-i hayriyet-me'âl bildiğimden bâr-gâh-ı azamet-penâh-ı cenâb-ı müsebbibü'l-esbâba teşekkürât-ı azîme ve mahsûsa arz u takdîm etmekte ve du'â-yı efzâyiş-i ömr ü ikbâl-i semîhâneleriyle tezyîn-i lisân-ı sıdk u ihlâs eylemekteyim. -Devletinin şanı sonsuza kadar devam etsin.- Her hâlde emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir.

El-abdü'd-dâî Mehmed Rüşdü

6 Safer sene 278/15 Ağustos 1861, Beyrut

Reisü'l-ulemâ ve Nakibüleşrâf bulunan Tahsin Bey bu esnada öldü. Yol gereği eski padişahın imam-ı evveli İzzet Efendi reisü'l-ulemâ olup nakiblik de İlmî Molla Efendi'ye tevcih buyruldu. Tahsin Bey, iyice sülüs yazar ve kimyagerlik ile meşgul olurdu. Merhume Bezm-i âlem Valide Sultan nezdinde hayli mukbil olup bu cihetle iltizamlardan pek çok paralar kazanmış

idi. Babasından da büyük servet kaldığından hayli zengin idi. Debdebe ve haşmet sahibi olup ilmiye yolunda ondan başka eski kazaskerler tarzında bir zat kalmamış idi. Bununla birlikte bakırdan altın ve kalaydan gümüş yapmak sevdasına düşüp bu yolda bol akçeler sarf ederdi. *Allah rahmet eylesin*. İzzet Efendi'den sonra riyaset-i ulemâya mülâzım olan Dürrîzâde de bu esnada vefat etti. Tavır ve tarzı kendine mahsus, elbise ve harekâtı kimseye uymaz bir hâlde olduğundan halk gözünde deli nazarıyla bakılırdı.

Bu sırada eski Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa Edirne valisi olup eski Edirne Valisi Süleyman Paşa'ya da Vidin Eyaleti tevcih buyruldu. Bu sırada eski Serasker Rıza Paşa da Haleb valisi oldu ve bu arada İşkodra'da başlayan karışıklığı bastırmak üzere fevkalade memuriyet ile o tarafa memuriyetimiz vuku buldu. Bu seferin olaylarını ve İşkodra'nın durumunu inşaallah ayrıca bir tezkire ile taraf-ı fâzılânelerine beyan eylerim. Baki emr ü irâde.

17 Rebiülahir 298 ve 6 mart 297/19 Mart 1881

TEZKİRE NO: 18

Faziletlü Efendim hazretleri

Önceki tezkirede işaret olunduğu üzere İşkodra'ya olan gidiş ve gelişimizi gerektiren sebeplerin ve bu seferde olan olayların bu tezkire ile anlatılmasına başlıyoruz.

İşkodra Olayları ve Cevdet Efendi'nin [Paşa'nın] İşkodra Müfettişliği

1278 hicri senesi Rebiülevvelinin yirmi birinci [26 Eylül 1861] Çarşamba günü Meclis-i Mahsusta yapılan görüşmelerin sonucunda İşkodra'ya fevkalade komiserlikle fakirin memuriyetine karar verildi. Şöyle ki, İşkodra'da ihtilâl çıkarak mutasarrıfı ve fırka kumandanı olan Ferik Çerkez Abdi Paşa kaleye kapanıp halkı cezalandırmak için telgraf ile beş tabur asker istemişti. Halk tarafından da ona güven olmadığına dair Sadrazamlığa telgraf çekilmiş olması ve bu sırada Abdi Paşa da istifa etmekle keyfiyet Meclis-i Mahsusta görüşülüp beş tabur askerin derhâl gönderilmesinin mümkün olamayacağı Serasker Namık Paşa tarafından belirtildi. Mümkün olsa bile hazinenin olağanüstü sıkıntısına göre askerin nakliye ve fevkalade masrafları için lazım olacak meblağın bulunması mümkün olamayacağı malum idi. Kaldı ki vakit ve halin icabına göre bunca gaile arasında bir de İşkodra meselesi çıkarmaya cesaret olunamazdı. Bunun üzerine İşkodra askeri fırkası mevkii

kumandanlığıyla mutasarrıflığının ayrılması ve kumandanlığının Vidin mevkii kumandanı olup Divitçi İsmail Paşa diye bilinen Ferik Laz İsmail Paşa'ya ve mutasarrıflığının Tolçı Mutasarrıfı Raşid Paşa (sonradan Suriye valisi ve daha sonra Hariciye nazırı olan Raşid Paşa)'ya verilmişti. Ancak onlar gelip de İşkodra'ya gidinceye dek acele olarak bir zatın fevkalade memuriyet ve açık yetki ve izin ile oraya varıp da Abdi Paşa'nın istifası üzerine azlini ilân etmesi, yeni yöneticilerin İşkodra'ya ulaşmasına kadar mülki ve askeri işlere nezaret etmesi, orada bulunan askeri ümeranın uygun olanını kumandanlık ve mutasarrıflık vekâletine tayin eylemesi hususlarına karar verilmiş ve fevkalade memuriyet ile gönderilmek üzere Meclis-i Vâlâ Reisi Kamil Paşa tarafından bu fakirin ismi yâd olunup Şeyhülislâm Sadeddin Efendi de muvafakat vermişti. Fakirin rızası şartıyla gitmem uygun görülmüş olmasıyla hemen o gün Meclis-i Mahsusa davet ile keyfiyet Sadrazam Âlî Paşa tarafından ayrıntılı olarak bildirilerek muvafakatim sorulduğunda gerçcktc ağır bir memuriyet ise de vükelâca uygun görüldüğünden bence yolculuğa hazırlanmaktan başka bir söz olmadığı bildirildi. Hemen memuriyet şeklimiz o gün arz ile beraber bir beylik vapur hazır edilmesi için Kapudan-ı derya Mehmed Ali Paşa'ya bir kıta Sadaret tezkiresi yazıldı. Meselenin izahı için bu hususa dair Sadaret makamından yazılan arz tezkiresinin sureti bu mahalle kaydolunur.

Tezkire-i maruza suretidir

İşkodra halkından serkeşçe harekette bulunanların itaat altında tutulmaları ve terbiye olunmaları zımnında beş tabur daha asker gönderilmesi gerekliliğini bildiren İşkodra eski mutasarrıfı Abdi Paşa tarafından gelen telgrafnâmeler Meclis-i Mahsus-ı Vükelâmda okundu. Evvelâ belirtildiği üzere acele olarak beş tabur daha asker gönderilmesi, bu hâlde pek müşkül olacağından bununla ahali bütün bütün korkarak isyana kalkışacakları takdirde Allah korusun

büyük gaile çıkacağı belli olduğundan bu şekil caiz değildir. Fakat bildirilen duruma göre ahalinin, adı geçen paşa hakkında oluşmuş olan nefret ve düşmanlığı şiddetlenerek artmaktadır. Kendisinin de tavır ve harekâtı, mizaç, mevki ve duruma uygun olamadığından yeni mutasarrıfın ulaşmasına kadar da orada kalması uygun olamayacağı tahakkuk etmiş olmasına ve kendisinin hemen sadece kaldırılsa bile bu da hükumetçe ve maslahatça da tehlikeden hâli olamayacağı açıktır. Şu hâllerin gerçek sebeplerinin layıkıyla bilinmesi ve giderilmesi tedbirlerinin ona göre icra olunması lâzımeden bulunduğundan icabı düşünülmüştür. Buna göre buradan haysiyetli, zati dirayeti olan ve yeterli bilgi sahiplerinden tecrübeli bir memurun acele olarak bir vapura bindirilerek gönderilmesi, Abdi Paşa'nın istifasından dolayı azledildiği onun aracılığıyla ilân ettirilip Paşa'nın hemen oradan çıkarılması, daha sonra halkla arasında olan ihtilâfın kaynağı ve İşkodra havalisinin hazırdaki durumu incelenip araştırılarak halkın zihinlerinin ıslahı ve halka güven verilmesi, Karadağ'a saldırılmakta devletçe ve kendilerince derkâr olan engeller ve mahzurlar ulema ve halkın reislerine de uygun bir dille anlatılması, Abdi Paşa'nın istihdam eylediği muvazzaf askerlerin maaş ve masraflarından yapıldığı rivayet olunan hırsızlığın da etraflıca anlaması pek hayırlı görünmekle bir münasibi arandığında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyelerinden faziletlü Ahmed Cevdet Efendi hazretleri istenen sıfatları ve meselenin her cihetine lâzım olan vukuf ve bilgiye sahip olmasıyla tayini hususunda oy birliğiyle karar verilmiştir. Cevdet Efendi'nin Tersane-i âmireden bir vapur hazırlanarak bu Cumartesi gününe doğru hemen gönderilmesi, ikamet müddetinde yapılacak masraflara karşılık nakit olarak elli bin kuruş harcırah verilmesi, mahalline ulaştığında memuriyetini icraya başlaması, mutasarrıf kaymakamlığına da orada bulunan mirliva paşalardan münasibini tayin ederek durumun düzeltilmesi, bir an evvel memuriyetini

tamamlamaya çalışmasının dirayet ve zekasına havale olunması ve yeni mutasarrıfın ulaşmasında dönmesi meclistekilerce zikredilmişse de o konuda her ne veçhile padişah hazretlerinin fermanı çıkarılır ise emirlerinin yerine getirileceği ve bu telgrafnâmeler padişah hazretlerince görülmek için arz ve takdim kılındığı beyanıyla bu tezkire yazıldı efendim.

21 Rebiülevvel 1278/26 Eylül 1861

Yukarıda geçtiği gibi bir beylik vapur hazırlanması için Kapudan Paşa'ya yazılan Sadaret tezkiresine Kapudan Paşa tarafından derhâl yazılan cevapta Tersâne'nin şiddetli sıkıntısından söz ederek devr-i çark masrafı olmak üzere Mâliye Hazinesinden dört yük kuruşun gönderilmesi bildirilmekle bu muameleye Âlî Paşa'nın fazlaca canı sıkıldı. Gördüm ki ara yerde tatsızlık olacak. Bunu def için posta vapuruyla gitmeyi tercih ederek kendisini ikna eyledim. Hemen Meclis-i Vâlâ kâtiplerinden Rifat Efendi'yi, Türkçe Sırkatibi ve Tercüme Odası halifelerinden Ahmed Necib Bey'i Fransızca sırkâtibi unvanıyla maiyete alarak Lloyd Kumpanyasının doğru Triyeste'ye işliyen posta vapuruna binerek Cumartesi günü Dersaadet'ten hareket eyledik. Dördüncü Salı günü Korfu'ya ulaştık. Oradan Bar İskelesine gidecek vapurun gelişini bekleyerek dört gün duruldu ve uzaktan İşkodra'nın halinin incelenmesine başlandı. Bu sırada Cezâyir-i Seb'a'nın ahvâline de dikkat yöneltildi. O vakit Cezayir-i Seb'a [Yedi Ada] İngiltere devleti tasarrufunda olup İngiltere devleti bu adaların vergi ve diğer gelirlerini mahallî masarifine karşılık tutarak bundan kendi hazinesine bir şey alıkoymazdı, asker ve donanma masrafını da kendi hazinesinden karşılardı. Bu cihetle idare merkezi olan Korfu Adası güzel bir ticaretgâh olarak Korfu'nun tüccarı, diğer zenginleri ve servet sahipleri memnun ve müteşekkirdi Ancak ayak takımı İngilizlerin hükumetinden ayrılıp da hemcinsleri olan Yunan devletine katılmak arzusunda olup bu arzularını ilân

ediyorlardı. Çoğunluk onlarda olup İngiltere devleti ise yukarıda geçtiği gibi bunlardan nakden yararlanmadığından gailenin defedilmesi için bu adalardan vazgeçmesi politikalarına uygun düşeceğinden bir gün bu adaları terk edivermek ihtimalleri İngilizlerin kafasına yerleşmekte idi. Memleketin ileri gelenleri bundan üzülüyor, ancak ayak takımının şamatasından korktuklarından düşüncelerini saklıyorlardı. Şu hâle göre çok geçmeyip Cezayir-i Seb'a'nın Yunan devletine kalması kuvvetli ihtimal olduğuna dair oradan Âlî Paşa'ya gizli bir kıta ariza yazıldı. Bu tahmin ve hesabımız doğru çıkmıştır. Fransa İmparatoru Üçüncü Napoleon'un meydana koyduğu "nationalite" yani ırk birliği kuralına uyarak İngilizler Cezayir-i Seb'a'yı Yunan devletine terk eylemiştir.

Korfu'da, yukarıda geçtiği gibi dört gün geçirildikten sonra Cumartesi günü akşamdan sonra Lloyd vapuruna binerek Rebiülahirin üçüncü Pazartesi günü sabahleyin Bar İskelesi'ne çıkıldı. Orada demirlemiş olan Donanma-yı hümâyûn kumandanı Miralay Dilâver Bey ile görüşüldü. O gün Bar'da istirahat edip ertesi günü İşkodra'ya gitmeye niyetlenirken İşkodra'nın hâlinin fena olup vaktin pek dar olduğu ve hayvanlar hazır edilmiş idiği Dilâver Bey tarafından bildirilmekle hemen oradan hareket edip o gün akşamdan sonraca İşkodra'ya ulaşıldı. Abdi Paşa tarafından, karşılamak için düzenlenen iki tabur asâkir-i şâhâne sağ tarafımızda ve bir kaç bin silahlı halk sol tarafımızda olarak karşılıklı yolun iki tarafına dizilmiş oldukları hâlde iki ateş arasından geçilerek İşkodra kasabasına varıldı. Abdi Paşa kaleye davet etti. Halk tarafından ise kasabada konak hazırlanmış olduğu haber alınınca halkın fikirlerini öğrenmek için kasabaya girildi ve hazırlanan konağa inildi. Meclis üyeleri ile kısa bir sohbetten sonra vakit geç olduğundan ertesi gün görüşülmek üzere kendilerine ruhsat verildi. Abdi Paşa redif taburlarını kale dışında tabya ederek nizamiye taburlarıyla kaleye

çekilmiş, yirmi beş günden beri orada mahsur kalarak dışarı çıkamaz ve dışarıdan da kimse kaleye gidemez imiş.

"Ahaliyi cezalandırmak için külliyetli asker gelecek" yollu haber yayılarak halkın tutucularının efkârı galeyana gelmiş olduğu hâlde yukarıda geçtiği üzere doğruca şehre inmemizden dolayı kamuoyuna sükunet ve bir dereceye kadar güven gelmiştir. Ertesi günü sabahleyin Abdi Paşa davet olunarak bulunduğumuz konağa geldi. Bu sırada meclis üyesi de gelerek görüşüldü. Abdi Paşa'nın istifası vesile sayılarak azli ile Mirliva Ahmed Paşa'nın kumandanlık ve mutasarrıflık vekâletine tayin olunduğu ilân olundu.

Sonra eşraf ve beldenin ileri gelenleri gelip görüştüklerinde gerekli tembihler yapıldı. Hepsi devlet emirlerine itaatkâr olduklarını bildirerek memlekette karışıklığın varlığını inkâr ettiler ve Abdi Paşa'nın bu yolda kendilerine iftira ettiğinden bahsile kendilerini temize çıkarmaya çalıştılar. Bu şekilde gelip hemen o gün genel emniyet sağlanmış oldu. Daha sonra nahiyelerin bayrakdarı takım takım itaat arz eylemişlerdir. İşkodra'da gün geçmez ki kan davasıyla adam öldürülmesin. Bu davalardan geçici olarak vazgeçilmesi padişah adına olarak ilân olundu. Gariptir ki İşkodra'da bulunduğum müddetçe gerek İşkodra içinde ve gerek Malisyalarda kan davasıyla kimse hasmının üzerine kurşun atmadı. Bunlar pek vahşi adamlar oldukları hâlde padişah emirlerine ne derece itaat ve ihtiram eyledikleri bununla da sabit olur. Gelelim karışıklığın çıkış sebebine:

Abdi Paşa'nın iffetine muhalifleri de tanıklık etti. Fakat zaten kendisi mülkiye adamı olmadığından askeri konularla birlikte bir de mülki işler kendisini şaşırtıp iş altında ezilmişti. Bu hâlde maiyeti memurlarıyla dairesi halkından bazılarının suistimalleri miriye hayli hasar vermiş ve işleri zora sokmuştu. Kendisinin hayrını isteyenler tarafından yapılan uyarılara kulak asmadığından bir tarafa çekilmiş, arada bir rahatsızlık

emareleri görünmüştü. Kurban bayramında Abdi Paşa mahkemede iken civarında bir katil olayı olmakla derhâl kâtilin yakalanması için göndermiş olduğu zaptiyeler kâtili ele geçirmeyip bazı akrabasını tutuklamaları üzerine,

"Böyle suçsuz adamların tutuklanmasına sebep nedir" diye halk toplanarak mahkemeye saldırıp Abdi Paşa'ya bayağı suikasta kalkışmışlardı. Belde naibi Ferhad Efendi çıkıp bazı öğütlerle kalabalığı def eylemiş ise de Abdi Paşa aleyhinde halkın efkarı galeyan üzere kalmışken zuhura gelen İspiç olaylarıyla halkın zihinleri meşgul olarak Abdi Paşa'ya olan kırgınlıklarını unutmuşlar. Şöyle ki, daha önce karma komisyon marifetiyle Karadağlılara imtiyaz hattı olmak üzere sınır tayini için Hersek tarafından başlanıp Karadağ etrafı dolaşılmış, beri tarafta Bar kazasına tabi İspiç nahiyesine kadar belirli yerlere konan numaraların araları hayali hatlarla birleştirilmiş, İspiç'in nihayetinde üç sınırın kesiştiği yere yakın tepe üzerine seksen numarası konularak hudut tamamlanmış ve İspiç nahiyesiyle Karadağ sınırı seksen bir, seksen iki ve seksen üç numaraların arasını birleştiren hayali hatlarla sınırlanmıştır. Bazı mahallerde iki taraf halkından bazılarının yerleri diğer tarafta kalmış olduğundan herkesin kendi arazisine mutasarrıf olması kararlaştırılarak hudutnâmelere o veçhile şerh verilmiş, seksen bir ve seksen iki numaraları arasında bulunup Sazina denilen İspiç merası da bu iki numara arasını bağlayan doğru hat ile ayrılarmış, yarısı İspiç nahiyesinde ve diğer yarısı Karadağ tarafında bırakılıp burada da zikredilen karar geçerli olmak üzere kaydedilmiştir.

Zikredilen üç numara Bar ve İspiç limanlarına bakan sıra dağların ötesinde büyük sıradağlar bulunmakla bu iki silsile arasındaki arazi tartışmasız beri tarafta kalmıştır. Karadağlılar ise imtiyaz hattını tanımayıp Sazina arazisine İspiçlileri uğratmadıklarına kanaat etmeyip işbu ikinci silsileyi de geçerek İspiç, Şuşan, Zubça ve ve Tokemil ahalisine düşmanlıktan

geri durmamışlardır. İspiç nahiyesinin yüz kırk kadar hanelerinin halkı Ortodoks olduklarından Latinler kadar fedakârane hareket etmediklerinden ve İspiçlilerin birçoğu bahçıvanlıkla İstanbul'a gelip gider olduklarından yerlerinde mevcutları az olduğundan dolayı yerlerini muhafaza edememişlerdir. Karadağlıların emelleri ise bir denize çıkış elde etmek hususu olduğundan İspiç nahiyesini Karadağ hükumetine katmak sevdasına düşüp Fransalı da bunu terviç etmekte idiler. Hatta İşkodra'da bulunan Fransız Konsolosu Hecquard, İspiç nahiyesini Karadağ hükumetine ilhak ettireceğine dair Karadağlılara kati söz vermiştir. O vakit Fransalının her tarafta nüfuzu yürümekte idi. Babıâli de bu türlü şeyler için Fransa devletine karşı sert dil kullanamadığından Karadağlılar İspiç nahiyesini ansızın basıp da istilâ ediverseler göz yumulması büyük ihtimaldi. Bundan dolayı Karadağlılar bir fırka ile İspiç nahiyesine girmişler. İspiç nahiyesinin bayrakdar hanedanı ve çoğu halkı Katolik mezhebinde bulunan Lâtin taifesi olup Ortodoks mezhebinde bulunanlar da usul ve âdetleri gereğince bayrakdara tabi olduklarından ahali Karadağlı'ya tabi olmamış, bayraktarı Yovo, İşkodra tarafından yardım isteyince İşkodra malisyalılarından bir fırka bunların imdadına koşmuş. Abdi Paşa bunu görünce beş altı tabur asâkir-i şâhâne ile Bar'a ve oradan İspiç sahiline varıp yedi yüz küsur ayak yüksekliğinde bir sivri tepe üzerinde bulunan Nihay Kalesi harabesine çıkıp Dilâver Bey de gemiler ile İspiç sahilinde demirlemiş olarak Karadağlıların oradan defi yollarına girişilmiş ise de henüz oraya gerekli mühimmat naklolunmadan Karadağlılar her tarafını muhasara etmişler. Bu kalede ise su bulunmadığından o gece asker susuz kalmış, korku ve endişeye kapılmışken İspiç bayraktarının familyası gece görünmez dağ yollarından başlarında testiler ile asâkir-i şahaneye su taşımışlar. Karadağlılar taraf taraf hücum etmişlerse de donanma-yı hümâyûndan top atılmakla sahil tarafından çekilip diğer taraftan da asâkir-i şâhânenin iyi savunmalarıyla hayli yaralı ve telefat vererek İspiç

nahiyesinden çekilip gitmişler. Bunun üzerine Abdi Paşa Nihay Kalesi'ni tamir ederek içine yeteri kadar asker bırakıp bu veçhile İspiç nahiyesi Karadağlı istilâsından kurtulmuştur. Hecquard ise bu konuda Karadağlılara vermiş olduğu sözünde yalancı çıkmış ve bu yüzden Karadağlılar yanında itibarını kaybetmiştir. Bunun üzerine Raguza'da durarak hâlen İşkodra'ya gelememiştir. Eğer Karadağlılar İspiç bayraktarını celp etmiş olsalardı İspiç nahiyesinin Karadağ'a katılmış olacağı şüphesizdi. İşte bu olaylarla İşkodralıların zihinleri meşgul olarak Abdi Paşa'nın aleyhinde hareketten vazgeçmişlerken sonradan kamuoyunu heyecanlandıracak olaylar meydana gelmiştir.

Şöyle ki, İşpuzi kazasında bulunan Grabafça adlı köy halkı Ortodoks mezhebinde olup mezhep birliği dolayısıyla Karadağlı tarafına meyilli idi. Bunlardan birtakımı Karadağlının kışkırtmasıyla Podgorica kazasında bulunan Botuna adlı köy muhtarı olan ve Müslümanların muteberlerinden bulunan Ramo adlı zatı katlederek başını Karadağlı'ya takdim etmişler ve kocabaşlarına Karadağ Bey'i tarafından nişan verilmişti. Bunun üzerine bunlar artık Grabafça'da ikamete cesaret edemediklerinden köyün çevresinde bulunan bir tepe üzerinde kulübeler ve etrafına duvar gibi birtakım istihkâmlar inşa etmişler ve korumak için içlerine bir miktar Karadağlı almışlar. Grabafça'nın halkının geri kalanı ise o eşkıyaya uymayıp köylerinde kalmışlar. Ramo'nun akrabası ise intikam almak için Hot malisyasına başvurmuşlar. Bunun üzerine Hot dağlarından ve diğer İşkodra malisyalarından birçok malisorlar birleşerek ansızın hareket edip Grabafça eşkıyasının bir tepede yaptıkları yeni köy üzerine hücum ile hepsini katlederek kesik başlarını Podgoriça'da gezdirdikten sonra eski âdetleri üzere çelenk almak için İşkodra Kalesi'ne koyup teşhir etmek üzere oraya getirmişler. Bu köy, gerçi Karadağ imtiyaz hattının dışında ise de kelle kesmek, bunun için çelenk ve bahşiş vermek askeri nezakete aykırı olduğu beyanıyla karşı çıkılmak istendiğinde

-dağlıların eski âdetleri bu minval üzere yürüdüğünden- bu muhalefeti gördükleri gibi silâhlarını çıkarıp İşkodralıların önüne terk edip ya çiftçi olup dağılmak veya Karadağlılara katılmak manasını işaret etmişler. İşkodralılar da *"Biz sizden ayrılmayız"* diye çaresiz onların isteklerini yapmak kaydına düşmüşlerdir. Abdi Paşa bu hali görünce çaresiz dağlılara çelenkler ve bahşişler vermeye mecbur olmuş ve bu şekilde gaile bertaraf edilmiştir.

Yüzbaşı Osman Ağa Koka

Ardından Vranine olayı olmuştur. Şöyle ki, İşkodra Gölü sahillerinde bulunup seksen haneden ibaret olan Vranine Köyü halkı Ortodoks olduklarından Karadağlı'ya tabi oldukları hâlde Karadağlılar kalabalık olarak gelip bu köyü yakmışlar ve orada hanelere yakın, usul ve kaideye aykırı olarak yapılmış ve içinde en az yetmiş seksen kişi bulunmak şart iken rüşvet yenmesinden dolayı içinde yalnız yirmi nefer muvazzaf asker ile bir yüzbaşı bulundurulan kule üzerine hücum etmişlerdir. İçeride bulunan bu askerler son derece gayret edip bir hayli eşkıyayı telef etmişlerse de Karadağlılar her taraftan üşüntü ederek kulenin etrafına ot ve odun koyarak yakmaya girişmişler, içinde bulunan Yüzbaşı Osman Ağa Koka cebehaneye ateş vurup yirmi nefer arkadaşıyla beraber kendisi havaya uçmuş ise de kuleye sarılan ve civarında bulunan pek çok Karadağlılar da telef olmuştur.

Bunun üzerinde Karadağlılar Vranine Köyü civarında bulunan Maksud, Manastır ve Zaim kulelerine pek şiddetli hücumlar etmişlerse de içlerinde bulunan muvazzaf askerler ile Manastır Kulesindeki topçu neferleri çok iyi savunup karşı koymakla bu kuleler kurtulmuştur. Fakat haylice zedelenmişlerdir. Hele Zaim Kulesi küçük ve hendesesiz bahçıvan kulübesi tarzında ve Manastır Kulesi'nin karakolu mesabesinde bir şey olup içinde bulunan on dört nefer muvazzaf askerin dördü

zaten hasta bulunduğu, ikisi şehit ve ikisi yaralı olduğu hâlde diğer altı neferi tasavvurun üstünde mukavemet etmişler hatta Karadağlılar taşlar ile kulenin mazgallarını tıkayıp yatağanlar ile kapısını kırmışlar iken bu altı nefer kapının iki tarafına bölünerek tam sebat gösterdiklerinden Karadağlılar içeriye girememişler. Lâkin kule pek fazla harap olmuştur. Maksud ve Manastır kuleleri ona nispetle büyükçe ve sağlamca olup içlerinde top da bulunduğundan Karadağlılar bunları pek de o kadar zorlayamamışlardır. Fakat topçu neferlerinden birisi yaralanmıştır. İşte Maksud, Manastır ve Zaim kulelerinde muvazzaf askerler ve topçu neferleri, anlatıldığı üzere on dört saat kahramanca savunduktan sonra Mirliva Ahmed Paşa altı yüz neferle imdada erişerek Karadağlılar savuşup gitmişlerdir. Grabafça Köyü halkından olup da Karadağlı'ya tabi olmamış olanlar artık yerlerinde duramayıp beri taraflara dağılmış olduklarından bu Vranine olayından bir gün sonra Karadağlılar gelip Grabafça Köyü'nü yakmışlardır.

Karadağlıların, yukarıda geçtiği gibi Vranine Kalesi'ne hücumunda civarındaki kulelerden top atılarak İşkodra'ya ve Hot Dağına durum bildirildiğinde acele vapur ile asker gönderilse Vranine kurtulabilecek imiş. Abdi Paşa ise başta vapuru durumu araştırmak için gönderip geldikten sonra Ahmed Paşa'yı göndermiş ve Hot malisorları top seslerini duydukları gibi oraya seğirtip Ahmed Paşa oraya ulaştığında Hot malisorlarını orada bulmuştu, ne çare ki o vakte kadar iş işten geçmiştir. İşte bu gecikmeden dolayı İşkodralıların Abdi Paşa hakkında olan nefret ve güvensizlikleri tazelenmekle iki taraf bir diğerinden şikâyete kalkışmış, Abdi Paşa'nın dairesi halkı ise suiistimallerden geri durmadıkları cihetle memurlardan pek çoğu ve meclis üyeleri de Abdi Paşa'dan yüz çevirip geri çekilmişler. İşte bu suretle İşkodra'da bir ihtilâl çıkmıştır. Fakat meclis üyeleri asâkir-i şahanenin idaresine ve memleketin zapt u raptına halel getirilmemek ve devletler arası anlaşmalara

aykırı hareket olunmamak üzere ahali ile *besa* etmişler. Bunun üzerine meclis üyelerinin reisi makamında bulunan ve beldenin en ileri gelenlerinden olan Hacı Muhtar Ağa bütün konsoloshâneleri dolaşıp gerekli teminatları vermiş ve Arnavutların eskiden beri gelen âdetleri üzere bu besa aralarında yürümüştür. Bu babda Babıâli'nin tuttuğu yolun duruma uygun olduğu sabit oldu. Eğer Abdi Paşa'nın bildirdiği gibi halkın cezalandırılması yoluna gidilmiş olsaydı bir çıkmaz yola gidilmiş olacak idiği anlaşıldı. Hatta bu kere İşkodra'da bulunan İtalya konsolosu ile görüştüğümde,

"Babıâli bu hususta pek güzel bir politika kullandı ve pek çabuk davrandı. Yoksa böyle güzel bir sonuca ulaşması hiç umulmuyordu" dedi.

İşkodra kasabası halkının çoğu Müslüman olup dini emirlere bağlılıkları açıktır. Malisyaları yani dağları halkının çoğu ise Latin oldukları hâlde Müslümanlarla aralarında fevkalade birlik ve beraberlik vardır. Çünkü İşkodra halkının çoğu vaktiyle dağlardan inip Müslüman olmuşlar ise de eski asabiyetlerini kaybetmeyip mensup oldukları kabilelerle hâlâ birliklerini devam ettirmekte, bir diğerine gelip gitmekte, bu cihetle dağlı Lâtinler kasabaya geldikçe hem-mezheplerine misafir olmayıp behemehâl Müslümanlardan birinin hanesine inmekte ve her türlü teklif ve tekellüf bertaraf olarak bir diğeriyle bir familya üyesi gibi güzelce bilişip görüşmekte bulunmuşlardır.

Ortodoks mezhebinde bulunan Hıristiyanlar gerek Müslümanlar ve gerek Latinler yanında aşağılık görüldüklerinden onlar mezhep birliği sebebiyle Karadağlının gayretini güderler. Lâkin İşkodra'da Ortodokslar pek azdır. Müslümanlarla Lâtinler her veçhile birlik olarak hareket ederler ve ikisi Ortodokslara kâfir gözüyle bakarlar. Kısacası, daha önce buralarda Hıristiyanlık ve daha sonra Müslümanlık yayılmış ise de din farklılıkları onların asabiyetlerine ve kavmiyetçe olan birliklerine halel getirmemiştir. Latinler, eskiden cizyeden muaf ve

buna karşılık askerlik vazifesiyle mükellef olup yevmiye üçer yüz dirhem kokoroz ekmeği ve bir kuruş katık-baha ile her nereye emredilse gitmeyi hâlâ kendilerine özel görev bilirler. Ancak savaşlarda yiğitlik gösterenlere çelenk ve kelle getirenlerine bahşiş verilmek eski âdet olduğu hâlde kelle gezdirmek âdeti medeni devletlerde yasak olduğundan Devlet-i Aliyye'de de bu kaide terk olunmuştur. Hâlbuki Karadağ'da bu âdet yürüdüğü hâlde İşkodra dağlılarını bundan vazgeçirmek güçtür. Meğer ki İşkodra'da İslâm ve Hıristiyan ayırt edilmeksizin hâl ve mahallin icabına uygun olabilecek surette askeri düzenleme icra olunup da hepsi düzenli bir hâlde savaşlarda istihdam olunarak yavaş yavaş medeniyete alıştırıla.

Mirliva Ahmed Paşa, yazıldığı üzere hem mutasarrıf ve hem kumandan vekili tayin olundu. Ancak mülki işlere nezaretten başka kıyasın aksine olarak askeri işler de özel memuriyetime yüklenmişti. Askeri işlere dair gerek Bâb-ı Seraskerî ve gerek ordu-yı hümâyûn müşirliği ve diğer makamlar ile olan haberleşme hep tarafımdan yürütüldüğünden ve eski hesapların incelenmesi de özel memuriyetim gereklerinden bulunduğundan meşguliyetimiz pek fazla idi. Bu durumdayken mali sıkıntı fevkalade olduğundan ne yapacağımızı şaşırmış idik. Zira o vakit Bar Limanında bir filo donanma ve İşkodra Sancağı'nda nizamiye ve redif olarak on iki tabur piyade, bir tabur nizamiye süvari ve bir kaç bin başı-bozuk Arnavut muvazzaf askeri olup bunların yönetilmeleri hayli müşkül idi. Nizamiye taburlarından bazılarının maaşları otuz bir ve otuz iki aylık borca kalmış idi. Askerin ekmek ve et tayınlarının tedariki için büyük zahmetler çekiliyordu.

85 senesi saferinin on beşi tarihiyle İşkodra'dan taraf-ı senaverîye gönderilen bir adet mektupta,

"İşkodra dağlarında lütuf ve inayetleri semeresiyle inşa ve ihya buyrulan cami ve sıbyan mekteplerinin bahşetmiş ve etmekte bulunmuş olduğu güzelliklerin sayılması mümkün

olmadığından ayrıntıdan kaçınılmış, güzel eserleri cümlesinden olarak sünnet merasimini yapmaya istekli kişilerin miktarını bildiren zikri geçen mekteplere nezaret etmekte bulunan İşkodra Rüşdiye Mektebi birinci muallimi Şükrü Efendi duacılarının düzenlemekte olduğu defterden alınan icmal pusulası âsaf-ı ekremîlerine takdim buyrulmak üzere ekte ve aynen takdime cesaret edilmiş, mekteplerin açıldığı zamandan bu ana kadar sünnet olmuşlar ile şimdi olmak üzere bulunanlar 5.173 nefere ulaşmış olup bunlar içinde yüz yaşını geçen otuz kişi de bulunmuştur. Zikredilen mekteplere devam eden erkek öğrenciler sekiz yüz elli ve üç yüz kırk beş kız ki bin yüz doksan beş nefer olup yakında muallimler yetiştirileceği umulmaktadır. Koplik Mektebi öğrencilerinden olup imtihanda cevap vermiş ve okudukları derslerini gösterir cetvel ile yazmakta oldukları yazılarını zat-ı âlilerine takdime cesaret ve o konuda sarf edilen âsafane yardımlarının faydalı eserleriyle adı geçen dağlarda yeniden ilim ve din nurları yayılarak yirmi bin nüfus cahillik belasından ve birtakım işe yaramaz eski âdet ve yanlış inançlardan kurtulup içlerinde okur-yazar adam yetiştirilmekte idiğini tam bir sevinç ve övünçle arz etmeye cesaret ederim" diye derç edilmiş ve Malisya çocuklarının yazıları sevinçle görülmüştür.

Kokoroz ekmeği

Gariplik: Arnavutlar kokoroz ekmeği yemeye alışık olup buğday ekmeği yanlarında çörek türünden sayıla gelmiştir Bu sırada ise kokoroz bulunamayıp Arnavut muvazzaf askerlerine nizamiye askerleri gibi buğday ekmeği verilmeye başlanmış olduğundan şikâyet eylediklerinden bölükbaşıları meclise çağrıldı. Yapılan görüşme sırasında meclis reisi unvanını haiz olan Hacı Muhtar Ağa,

"Filan tarihte bir kıtlık oldu. İşkodra halkı bir haftadan fazla hep buğday ekmeği yediler. Ne var siz de birkaç gün buğday

ile geçinin. Elbette bir çaresi bulunur" diye onları azarlayarak def eyledi. Ardından Korfu'dan kokoroz gelerek gaile tamamen bertaraf oldu.

Bu Muhtar Ağa, İşkodra'nın en yaşlı adamıdır. Hatta Büyük Napoleon Venedik'i istilâ ettiğinde kendisi İşkodra muteber tüccarından olduğu hâlde orada bulunmuş ve yanında bol miktarda mal bulunmakla Napoleon'a arzuhâl eylemiş. O da ordusunda ona mekân tayin etmekle elindeki malları yüksek fiyatlarla satarak haylice servet kazanmış olduğu kendisinden dinlenmiştir. İşkodra'da silâhsız gezmek ayıptır. Lâkin Muhtar Ağa fevkalâde yaşlı olduğundan böyle tekellüflerden muaf olmuş. Elinde bir asa olduğu hâlde gezer ve silâhsız adamın üzerine silâh çekmek beldenin örfüne aykırı olduğundan artık düşman şerrinden de emin olarak hiç kimseden çekinmeksizin rahatça gezer ve serbest konuşur, akıllı ve hayır sahibi bir zat idi. Çocuk ve torunları pek çok olup büyük oğlu yetmiş yaşını aşmıştı. Biz yine sadede gelelim.

Bu sırada Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa'nın Serasker olduğuna dair alınan telgrafname gereğince bütün askeri mevkilere duyuruldu. İşkodra'dan Prizrin'e ve Manastır'a giden Puka yolunda bazı eşkıya zuhur etmekle emniyet kaybolmuş olduğundan buna bir çare bulunmak üzere bu kere o havali muteberlerinden bazıları İşkodra'ya davet olundu. Bu esnada Gusine kazasına bağlı Vosay Köyü halkıyla Gusine meclisi üyeleri arasında ayrılık ve düşmanlık meydana geldiğinden ve Gusine kazası müdürünün kazanın içinde ve dışında nüfuzu olmadığından dolayı Vosay Köyü'nün vurulması için Gusine mevkii kumandanı Miralay Ali Bey'e bir kıta mazbata verilmiş ise de mevkiin nezâketine nazaran İşkodra'dan izin istemiş idi. Bunun üzerine İşkodra vücuhundan Podgoriçalı Abdullah Bey hemen oraya varıp da güzel suretle gaileyi def etmek üzere Gusine müdürlüğüne seçilip tayin kılındı. Abdi Paşa damadı

Kolağası Hilmi Bey de durumu araştırmak üzere özel memuriyetle Gusine'ye gönderildi.

Daha önce Karadağ imtiyaz hattı belirlendiğinde Vasovik-i Bâlâ Karadağ tarafında ve Vasovik-i Zîr imtiyaz hattının dışında bırakılmış idi. Vasovikliler ise bir kabile olduklarından bir diğerinden ayrılmayıp tamamı manen Karadağlıların nüfuzu altında olarak isyanda ısrarlı idiler. Çünkü Gusine kazası aslında Bosna Eyaleti'ne bağlı ve halkı Boşnak olup arazisi de Bosna'da yürürlükte olan usul üzere çiftlikâta ayrılmıştı. Vasovik-i Zîr nahiyesi yedi sekiz yüz haneli olduğu hâlde hep Gusine bey ve ağalarının çiftlik arazisi idi. Hatta üç yüz hanesi Gusine beylerinden olup o vakit Akova kazası müdürü bulunan Ali Bey'in çiftliği idi. Vasovikliler ise çiftlik raiyyeti iken Karadağlılara dayanarak çiftlikten kurtularak her biri tasarrufunda bulunan araziyi benimsemiş olduklarından Gusinelilerin tekrar hükmüne geçmemek için her türlü fedakârlığı gözlerine aldırmışlar idi. Adı geçen Ali Bey o havalide nüfuz sahibi bir zat olduğundan onun Gusine müdürlüğüne memuriyetinin çevrilmesi bu kere Gusine kumandanı Miralay Ali Bey tarafından inha olundu ise de onun oraya vardığında yersiz bir Vasovik gailesi çıkacağı belli olmakla bu inha hemen bildirilmedi. Daha önce Vasovik-i Zîr'in zaptı için mirliva Ahmed Paşa'nın o tarafa gönderilmesi Serdar-ı ekrem Ömer Paşa tarafından Abdi Paşa'ya gelmiş olan talimatta yazılıydı. Öncelikle Gusine'de yeteri kadar zahire bulundurmak lâzım gelmekle etraftan düzenlenen kokorozun bir haylisi Gusine'ye gelmiş ve gerisi gelmek üzere bulunmuş ise de hareket ertelendiğinden Gusinelilerin canı sıkılıp,

"Ya önümüze düşünüz. Vasovik üzerine gidelim veya buradan gidiniz ve bizi hâlimize terk ediniz" diye hükumete karşı sert dil kullanmaya başlamışlar. Hâlbuki oraları yüksek ve soğuk yerler olmakla biraz daha vakit geçerse kış basıp askeri harekata meydan kalmayacağı açıktı. Vasovik'in civarında ve

Gusine'ye iki buçuk saat mesafede bulunan Varjanice denilen Müslüman köyü geçen sene muhafaza olunamadığından Karadağlılara tabi olarak hâlâ o perişan hâl üzere kalmıştır. Şu hâle göre Vasovik'in işi ertelenirse burasının da Hersek asi nahiyelerine katılacağı açıktı. Bu kere Gusine mevkii kumandanı Miralay Ali Bey'den gelen mektupta Vasovik'in zaptı için bir tabur şeşhaneci gönderilmek, malisorlardan yani dağlılardan beş bin başıbozuk asker düzenlenmek, bunların levazımatı hemen tertip olunmak ve bu hareket için nihayet yirmi gün kadar zaman olup Vasovik'in zaptı istendiği hâlde ne yapılacak ise bu yirmi gün zarfında yapılmak lâzım geleceği yazılıydı. Hâlbuki bu müddet zarfında gerekli hazırlıkları yapılması zordu. Çünkü Vasovik'in çoğu yerleri açıklık ve sahra olup müstahkem bir mevkileri yoktu. Bihor ve Akova kazaları tarafından asker sevki de kolay ise de Gusine ve Plava tarafından giden yolu Suçiste adlı dar ve sarpça bir boğazdır. Gerektiğinde Karadağlı elinde bulunan Vasovik-i Bâlâ'ya dayanırlar ve yazın hayvanlarını yaylalarda sürerler ve vaktiyle arazilerini ekip zahirelerini depolayarak kış mevsimi gelmeden önce evlerine girip kışın bir tarafa gitmezler. Şu hâle göre eğer yazın üzerlerine varılsa çoğu halktan hali mevkileri zapt edip durmak gerekir. Kışın ise fazla kar düşüp sert soğuklar olduğundan askeri harekat zor olur. Bundan dolayı burasının zabtı için iki uygun mevsim olup biri Kasım'dan bir ay geçinceye kadar olan müddet ve diğeri soğuklar kırılmaya ve karlar erimeye başladığı zaman ki Mart ayıdır.

Bu iki mevsimden hangisinde olursa olsun Suçiste Boğazı'ndan iki tabur nizamiye, iki kıta top ve iki bin kadar malisor ile Gusine ve Plava halkının gönderilmeleriyle beraber bu kuvvete sağ cenah olmak üzere İpek kazasına tabi Rugova nahiyesi üzerinde de bir tabur nizamiye, iki kıta top ve bin beş yüz kadar malisorların sevk olunmaları, Gusine'nin batı tarafından çıkıp gelmesi beklenen Karadağlılara karşı durulması,

sol cenah olmak üzere bu tarafa da bin beş yüz kadar malisor gönderilmesi ve bu sırada Bihor ve Akova kazaları halkının da nefîr-i âm olarak Vasovik üzerine hücum ettirilmesi hâlin gereklerinden idi. Yakova ve İpek kazaları malisyalarından derhâl beş bin askerin toplanması ve İşkodra'dan bir tabur ile iki adet dağ topunun sevki mümkün ise de evvelce asâkir-i şahanenin yiyecek ve levazımatı ile malisorlar için lâzım gelen yeteri kadar kokorozun Gusine'de mevcut ve depolanmış bulunması, malisorlara katık-baha olarak yevmiye kırkar para verilmesi ve içlerinden iş görenlerine atiyeler verilmesi eski gelenek olduğundan en az elde bir kaç yüz bin kuruş tedarik olunması ve taburlar için yük hayvanı tedarik edilip hazır edilmesi durumun şartlarından idi. Bir de malisorlar cesur ve cengâver bir taife olup yıldırım gibi memur olduklarını vururlar ise de iş bittiği gibi artık durmayıp yerlerine dönerler. Vasovik'te kışın nizamiye askerini barındıracak bir yer de olmadığından Vasovik zapt olduğu gibi korunması için sekiz yüz, bin kadar Toska askerinin de evvelce hazırlanıp gönderilmesi lâzım gelirdi. Bunlara ise vakit ve hâl uygun değil idi. Bundan dolayı bu husus hakkında Hersek asi nahiyelerinin terbiyesiyle meşgul olan Serdar-ı ekrem Ömer Paşa'ya bir kıta şifreli telgraf çekildi. Buna cevaben Ömer Paşa'dan gelen şifreli telgrafnamede,

"Vasovik'i vurmak Ali Bey'in işi değildir. Çünkü Karadağlı behemehâl kalabalık askerle Vasovik'e yardım edeceğinden bizce tertibin de ona göre külliyetli olması ve muktedir kumandan bulunması lâzımdır. Dağlılar toplansa bile bunlar yalnız yağma ve hane yakmak gibi şeylere sapacaklarından işin sonunda devlete müşkülât ve birtakım tarizattan başka faydaları olamaz. Bu surette Vasovik ıslahatının ilkbahara ertelenmesi zorunluluktur. Evvelce on tabur ile Pivaya girdim. Karadağlı ve diğer eşkıya on bin kişiden fazlace oldukları hâlde iki defa savaş oldu. Eşkıyadan, kendi ifadelerine göre altı kaptan ile

beş yüzü aşkın ölü ve yaralı, bizden yüz yetmiş kadar şehit ve yaralı olmuştur. Piva'da kale ve gerekli istihkâmlar yapılıp altı aylık zahire ve mükemmel cebehane ile yeteri kadar asker ikame olundu. Nikşik'e halk için külliyetli zahire sevk olunuyor. Trebin tarafında bir miktar eşkıya Şume nahiyesine saldırmışlar, yakında Allah'ın lütfuyla onlar da hâllerini görürler. Raguza'da mahsus birçok yalanlar yayınlanıyor. Bunlara kulak asılmaması mütemennadır efendim" diye yazılıdır. Bunun üzerine, mısra:

Küşâd-ı gonce-i dil kaldı bir bahara dahi

zemzemesiyle Vasovik işi çaresiz gelecek bahara ertelendi.

Geçmişin garip olaylarındandır ki merhum Reşid Paşa sadrazamlığında Nafiz Paşa tarafından yapılan bir yıl muvazenesinde devlet gelirlerinin masrafa oranla otuz bin keseye yakın fazlası görülmekle anılan meblağ padişahın bahşişi olarak vekiller arasında bölüştürülmüştü. Bu fazlanın ise hasıl olması imkansız olan bekayadan olduğu hâlde vükelâ hazineden aldıkları havalenâmeler gereğince hisselerini kolay yolla mallardan almış, fazla görünen meblağ hep hazinenin bekaya defterlerinde kalmış idi. İşte bu bekayadan olarak Vasovik nahiyesi üzerinde iki yüz altmış üç bin dört yüz sekiz kuruş ve yine Gusine kazasına bağlı olup isyan halinde bulunan Polime nahiyesi üzerinde on bin kuruşa yakın bekaya olduğu anlaşıldığında şaşırmakla birlikte teessüf olunmuştur. Biz yine konumuza gelelim.

Avrupa devletlerinin seçmiş oldukları politika gereğince o vakit Karadağ beyliği Devlet-i Aliyye'nin başına büyük bir belâ olmuş idi. Çünkü Karadağlılar imtiyaz hattının dışına çıkıp bazı köyleri yakmışlar ve yolculara saldırarak etmedikleri pislikler kalmamıştı. Asâkir-i şahanenin imtiyaz hattı dâhiline girmeleri kesinlikle yasak idi ve sanki imtiyaz hattının dışında bulunan asi nahiyeler halkı asâkir-i şâhâne ile kavga

ediyordu. Hâlbuki onların en az onlar kadar Karadağlılar ile beraber cenk ederler ve bozuldukları gibi asi nahiyeler eşkıyasıyla beraber Karadağ içine savuşup giderlerdi. Bu yüzden, değil Karadağlıların aksine bizim asi nahiyelerin eşkıyasının terbiyesi bile mümkün olamazdı. Bunun üzerine Serdar-ı ekremin Piva'da zaferine dair Sadaret makamına çekilen telgrafıma cevaben gelen Sadaret telgrafında,

"Teşrin-i evvel-i Frengînin on yedisi tarihli telgrafnameleri padişahı hazretlerine takdim buyrulmuştur. Serdar-ı ekrem hazretlerinin eylediği askeri harekat asi nahiyeleri itaate almak için kendilerine verilen talimat, izin ve yetki dairesinde olup, gerçi savaşan eşkıyanın içinde Karadağlılar bulunmuş ise de asâkir-i şâhâne Karadağ sınırına saldırmayıp saldırgan hareketten kaçınmış olması pek fazla takdir olunmakla işbu telgrafnamenin müşarün-ileyh hazretlerine ulaştırılması matluptur" diye buyrulmakla keyfiyet Serdar-ı ekreme tebliğ olunmuştur.

Redif askerlere layıkıyla bakılmamış olduğu cihetle İşkodra içinde bulunan redif taburları hasta ve zayıf düşmüşler idi. Şöyle ki, üç taburu muayenede 300 hastası ve 412 zayıfı bulunup bazen içlerinde günlük 7-8 vefat oluyordu. Derhâl tedavilerine bakılmak üzere haneler kiralanıp hastahane yapıldı ve oldukça sağlam olanları da kasaba dışında Beylan Ovası adlı yerde çadırlar kurularak oraya çıkarıldı. Fakat kışın bunlar İşkodra'da kalır ise hepsinin telef olacakları tabipler tarafından haber verilmekle keyfiyet Seraskerlik makamına duyurulması üzerine iadelerine izin verilmiştir. Gusine'de iki tabur nizamiye vardı. Gusine ise küçük bir kasaba olduğundan orada kışlamaları mümkün olamayacağından kış geldiğinde bu taburlardan birinin Plava kasabasına nakli Gusine kumandanı Miralay Ali Bey tarafından izin istenmekle ve kış mevsimi de yaklaşmakla hemen mevsimi girişinde bir taburun Plâva'ya nakli için Ali Bey'e tarafımdan izin verildi ve durum Seraskerlik makamına bildirildi.

Bu esnada İşkodra malisyalarının bayraktarları gelip itaat arz ettiklerinde daima hükumetin emirlerine uygun hareket eylemeleri için kendilerine gerekli öğütler verildi. Hepsi bu kadar yüz seneden beri Devlet-i Aliyye hizmetkârlığı ile övünür olduklarından bundan böyle de padişahın emirlerine aykırı harekette bulunmayacaklarına dair teminat verdiler. Ancak bunların çoğu Katolik mezhebinde olarak Ortodoks mezhebinde bulunan Karadağlıların can düşmanı idiler. Karadağlıların haydutluk yolunda meydana gelen hâl ve hareketleri İşkodra dağlılarının gayret ve hamiyet damarlarını ateşleyerek galeyana sebebiyet vermekten geri kalmazdı. Podgoriça tarafında imtiyaz hattına yakın olan bazı köylere de Karadağlıların saldırmakta oldukları Podgoriça mevkii kumandanı Osman Paşa tarafından bildirilmekteydi.

Bir seneden beri İşpozi mahsur hükmünde olup zahiresi ara sıra Podgoriça'dan bir kaç tabur ile gönderilmekte bulunmuştur. Podgoriça'nın levazımatı da İşkodra'dan kayıklar ile kışın Plavniça Köyü'ne, yazın sular çekilmekle bu köy yakınında bulunan Zetiçe İskelesine ve ondan karadan Podgoriça'ya nakil olunagelmiştir. Zetiçe İskelesi'nden Podgoriça'ya kadar düz sahra ve üç saat kadar mesafe olup Karadağlılar haydutlukla buraya kadar gelip zarar vermekten geri durmazlar idi. İşkodra Gölü'nde işleyip londora denilen kayıklara binerek ve güzergâhlarında bulunan Aleksandr ve Gramajor adaları sularından bir takriple geçerek korsanlıkla gölün her tarafına zarar ve hasar verip Müslüman londoralarına ve diğer kayıklara ve hatta küçük gemilere hücum ve rampa ederek zaptına cüret edegelmişlerdir. Fakat gölde işleyen Boyana adlı vapur-ı hümâyûnun çaresini bulamayıp ondan korkar olduklarından Podgoriça tarafındaki asâkir-i şâhâne zahire ve levazımatının nakli için haftada iki gün bu vapur İşkodra'dan Zetiçe İskelesine işler, zahire ve diğer şeyler dolu londoraları çekerdi. Zetiçe'nin yirmi beş dakika kadar ilerisinde konuşlanan asâkir-i

şâhâne koruma için bir tabyacık yapıp bu veçhile Podgoriça yolunun güvenliğinin sağlanmasına çalışılmaktaydı. Vapur-ı hümâyûn seyir ve hareket günlerinde hep istim üzerinde bulunup istimsiz sevahilde durması tehlikeden salim görünmüyor ve vapurun seyir ve hareket günlerinde halkın londoraları da gölde serbestçe seyir ve hareket edip diğer günler gölde güvenlik olmuyordu. Hatta geçen Safer ayının beşinde zahire dolu iki londora gelip de Zetiçe İskelesi'ne yanaştığında Karadağ korsanları gelip bu londoraları alıp bir çavuş ile iki neferi öldürmüşler, iki üç gün sonra Podgoriçalıların zahire dolu iki londorasını alıp bir hafta sonra Kraina sahilinde bulunan Şitar Limanında Müslüman iki kişiyi katletmişler, bir londora almışlar ve ondan on gün sonra Koplik Limanında Müslümanlardan bir ve Latin milletinden iki kişiyi katlederek arpa yüklü iki londora gasp etmişlerdir. Karadağlıların vapuru yakmak üzere bir çare aramakta oldukları ve hatta iki kıta toplu büyük kayık yaptırmak teşebbüsünde bulundukları haber alındı.

Gölün keşif ve kontrolü için daha önce Bar kumandanı Dilâver Bey İşkodra'ya çağrılmış idi. Rebiülahirin on ikinci Perşembe günü Mirliva Ahmed Paşa, Dilâver Bey ve meclis reisi ihtiyar Hacı Muhtar Ağa ile birlikte vapura binerek İşkodra sahilinden hareket olundu. Karadağlılar rast geldikleri Müslümanları aman vermeden öldürür, ara sıra bazılarının burunlarını kulaklarını keserek salıverirlerdi. Bu cihetle İşkodra'da askerîden ve diğerlerinden burumuz ve kulaksız hayli adamlar görülüyordu. Bunun üzerine bu kere maiyet memurlarından çoğu birlikte gelmekten kaçındı. Hatta erkân-ı harbiye zabitlerinden olup İşkodra'da bulunan bir zabit birlikte gelip de keşifte bulunması için kendisine haber gönderildiğinde keyifsizliğinden bahisle özrünü bildirdi. Hâlbuki hasta olmayıp hastalık numarası yaptığı öğrenildi.

Yukarıda yazıldığı üzere İşkodra'dan hareket olunarak önce Gramacor Adasına varıldı. Görüldü ki, Karadağ sahiline gayet

yakın ve küçük bir ada olup üzerindeki kule haraba yüz tutmuş olduğu hâlde içinde elli altmış kadar muvazzaf Toska askeri var o tehlikeli mevkide bir harap kuleyi bekliyorlar. Bir seneden beri aylık alamadıklarından geçmiş maaşlarının verilmesini rica ediyorlar. Daha önce burada iki top varken tabya ve kule harap olduğundan, şayet Karadağlılar kalabalık olarak gelirse bunları alır, diye kaldırılmış ve biçare Arnavutlar bu tehlikeli mevkide bırakılmış. Hâlbuki burada iki top bulunduğu hâlde Aleksandr Adası'ndaki topların gülleleri ile kavuşabileceğinden Karadağ korsanlarının güzergâhı kapatılmış olur. Bundan dolayı hemen bu kulenin tamiri ile iki top tabyasının inşasına başlatılmış ve gereklerinin yapılması Kraina bölükbaşısı Murtaza Ağa'ya havale edilmiştir. Sonra buradan hareket edilerek Aleksandr Kalesi önüne varıldı ve hemen londoralara binilerek Vranina Kalesi harabesine gidilip karaya çıkıldı. Yanık kulenin duvarları şehitler kanıyla boyanıp hâlâ lâlgûn bulunduğu hâlde görüldü ve yakılan merhum Yüzbaşı Osman Ağa Koka'nın kardeşi Yusuf Ağa bir miktar muvazzaf asker ile burasını muhafaza etmek istedi. Ancak açıkta olduklarından burada bir kule inşasını istediler. Gerçekte burada bir kule inşası ve yakılan köyün canlanması için çevreden Müslüman ve Latin getirilerek iskanı uygun görüldü ise de eski kulenin mevkii fena idi. Hâlbuki köyün kuzey tarafında ve köye eğimli olan dağın ucunda bulunan tepe üzerinde iki toplu bir kule yapılsa hem Vranina Köyü tarafı korunmuş ve hem de bu topların gülleleri Jabiak Kalesi gülleleri ile kavuşabileceğinden aralarında ve imtiyaz hattı üzerinde bulunup kışın göl taşarak su basıp kayık ile geçilir ve yazın sular çekilip ekilir düz ova da korumaya alınmış olacağından bu tepe tepe üzerinde o veçhile bir kule inşasına karar verildi. Fakat vakit ve nakdin müsaadesi olmadığından ilkbahara ertelenmesi uygun görüldü. Sonra dönülerek yine kayıklara binip Aleksandr önüne ve oradan Zaim Kulesi hizasına dolaşılıp karaya çıkıldı. Buradan hayvanlara binerek evvelce Podgoriça'dan çağırılmış bir

bölük süvari ile Jabiak Kalesi'ne gidilip kontrol edildi. Geçen gece üç beş kadar Karadağlı gelip de Jabiak civarında beş altı haneden ibaret olan Balye Mahallesine gelerek haneleri yakarak ahalisini alıp Karadağ'a götürmüş olduklarından bu yanmış hane yurtları da görüldükten sonra dönerek Zaim ve Manastır kulelerine uğranılıp kontrol edilerek akşama yakın vapur-ı hümâyûna gelindi, Aleksandr Adası yanında istim üzerinde ikamet ve gecelendi. Sabahleyin Aleksandr Adasına çıkılıp kalesi muayene olunduktan sonra vapura binerek Zetiçe İskelesine gelindi ve karaya çıkılıp bir miktar piyade nizamiye askeri ile yürüyerek yukarıda geçtiği gibi Podgoriça Caddesi muhafazası zımnında yapılmış olan tabyaya varılıp kontrol olunduktan sonra İşkodra'ya dönüldü.

Aleksandr Kalesi'nin bir hayli eksiği vardı. Jabiak Kalesi ile diğer kulelerin tamire muhtaç yerlerinin kış basmaksızın tamir edilmesi ve tamamlanması, buralarda hiç olmazsa ikişer üçer aylık zahire depolanması şart idi. Ancak elde akçe olmadığından ve İşkodra tüccar ve esnafının ellerindeki sermayelerin çoğu mîrî zimmetine geçmiş bulunduğundan gerek asâkir-i şahanenin ve gerek sınırı bekleyen muvazzaf askerlerin ikişer günlük tayınını tedarik edip göndermekte büyük zahmetler çekilirdi. Bu esnada Karadağlılar Aleksandr'dan Gramajor'a ekmek götüren londoralara saldırmaya başladılar. Hatta Rebiülahirin on yedinci günü ekmek kayığını tutup içindeki ekmekleri alıp adamları dağa götürdüler. Bu cihetle o gece Gramajor'daki muvazzaf askerler ekmeksiz kaldı ve karşısındaki dağa Karadağlılar iki top çıkarıp Gramajor'a gülle atmaya başladılar. Vapur da o sularda bulunmakla ona da bir kaç gülle attılar. Kıç tarafına bir gülle isabet ettiyse de vapur içine gülle dağılıp zararı olmadı. Çünkü demir gülle olmayıp kurşundan dökme idi. Vapurda top varsa da kundağı alçak olup dört dereceden fazla irtifa verilmek mümkün değil idi. Hâlbuki o dağa top atmak için en az on iki derece irtifa verilmesi lâzım gelirdi.

Bundan dolayı geceleyin vapur içine top ve bir miktar şeşhaneci ve biraz da zabtiye neferatı konarak Gramajor'a gönderildi ise de Karadağlılar toplarını alıp başka mahalle nakleylemiş olduklarından bu top ile şeşhaneciler orada bırakılarak kule ve tabyaların inşaatına hız verildi. Bu arada şayet vapur tamire muhtaç olsa gölde yalnız londoralar ile seyir ve hareket müşkül olacağından kale ve kulelerde askerlerin aç kalması muhtemel olduğundan böyle bir vapurun daha İşkodra'ya gönderilmesi Babıâli'ye bildirildi.

Gerek Zetiçe İskelesine ve gerek Lesendrá ve Gramajor adalarına gönderilen zahire ve diğer eşyayı halk londoralarına koyup vapura çektirilir ve bunlar için senelik yüz bin kuruşa yakın ücret verilirdi. Bu londoralar ise kılıç balığına benzer zayıf kayıklar olduğundan gölde fazlaca dalga olduğu vakit Zetiçe İskelesi'ne yanaşıp eşya çıkarmakta müşkülât çekilirdi. Hâlbuki az su çeker bir sandal yaptırılsa mîrî bu kadar ücret vermekten kurtulur ve içine top koyarak vapurun işlemediği günler de serbestçe bir tarafa gönderilebilir idiğinden hemen öyle bir sandal inşası için Bar Kumandanı Miralay Dilâver Bey'e emir verildi, keyfiyet Babıâli'ye de bildirildi ve daha iki adet toplu sandal yaptırılmak üzere Tersâne-i âmire'den bir zabit gönderilmesi için Kapudan Paşa'ya telgraf yazıldı. Bunun üzerine Kapdanlık tarafından da Yüzbaşı Mehmed Ağa gönderilerek sonradan iki sandal daha yaptırılmıştır.

Bu sırada Karadağlılar Aleksandr Kaleesi'ne bakan dağ üzerinde bir top tabyası yapımına başlamakla birlikte oradan Aleksandr Adasındaki karakol neferlerine şeşhane kurşunu atmaya başladılar. Buraya büyük toplar koyacak olurlarsa Aleksandr Kalesi'ne hasar edebileceklerdi. Karadağ'a saldırı yasak ise de bu tabyanın yapımının yasaklanması, savunma kabilinden olacağından Aleksandr Kalesi'nde bulunan on sekizlik bir topun gülleleri ile bu yapılmakta olan tabya yıkılınca Karadağlılar artık o dağ üzerine çıkamadılar. Gerek İşkodra'nın

mahalli masrafları ve gerek asâkir-i şahanenin mürettebatı için vilayetlerden havaleler verilmiş ise de tahsilatta durgunluk olduğundan İşkodra'da idare çeşitli zorluklara düşmekle İşkodra'ya geldiğimiz gibi vali ve mutasarrıflara tekit edici telgrafnâmeler yazılmış ve Babıâli'ye, Seraskerlik makamına ve Rumeli ordu-yı hümâyûnu müşir kaymakamı Abdülkerim Nâdir Paşa'ya hâl arz ve beyan edilmiştir. Gariptir ki bu havalelerin içinde Hersek Sancağı mallarından bir 1.594.922 kuruşluk bir havale var idi. Hersek emvali ise o cihetin masraflarına yeterli olamayıp oradaki askerlere da başka eyaletlerden birçok havaleler verilmiştir. Artık oradan akçe gelmek ümidi olmayıp bunun başka sancaktan havale olunması zımnında Maliye Nezareti'ne telgraf çekilmiştir. Gelen azıcık meblağ taburlara serpiştirilmekte ise de bu veçhile idare mümkün olamayacağı anlaşıldığından İşkodra'ya beş altı bin kese akçenin her nasıl olursa olsun yetiştirilmesi Babıâli'ye bildirilerek istirham olunmuştur.

Karadağlılar bir taraftan da İspiç nahiyesine taarruzdan geri durmadıklarından başka, imtiyaz hattının dışında bulunan bazı arazi ve meralara İspiç halkını uğratmayıp buralarını da benimsemiş idiler. Bundan dolayı İspiç tarafında bulunan Tokemil Köyü hanedanından aşırı yiğitlikle bilinen Halil Bego'ya yüzbaşılık itibarı verilerek maiyetinde elli nefer muvazzaf istihdamıyla savunma işine gayret eylemesi için kendisine özel yazı gönderildi. Yine İspiç bayrakdarı Yovo'ya da yüzbaşılık itibarı verilerek Müslümanlarla Latin milletinden karışık olmak üzere elli nefer muvazzaf yazılıp maiyetine gönderilmiştir. İspiç nahiyesinin Mişik Köyü halkı ile Avusturya'ya tabi Kastellasua adlı köy halkı arasında çıkan mera tartışmasından dolayı İşkodra'ya varışımdan üç dört gün önce aralarında meydana gelen kavgada Mişik halkından biri ölüp ikisi yaralanmakla bu da iki devlet arasında tartışma meselesi oldu.

İşkodra Gölünün mecrası olan Boyana Nehri üzerinde İşkodra gümrüğü önünden, karşısında bulunan Galata adlı yere uzayan büyük köprü yıkılmaya yüz tutmuş olup üstünden insan geçerken sallanmakta idi. Burası ise Bar Caddesi olduğundan bu köprü yıkıldığı takdirde İşkodra bir kuşatma hâlinde kalacak ve yeniden yapılması büyük masrafa sebep olacaktı. Hazinenin hâl-i hazırı ise buna tahammüllü olmadığından yalnız beş bin kuruş mal sandığından verilerek hemen tamirine başlandı ve fazla olarak harcanması gerekecek meblağa karşılık olmak üzere bir yardım defteri açıldı. Önce fakir ile diğer beyler, reisler ve daha sonra memleketin ileri gelenleri yazıldı. Bir taraftan bu akçeler toplanmakla birlikte bir taraftan da köprünün tamir işlerine başlandı.

Yukarıda belirtildiği üzere Vasovik nahiyesi halkı Gusinalıların çiftlik reayası iken Karadağlılara uyarak isyan etmekle Gusinalıların pek çok arazisi onların gasp ellerinde kaldı. Bu ise Gusinalılara pek ağır gelerek daima Vasoivk'i itaate mecbur etmek üzere hükumeti kışkırtmakta ve rahatsız etmekte idiler. Hâlbuki oraya saldırıldığı gibi Karadağlılar yardım ederek büyük bir savaş kapısı açılması gerekeceğinden fırsat gözleniyordu. Gusinalılar ise buna sabredemeyip Rebiülâhirin yirmi yedinci Çarşamba gecesi saat üç sularında üç yüz kadar tüfekli toplayıp hükumetin haberi olmaksızın Vasovik nahiyesinde ve iki saat mesafede bulunan Vasovik hayvanlarını yağmalamak üzere hızlıca hareket etmişlerdir. Vasovikliler uyanık bulunmakla ansızın onların üzerine saldırıp içlerinden beşini yaralayıp beşini de öldürdüklerinde geri kalanları bozularak güç hâl ile yakayı kurtarabilmişlerdir.

Bunca gaileler arasında meydanda bir de Mirdita gailesi vardı. Şöyle ki hayvan hırsızlığından dolayı İşkodra büyük malisyalarından İşkerel adlı malisya halkıyla mirditler arasına düşmanlık girmekle iki taraf bir diğeri aleyhine kalkışmak fikrine düşmüşlerdi. Kötülük taraftarı yabancılardan bazıları

da bu tarafta bir iç gaile çıkarmaya çalışmaktaydılar. Hâlbuki mirditler yalnız İşkerellilere galip iseler de bu gibi durumlarda İşkodra malisorları yekvücut idiler ve hepsi birleşince mirditlere galip olurlarken Karadağ sınırında vuruşma eksik değil iken bu tarafta da bir gaile çıkması zamanın durumuna uygun olamazdı. İki tarafın arasını düzeltmek için Mirdita Kaptanı Bib Doda Paşa'nın İşkodra'ya gelmesine dair Kaymakam Ahmed Paşa tarafından kendisine mektup yazdırıldı. Gelen cevabında İşkodra malisorlarının mirditler hakkında yaptıkları kötü davranışlardan bahisle bu sırada mirditler namuslarını kurtarmaya kalkışmış olduklarından önlerini alamayacağını yazmıştır. İki taraf ihtiyarları Mirdita sınırında birleşip de araları bulunmak üzere İşkodra malisyaları bayraktarlarına bir papaz vasıtasıyla haber göndermiş ise de bayraktar öteden beri bu gibi kavgalar İşkodra'da halledilegelmiştir, diye red cevabı vermişler. Bu hâller ise Bib Doda Paşa'nın kötü niyetine güçlü delil idi ve bazı yabancıların telkinlerine aldanarak o tarafta Karadağ beyliğine karşılık kendisinin de bir Latin beyliği kurmak ham hayaline düşmüş olduğu tavır ve davranışlarından anlaşılıyordu. Bib Doda Paşa bir miktar kefere ile Kırım Savaşı esnasında Tuna Yalısına kadar gidip Rusya savaşında bulunması dolayısıyla, gerçekte Fransa Elçiliğinin teklifiyle kendisine mirlivalık rütbesi verilerek rütbesine mahsus olan maaş ve tayinatını alırdı. Bundan şımarıp bütün İşkodra malisyalarını tarafına çekip bir sancak şekline koymak sevdasına düşmüş idi. Hâlbuki İşkodra'nın beş büyük malisyalarının serkerdesi olan Hasan Hot, onun böyle paşalık unvanını haiz olmasından dolayı onu çekemeyip aleyhinde idi. İki taraf arasındaki düşmanlığın uzamasına sebep de bu idi.

İşkodra malisyalarından bazıları kış günlerinde Mirdita'ya sınırdaş olan Mat Nehri kenarına inip orada kışlamakta oldukları ve mevsim de yaklaştığından kışlaya indiklerinde onları basmak üzere mirditler hazırlanıp Mat kazasına tabi Kşela

nahiyesi halkını da alarak üç dört bin kadar tüfekli topmamaya giriştiklerini İşkodra malisorları haber almışlardı. Onların da Mirdita'yı vurmak üzere beş altı bin tüfekli hazırlamaya kalkıştıkları bu kere haber alınmakla İşkodra hanedanından Selim Bey ile Bib Doda Paşa'nın amcazâdelerinden olup İşkodra'da oturan Kaptan Marko gerekli talimat ve tembihatla Mirdita'ya gönderildiler. Leş kazasına da bir miktar süvari asâkir-i şâhâne sevk olundu. İşkodra malisorlarının Mirdita'ya saldırmalarını engellemek için Hasan Hot Ağa da gerekli tembihat ile Leş tarafına gönderildi.

Arnavutluk'ta bazı âdetler

Arnavutların oğulları bir parça büyüyüp serpildiği vakit akran ve emsalinden kendi dengi bir zata çocuğun saçını kestirmek âdettir ve bir çocuğun saçını kesen kimse ona *kumbar* olur. Çocuk onun familyasından sayılıp o da bu çocuğu ömrünün sonuna kadar oğlu yerinde tutar. Şu hâle göre kumbar, Türkçe sağdıç ve Kürtçe kirve demek oluyor.

Bib Doda Paşa'nın oğlu Preng Doda'nın saçının kesilmesi zamanı gelmiş olduğu hâlde oralarda oğluna kumbar olacak kimse bulamadığından bu âdeti henüz yerine getirememiş. Çünkü kendisini bir prens makamında hayal ederek oralarda kendisine denk olacak kimse göremiyordu. Bu kere o tarafa gönderilen Selim Bey'in babası ise daha önce Dukagin voyvodalığında bulunmakla ve Mirdita nahiyesi de Dukagin'den sayıldığından hayli vakit oralarda hükumet eylemişti. Bib Paşa'nın annesi onu kumbar olarak seçip bu konuda ısrar etmekle ve Selim Bey de kabule mecbur olmakla bu âdetin yerine getirilmesine kalkışılarak tabiatıyla iş biraz ertelenmiştir. Sonunda Rebiülâhirin yirmi altısında Selim Bey ile Kaptan Marko İşkodra'ya gelip Mirdita muteberlerinden bazılarının yüzleşmek için İşkodra'ya gelecekleri haberini verdiler. Bib Doda Paşa'dan gelen mektupta da,

"Mirditleri ikna ederek yüzleşmek için bazı muteberler ile İşkodra'ya gelmeye çalışıyorum" diye yazılıydı. Hâlbuki doğrudan doğruya Mirdita bayraktarlarına nasihat yolunda yaptırılmış olan tebligat üzerine bayraktarlardan bazıları,

"Bunca yüz senelerden beri Devlet-i Aliyye nezdinde kazanmış olduğumuz itibarın boşa gitmesine razı olmayız. Madem ki İşkodra Sancağı'na bağlıyız ve oraya padişah tarafından özel bir memur gelmiş. Biz yüzleşmek için oraya gitmeliyiz ve şayet ki Bib Paşa muhalefet ederse biz ona uymayıp mutlaka İşkodra'ya gideriz" demeye başlamışlar. Özellikle Mirdita'nın birinci bayrağı olan Oroş nahiyesi ihtiyarlarına,

"Siz bakırı teneke etmek mi istiyorsunuz" denilince canları sıkılıp telâş etmişler. Bakırı teneke etmenin manası şu oluyor ki Arnavutluk'ta olan bayrakların alt tarafında ucu teneke kaplamadır. Oroş bayrağına bakır kaplanmak Sultan Murad tarafından verilmiş özel bir imtiyaz imiş. Şimdi bu imtiyazı kaybetmek sözü Oroş ihtiyarlarına fazla tesir eylemiştir. İşte bu şekilde Mirdita'da Bib Paşa aleyhine sözler söylenmeye başlanmış olduğundan o da ister istemez İşkodra'ya gelmek mecburiyetinde bulunduğu yapılan tahkikattan anlaşıldı. Bunun üzerine kavganın defedilmesi için hemen İşkodra'ya gelmesi için kendisine yazı yazıldı.

Cemaziyelevvelin sekizinde Bib Paşa İşkodra'ya geldi. Selim Bey'in yukarıda geçtiği üzere Mirdita'ya gönderilmesi vesilesiyle oğlunun saç kesme töreninin icra edilmiş olmasına teşekkür yollu oğlu Preng Doda'yı da beraber getirdi. Tarafımdan da yadigâr olmak üzere oğluna bir çift tabanca hediye edildi. Söz konusu olan kavgayı bitirmek üzere iki taraf ihtiyarlarından oluşan bir hakem komisyonu kurulmasına karar verildi. Fakat mirditlerin iddiaları sabit ve İşkodra malisorlarının iddiaları ispata muhtaç olduğundan mirditlerin haklı çıkması kuvvetle muhtemel idi. Çünkü İşkırelliler Mirdita'dan hayvan çalmışlar. Kural olarak bunu mirditlerin ispatı gerekirken malisyaların

usulünce İşkırelliler tarafından iki ihtiyar çıkıp da eğer inkâr ederlerse dava bitmiş ve gerekli tarziye verilmiş olacaktı. Hâlbuki malisor ihtiyarlarının yalan söylemek ihtimâli olmadığından İşkırellilerin mahkum olmaları gerekeceği açıktı.

İstanbul'ca yapılan görevlendirmelerde Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı Subhi Bey Efendi'nin Meclis-i Vâlâ üyeliğine, Maliye Müsteşarı Mümtaz Efendi'nin Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'ne ve Serasker Paşa adamlarından Mecid Efendi'nin Maliye müsteşarlığına tayin olundukları ve maiyetimde olan Necib Bey'in İşkodra Mutasarrıfı Râşid Paşa yerine Sine kaymakamlığına atandığı haberi alındı. Rebiülâhirin yirmi dokuzuncu günü Râşid Paşa'nın İşkodra'ya gelmek üzere posta vapuruna binerek İstanbul'dan çıkmış olduğuna dair Sadaret Müsteşarı Afif Bey'den bir adet telgrafnâme gelmiştir. İşkodra askeri fırkası kumandanı Ferik İsmail Paşa'nın da gitmeye hazırlanmakta olduğuna dair bir kıta Sadaret telgrafı alındı. Bunun üzerine fakir de dönmeye hazır idim. Dönüş şeklime dair Sadrazam Âlî Paşa'ya Cemaziyelevvelin beşi tarihiyle takdim eylediğim telgrafnameye cevaben Cemaziyelevvelin yedisi tarihiyle gelen şifreli Sadaret telgrafında,

"Gelen yazıları arz ile hareket ve yaptığınız icraatlar hoşa gitmekle irade gereği gerekleri icra olunmaktadır. Keyvan-ı Bahrî firkateyn-i hümâyûnu ile dönüşünüze padişah izni çıkmış olmakla memuriyet işi tamamlandıktan sonra dönmek gerekir. Fakat şu İşkodra dağları ile mirditlerin aralarını lâyıkıyla düzeltmeksizin ve bir de Müslümanlarla Hıristiyanların aralarını sağlamca bağlamaksızın yani Hıristiyanların muhafazası ve haklarında hüsn-i muamele olunması elzem olduğunu erkân-ı memlekete etraflıca anlatmaksızın çıkmamanız temenni olunur" diye emir buyurulmuştur. Hâlbuki Mirdita meselesinin halli için yukarıda geçtiği üzere bir hakem komisyonunun kurulması gerekip iki taraf ihtiyarlarının gelmeleri bekleniyordu. Bundan dolayı bu işe bitmiş gözüyle bakılıyordu.

Müslümanlarla Hıristiyanların arasının bulunması bahsine gelince İşkodra Hıristiyanlarının çoğu Lâtin olup Müslümanlar ile Lâtinler arasında dostluk ve birlik ise hiçbir diyarda görülmemiş bir derecededir. Bir diğerine selâm verirler ve alırlar. Lâtinler Müslüman bayraktarlara ve Müslümanlar Lâtin bayraktarlara tabi olup giderler ve savaşlarda tam birlik üzere hareket ederler. Bir diğerinin ölüsüne şehit diye saygı gösterirler ve karışık köylerde bulunan imam ve papazlar için akçe salındığında imamın parasına Lâtinler ve papazın parasına Müslümanlar katılırlar. Zira malisyalarda papazlardan başka kan alan olmadığı cihetle Müslümanlar da onlara muhtaçtırlar. Lâtinler de bir karıdan fazla karı alacak olduklarında nikâh akdi için imama muhtaç olurlar. Lâtin papazlar çok kadın almanın yasaklanmasına pek fazla çalışmışlarsa da Lâtinleri bu âdetten vazgeçirmeye çare bulamamışlar. Bir de Lâtinler asla aldırmayarak kızlarını Müslümana nikâh ile verirler. Her ne kadar nadir ise de malisyalarda Lâtinlerin Müslüman kızı aldıkları da vardır. Kısacası Bib Doda Paşa'nın zevcesi ve adı geçen Preng Bey'in annesi Müslümandır ki Debre tarafında Müslümanlardan Lori kabilesi bayraktarının kızıdır. Bib Paşa kendi dengini arayıp onu bulmuş ve din ayrılığı bu evlenmeye engel olamamıştır.

Fakat bu davranışla ancak Müslümanlarla Lâtinlere özgü olup Ortodokslar ikisi yanında da hor ve hakirdir. İşkodra içinde Latinlerin nikahını rahipler kıydıktan sonra karı-koca mahkemeye getirilip şeirat hakimi huzurunda nikâhlarını tasdik ettirirler ve bunun için hâkime beş kuruş vergi verirler idi. Ama Ortodokslar mahkemeye gitmeyip rahiplerinin nikah kıymasıyla yetinirlerdi. Latin rahipleri, malisorları tutucu fikirlere düşürmeye teşebbüsten geri durmayıp Mirdata'da bir derece arzularına nail olmuşlar. Bib Paşa'yı bazı yersiz fikirlere düşüren de onlardı. Diğer malisyalarda rahipler arzularını uygulamayı başaramamışlarsa da çalışmaktan ve gayretten geri

durmazlardı. Buna karşı beri taraftan da Müslümanlarla Lâtinler arasındaki birliğin korunmasına çalışmak halin gereklerinden olup vilayet erkanı da buna çalışıp gayret etmekteydiler. Ama devletçe hiçbir şeye teşebbüs olunmamıştır. Hâlbuki Müslümanlar ile Latinlerin fetihten beri bu şekildeki birliğine başlıca sebep savaşlarda birlikte bulunmalarıydı. Bu birliğin korunması ve rahiplerin oluşturmaya çalıştıkları tutucu fikirlerin defedilmesi için o havalide İslâm ve Hıristiyan fark etmeksizin yerinde bir nevi sınır askeri düzenlenmek sureti isteği elde etmenin en kestirme bir yoluydu.

Babıâlice bu bölgenin ahvâline vukuf ve bilgi olmadığından Müslümanlarla Hıristiyanların birleştirilmesi emir ve tembih buyurulmuştur. Bu ayrıntının yazılarak anlatılması zor olduğundan şifahen arz ve izah olunmak üzere dönüşe ertelendi. Cemaziyelevvelin dokuzu tarihiyle Sadaret makamına takdim olunan şifreli telgrafnamede,

"Mirdita maddesi yatıştırıldı demektir, Ehl-i İslâm ile Hıristiyanların birleştirilmesi bahsinde gerekli olanlar anlatılmıştır. İki konu hakkında da bazı esas maddeler varsa da dönüşte izah olunacaktır. Hâl ve mevsim uygun olursa İspiç nahiyesini bir güzelce kontrol işi kaldı" diye arz ve inha kılındı.

İşkodra rüşdiye mektebinin öğretimde ilerlemesi sebeplerine teşebbüs olunduğu sırada birinci sınıf şakirtlerinden birisi ikinci hocalığa seçilip tayin olunmuştur. İşkodra rüşdiye mektebi hocası Dâvud Efendi nazır ve müfettiş olmak üzere İşkodra malisyalarında birer cami ile birer sıbyan mektebi yapılarak hocalarına birer miktar maaş tahsis edilmek ve malisyalarda istek edenleri bedava sünnet etmek üzere sünnetçiler gönderilmek hususlarına da bu sırada karar verilmiştir.

Ardından Raşid Paşa geldi. İşkodra hükumeti kendisine teslim edilip bu vakte kadar sağlanmış olan yerel bilgiler devredildi. Daha sonra Dilâver Paşa'yı alarak İşkodra'dan hareketle

Bar'a gidildi. Cemaziyelevvel ortalarında Bar'da bazı işlerin düzeltilmesiyle meşgul olunduğu sırada bir bölük şeşhaneci ve bir miktar süvari ile Bar'dan hareket olunarak iki buçuk saat mesafesi olan İspiç nahiyesine varıldı. Nihay Kalesi'ne çıkıldı. Bu yöndeki Karadağ sınırının durumu tahkik olunduktan sonra Bar'a dönüldü, Kalesi'nin hayli eksikleri görüldü. Hemen tamamlanmasına teşebbüs olunmak üzere İşkodra Mutasarrıflığına yazı yazıldı. Kalede henüz değirmen olmayıp askerin ekmek tayinatı Bar'dan gönderiliyor idi. Hâlbuki Bar'a ulaşım yolu kesik gibiydi. Zira Karadağlılar Şuşan Köyü'nden işbu İspiç yoluna inen yoldan veya Tokemil ile Zoyçe köylerine bakan boğazlardan inerek bu yolu kolaylıkla kesebilirlerdi. Bu kıyıda kışın genellikle gemiler barınamadıklarından denizden de gelip gitmek mümkün olamazdı. İspiç nahiyesinin Avusturya sınırı yakınında ve Çan limanı üzerinde bulunan Mişik ve Gorman köyleri halkı Ortodoks mezhebinde olduklarından Karadağlılara meyilli olup Karadağlılar daima bu köylerden geçerek Çan Limanındaki mağazadan tuz alırlardı. Karadağ abluka altına alınmış olduğu hâlde bu tarafta abluka yürütülemiyordu. Mişik Köyü halkı Avusturya'ya tabi olan Kastellesua Köyü halkıyla ara-sıra kavga çıkarmakta olduklarından iki devlet arasında haberleşme ve tartışmaya sebep oluyorlardı. Bundan dolayı hem bu iki köyü ve hem de Çan Limanını koruma altına almak üzere liman arkasındaki tepe üzerinde bir kule inşası uygun görülüp hemen yapılması için lâzım gelenlere emir verildi. Mişikliler ile Kastellasualılar arasında tartışma konusu olan arazi için Mişiklilerin elinde Venediklilerden kalma senet olduğu haberi verilmekle araştırılması lâzım geleceği İşkodra Mutasarrıflığına bildirildi. İşkırel nahiyesinin ileri gelenleri İşkodra'ya gelmişler, daha önce karar verildiği veçhile Malisyalar usulü üzere iki tarafın sorgulanmalarına karar verildiğine dair kumandan vekili Mirliva Ahmed

Paşa'dan Cemaziyelevvelin on beşi tarihiyle bir adet yazı alındı. Kış fırtınalarına tutulmamak için mevsim uygun iken Dersaadet'e ulaşmak üzere Cemaziyelevvelin on altıncı günü Keyvan-ı Bahrî adlı beylik firkateyne binerek Bar Limanından hareket ve Korfu'da İşkodra fırka-i askeriyesi kumandanı İsmail Paşa ile görüşülerek Dersaadet'e dönüldü.

Cevdet Efendi'nin [Paşa'nın] İstanbul'a dönüşü

Kale-i Sultaniye'ye geldiğimizde Ali Paşa'nın Sadaret'ten azledilerek Hariciye nazırı ve onun yerine fevkalade memuriyet ile Suriye'de bulunan Fuad Paşa'nın sadrazam ve onun gelişine kadar Kâmil Paşa'nın sadaret kaymakamı tayin edilmiş olduğu ve Fuad Paşa'yı getirmek üzere Beyrut'a gönderilen iki adet beylik vapurunun bir gün evvel Boğaz'dan geçtiği haber alındı. Yukarıda geçtiği üzere Bar Limanından hareketle Dersaadet'e gelirken fakire hitaben,

"Akçe hususunda sıkıntıyı bildiren yazınızı alarak derhâl beş bin kese tedarik ederek bu hafta içinde vapura yüklenerek gönderilmiş olduğu malum-ı âlileri buyrulmak için şimdiden *ihtar eylerim*" diye bir kıta Sadaret telgrafı çekilmiş idiğini Dersaadet'e ulaştığımda haber aldığım gibi hemen gereğinin yapılması telgrafla İşkodra'ya bildirildi. İşkodra Mutasarrıflığından alınan yazıya göre anılan meblağın üç bin kesesi kumandanlığa teslim edilip geri kalan iki bin kesesi mal sandığında alıkonulmuş ve bundan beş yüz kese akçe Bib Doda Paşa'nın geçmiş maaş ve tayinatına mahsuben verilmiştir. Bu şekilde Bib Doda Paşa memnun edilmiş ise de mirditler ile İşkırel malisorları arasındaki davanın halledilmesi için yapılan araştırmada Hasan Hot'un sorumlu tutulması gerektiğinden bir saatçik olsun tevkifi lâzım gelmiş, bu ise hükumetçe icra olunamadığından Mirditlerin hoşnut olmadıkları haber alınmıştır.

Cemaziyelevvelin on yedinci günü Boyana vapur-ı hümâyûnu Aleksandri Kalesi'nden redif askeri götürürken her nasılsa karaya oturmuştur. Kurtarılmasına çalışılırken saat sekiz sularında bin beş yüzden fazla Karadağlı elli kadar londoralara binerek vapurun etrafını sarıp savaşa başlamışlar. İki kıta toplu beylik londoraları da beraber bulunmakla vapurda ve londoralardaki toplar ile savunulmuş ve bunlarda bulunan seksen nefer redif ve muvazzaf askerleri tarafından karşılık verilmiştir. İki saat muharebe sürdükten sonra Karadağlıların yetmiş kadarı ölüsü ve iki yüz kadar yaralıları olup bir hayli londoraları da batıp kırılarak bozguna uğrayıp kaçtıkları ve beri taraftan ise yalnız vapur kaptanı boğazından yaralanmış, redif ve muvazzaf askerlerinden yalnız ikişer kişi yaralanmış, ardından vapur da kurtularak salimen İşkodra'ya gelmiş olduğu bu kere mutasarrıf paşa tarafından alınan yazı yorumundan anlaşılmış ve bu olay da İşkodra Gölü'nde bir vapurun daha bulunmasının çok gerekli olduğunu ispat eylemiştir.

Cemaziyelevvelin yirmi altısı tarihiyle İşkodra askeri fırkası kumandanı Ferik İsmail Paşa tarafından tarafıma çekilmiş olan telgrafnamede İşkodra Gölü'nde işlemek üzere küçük bir vapurun daha gönderilmesi hususu tekit olunmakla buna cevaben,

"Daha önce yapmış olduğun isteğime müsaade buyrulmuş ve İşkodra Gölü için bir vapur daha gönderilmiştir" diye telgraf çekilmiştir.

İşkodra'da iken tamirine başlanmış olan İşkodra büyük köprüsünün bitmiş, Gramajor Adası kulesi bitmeye yaklaşmış ve Nihay Kalesi'ndeki işlemlere hız verilmiş olduğu haberleri geldi. Yukarıda işaret olunduğu üzere İşkodra'da inşasına başlanmış olan üç kıta top sandallarından birisi Receb içinde bitip göle indirilmiş ve diğer ikisi de bitmeye yakın olduğu İşkodra Mutasarrıflığından tarafıma gelen yazıda bildirilmiştir.

Cemaziyelevvelin yirmi dördüncü günü üç bin kadar Karadağlı gelip Kraina nahiyesine tabi olan ve halkı Ortodoks mezhebinden bulunan Kırniçe ve Selce köylerinden geçerek Murik ve Şestan köylerine saldırmışlar, halk tarafından savunmaya başlanınca altı saatten fazla çatışma uzamış ve bir bölük şeşhaneci ile İşkodra halkından altı yüz nefer gönderilmiş olduğu ve Karadağlılar bu köyleri terk ederek Kırniçe ve Selce köylerine çekilmiş oldukları haberi alınmış idi. Sonradan alınan haberlere göre Karadağlılar bu köylerde çoğalarak Kırniçe Köyü'nün göle bakan tepesine bir de top çıkarmışlar. Karadağlıları buradan def için İşkodra içinden ve çevre köylerden iki bin nefer tertip ile peyderpey o tarafa gönderilmekte olduğundan başka malisyalardan da üç dört bin nefer tertip edilmiş ve yukarıda geçtiği gibi biten sandala iki top ile bir havan konularak Şaban başlarında vapur ile beraber Kırniçe sahiline gönderilmiştir. Karadağlılar ise günden güne çoğalmışlar, Kırniçe ve Selce halkı da mezhep birliği yüzünden onlara tabi olmuşlardır. Ardından kış basıp pek fazla kar düşmekle malisyalardan gelecek asker gelemeyip bu köylerin kurtulması hususu havaların açılmasına kalmıştır.

Arnavutluk kıtası Rumeli'nin sağlam seddi ve İşkodra Sancağı Arnavutluk'un büyük kısmı olan geğalığın başlangıcı ve kilididir. İşkodra'nın mevkii pek mühim olduğu hâlde Karadağ meselesinin çıkışından beri olağanüstü nezaket kazanmıştır. Daha önce Karadağ'a *nevâhî-i erba'a* denilirdi ki Çerniça, Rieka, Lişanska ve Katonska adlı dört nahiyeden ibaretti. En büyük ve sarp yeri Katonska nahiyesidir ki merkezi Grab Köyü'dür. Nahiyenin voyvodası burada ikamet eder. Grab'dan Çetine'ye altı saatlik mesafe olduğu gibi Grahova'ya da altı saatlik mesafedir. Daha önce Çetine'de bir metropolit bulunup sonradan bu dini reislik beyliğe dönüşerek Çetine Karadağ Beyliği'ne merkez olmuştur. Danacı Mehmed Paşa, Bosna valisi

iken Kolaşin kaptanını kılavuz ederek Çetine'ye kadar gelip bu dört nahiyenin cizyesini tahsil eylediği rivayet edilir. İşkodra Mutasarrıfı Kara Mahmud Paşa Kolaşin ve Nikşik kazalarına kadar saldırıp buralarını istilâ etmiş, zorla İşkodra Sancağı'na katarak Çetine'ye varıp dört nahiye cizyesini tahsil eylemiştir. İşte bundan dolayı hakkında Bosna Vilâyetinden şikayet olmakla Mahmud Paşa'nın bu dört nahiyeye haksız yere zulmeylemesi o vakit fermanlı olmasını gerektiren sebeplerden birisidir. Sonradan Mahmud Paşa, Piyalo Pavloviç tarafından katledilmekle o çevrenin durumu karışıp giderek birçok yerler Karadağ'a katılmış ve Karadağ'ın genişliği iki kat olmuştur. Şöyle ki Nikşik, Kolaşin, Gusine, Podgoriça ve İşpozi kazaları arasındaki nahiyeler -ki Broda denir hep Karadağ'dan sayılır- ve İşpozi ve Podgoriça kazaları ile Kolaşin ve Nikşik kazaları arasındaki yollar kapalı olarak İşpozi ve Podgoriça kazaları İşkodra cihetinde kalmıştır. Daha sonra Vasovik nahiyesinin isyanı yüzünden Gusine kazası da İşkodra mutasarrıflığına katılmıştır. Bu kazaların halkı Karadağlılar ile ceng ü cidalden geri durmayıp Karadağlılar onlara nispetle kalabalık ise de İşkodra Arnavutları tarafından onlara yardım ve muhafaza edilegelmiştir. Bunların savaşları hep dağlı savaşları olup Karadağlılar tarafından ne muamele olunur ise beri taraftan da misliyle karşılık verilirdi. Sonraları işin içine yabancı müdahale karıştı. Kelle teşhir etmek gibi vahşi muamele devlete yakışmadığından beri taraf halkı eski âdetlerinden ve Karadağ'a saldırıdan men edildiler. Karadağlılar ise kesintisiz beri tarafa saldırarak rast geldikleri asker ve diğer insanların kulaklarını ve burunlarını kesmek ve çeşitli işkence ile öldürmek gibi vahşi davranışlardan geri durmadılar. Buraları, en fazla medeni olan ve Karadağlılara sahiplenen Fransızlara söyledikçe,

"Bu türlü muameleler devletlere ve medeni milletlere yakışmaz ama Karadağlılar vahşi adamlar, yavaş yavaş onlar da

terbiye ile medenileşirler" diye cevap verirler idi. Biz yine sadede gelelim.

İstanbul'a dönüşümüzde maliye hazinesinin sıkıntısı fevkalade olarak herkes bundan dolayı şaşkın olduğu hâlde Fuad Paşa da Dersaadet'e geldi ve özellikle maliye işleriyle meşgul oldu. Vükelânın başka işe bakacak vakitleri yoktu. Bununla birlikte bir aralık İşkodra Sancağı'nın bir adet haritasını düzenleterek coğrafi durumunu ve Karadağ sınırına dair gerekli bilgileri içeren ayrıntılı lâyihalar ile birlikte Babıâli'ye takdim eyledim ve vükelâ hassından oluşan özel encümenlerde sözlü olarak da o bölgelerin durumunu ayrıntılı olarak anlattım. Arz ettiğim fezlekede dedim ki,

"Karadağlılar sahip oldukları imtiyaz ile bana Bosna Eyaleti verilse bütün Avrupa'yı istilâ ederdim. Çünkü benim sınırıma kimse saldırmayacak, ben ise her hangi gün istersem çıkıp istediğim yeri vururum ve önüme büyük bir kuvvet çıkarsa geri gelir ve sınırımun içine sığınırım. Buna cihan dayanmaz. Biz Karadağ'ın etrafını çepçevre ordular ile kuşatamayız. Karadağlılar çıkıp istedikleri köyleri vurdukça biz içeriye girip de cezalandıramaz isek hiçbir vakitte onların şer ve zararlarından memleketimizi kurtaramayız." Bu ifadelerime bir diyecek bulunamadı. Hemen o saatten itibaren Fuad Paşa Karadağ'ın vurdurulmasına karar vererek gerekli yollarına teşebbüs eylemiştir. Şimdi İşkodra'nın coğrafi durumunu anlatarak söze son verelim.

İşkodra Sancağı'nın nüfus yapısı

İşkodra Sancağı'nın kaç haneyi ihtiva ettiğini belirten cetveldir.

Bar kazası

Hane

İspiç nahiysi mahalleleri

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam	
-	-	38	38	Gorman Mah
-	-	50	50	Mişik
-	15	12	27	Zagraki
-	3	25	28	Papan
	40	15	55	Çençinaviç
	30	1	31	Zangut
	30	-	30	Melieretes
	30	-30		Berete
0	148	141	289	
-	70	-	70	Şuşan Köyü
3	50	-	53	Zubçi Köyü
53	-	-	53	Tokemil Köyü
30	10	10	50	Şuşaç Köyü
86	278	151	515	
183	52	35	270	Bar Kalesi ve çevresi
315	-	-	315	Mirkut nahiyesi
584	330	186	1100	

Bar kazası halkı Boşnak olup Boşnakça konuşurlar. Fakat İspiç nahiyesi mahalleleri İspiçliler genellikle bahçıvanlıkla İstanbul'a gelip gittiklerinden Türkçe de konuşurlar. Bar kazasında da hem Boşnakça ve hem de Türkçe konuşulur. Mirkut nahiyesi ise bir taraftan Ülgün ve bir taraftan İşkodra kazalarına bitişik olduğundan halkı Arnavutça da bilir. İspiç bayraktarının hanesi Zangut mahallesindedir ve Zangut aslında bayraktarın familyası ismidir.

Tokemil Köyü halkı daima Karadağlılarla sav hâlindedirler. Çevrelerinde bulunan Latinler de onlara yardımcıdır.

İşpozi kazası

Hâne

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam	
130	-	20	150	İşpozi kasabası
15	-	285	300	Köyleri, adet: 12
145	-	305	450	

Genel olarak İşpozi kazası halkı Boşnak olup Boşnakça konuşurlar. Hıristiyanları mezhep birliğinden dolayı Karadağlıya meyillidir.

Podgoriça kazası

Hâne

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		Zeta nahiyesi, yani Podgoriça Ovası ki yirmi köyü havi ve İşkodra Gölüne müntehidir.
50	-	-	50	Jabiak kazası	
300	-	500	800	Zeta nahiyesi	
425	55	170	650	Podgoriçe kasabası	
775	55	670	1500		

Podgoriça kazası dâhilinde bulunan malisyalar

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		Trabiş (Tırabiçe) denilen nahiyedir.
-	-	450	450	Koç-i Zîr nahiyesi	
-	-	115	115	Rahova nahiyesi	
15	35	-	50	Koka nahiyesi	
15	-	85	100	Funda nahiyesi	
-	100	-	100	Trabiş nahiyesi	
100	250	-	350	Gruda nahiyesi	
995	440	1320	2665		

Jabiak Kalesi'ne yakın Balı Baba Türbesi olup civarına Balıye denir. Burada beş haneden ibaret bir köy olup halkı Ortodoks mezhebinde oldukları hâlde bu bin iki yüz yetmiş sekiz senesi Rebiülahirinde [Ekim 1861] Karadağlılar bu köyü yakarak halkını alıp götürmüşlerdir.

Koç nahiyesi zîr ve bâlâ (aşağı ve yukarı) diye iki kısma ayrılır. Karma komisyon marifetiyle Karadağ imtiyaz hattının belirlenmesinde iki taraf halkının tanıklıkları esas alınmıştır. O vakit Koçlular Karadağ'a tabi olarak isyan hâlinde bulunduklarından Podgoriça halkı sınır üzerine gelemedikleri cihetle yalnız Karadağlılar ile onlara tabi olan Koçluların ifâdeleri üzerine sınır kesilerek Koç-ı Bâlâ Karadağ tarafında ve Koç-ı Zîr beri tarafta bırakılmıştır. Fakat Devlet-i Aliyye komiseri bunu tasdik etmemiştir. Hâlbuki Koç-i Zîr halkı da mezhep birliği dolayısıyla Karadağlıya meyilliydi. Ancak içlerinde bulunan Medon Kalesi'nde devlet tarafından müstahfız

bulunması dolayısıyla görünürde itaat üzere bulunmuşlardır. Gerek Koç ve gerek Rahova halkının dilleri Boşnakçadır. Koka ile Funda nahiyeleri Arnavutluk sınırı üzerinde bulunduğundan halkı hem Boşnakça ve hem de Arnavutça konuşurlar. Trabiş ile Gruda nahiyeleri halkı Arnavut olup Arnavutça konuşurlar. Kısacası Podgoriça halkı hep Boşnaktır, fakat Trabiş ile Gruda halkı Arnavut'tur. İşkodra malisyalarında olduğu gibi Trabiş ile Funda ve Koka malisorlarının da Podgoriça'da oturan bir bölükbaşısı vardır. Gruda bayrağının da yine Podgoriça'da bir bölükbaşısı bulunurdu. Bunlar yakında olmalarıyla Podgoriça kazasına mülhak iseler de muharebelerde Hot ve Klement bayraklarıyla birlikte hareket edegeldiklerine göre İşkodra malisorlarından sayılırlar.

Gusine kazası

Hane

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		
120	-	-	120	Vusay Köyü	
570	-	30	600	Gusine kazası	Gusine'ye tabi bir malisyadır. Ahalisi hep İslâmdır ve aslında Klement malisyasından ayrılmıştır.
6	-	19	25	Voyeslav ve Gurik mahallesi	
50	-	-	50	Martinovik Köyü	
250	-	-	250	Plava kasabası	Plava kasabası ile Vasovik nahiyesi arasında bir nahiyedir.
996	-	49	1.045		

Polime nahiyesi

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		
8	-	15	23	Mite Mahallesi	Polime nahiyesinin toplamı iki yüz otuz beş hane kadar olup yüz yirmi sekiz haneden ibaret işbu beş mahallesi itaattedir.
15	-	-	15	Nokşik	
-	-	60	60	Velika	
3	-	12	15	Brazoviçe	
15	-	-	15	Konyut	
1.037	-	136	1.173		

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		Polime nahiyesinin bu Arjanice Köyüyle beş mahallesi isyan hâlindedir ve Arjaniçe'nin yarı halkı Müslüman olduğu hâlde muhafaza olunamadıklarından Vasovikliler ile birlikte Karadağ'a tabi olmuşlardır ve Graçaniçe'nin beş hanesi Müslüman iken birkaç yıl önce dinden dönmüşlerdir.
15	-	15	30	Arjaniçe Köyü	
		15	15	Maşinitze mahallesi	
		30	30	Graçaniça mahallesi	
		5	5	Morina mahallesi	
		12	12	Lâtine (Slatine)	
		15	15	Luge mahallesi	
1.052	-	228	1.280		
-	-	800	800	Vasovik-i Zîr nahiyesi	
1.052	-	1.028	2.080		

Vusay Köyü Gusine'ye tabi bir malisyadır. Halkı Klement malisyasından gelip burada yerleşerek Müslüman olmuşlardır. Gusine kazası aslında Bosna Eyaleti'ne bağlı ve halkı hep Boşnak olduğu hâlde Bosna yolunun güzergâhı olan Vasovik nahiyesi halkının isyanı yüzünden bu yol kapanmış, İpek kazasından Yenipazar Sancağı'na giden yol da kış günlerinde genellikle kapalı olduğundan Gusine kazası beri tarafta kalarak İşkodra Sancağı'na katılmıştır. Vasovik nahiyesi zir ve bâlâ diye iki kısma ayrılmıştır. Karadağ'a imtiyaz hattı olmak üzere karma komisyon marifetiyle sınır kesildiğinde Vasovik-i

Bâlâ Karadağlı tarafında ve Vasovik-i Zîr dışta bırakılmıştır. Ancak sınır belirlemede iki taraf halkının tanıklıkları esas olduğu hâlde Gusine halkı sınır üzerine gelemediklerinden yalnız Vasoviklilerin ifâdesi üzerine sınır kesilmiş idiğinden sınırın bu parçası Devlet-i Aliyye komiseri tarafından tasdik olunmamıştır. Vasovik-i Zîr sekiz yüz haneden ibaret ise de Vasovik-i Bâlâ ile birleştiği hâlde üç bin kadar çakmak çıkaracaklarından bahisle aralarında uygun bir yere büyükçe bir kule yapılması gerekeceğine dair o vakit Devlet-i Aliyye komiseri tarafından verilmiş olan takrir henüz yürürlüğe konulamayıp hâli üzere bırakılmış olduğundan Vasovik ahalisi bütün bütün isyan yolunu tuttuklarına kanaat etmeyip komşu olan Polime nahiyesi halkını da isyana davet edip zorlayarak altı köyünü isyan dairelerine katmışlardır.

İşkodra kazası

Hane

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam	
700	150	250	1.100	Kraina nahiyesi
2.500	900	100	3.500	İşkodra kasabası
600	80	20	700	Dağ kenarı nahiyesi
40	200	-	240	Boyana kenarı nahiyesi
300	400	-	700	Drin kenarı nahiyesi
4.140	1.730	370	6.240	

İşkodra'ya bağlı olan malisyalar

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam	
-	150	-	150	Şilak adlı malisya
-	150	-	150	Timal malisyası
420	80	-	500	Postripa denilen malisya maa Dirişt
120	-	10	130	Grija malisyası
10	140	-	150	Riyol malisyası
70	30	-	130	Koplik malisyası
60	30	-	90	Göl kenarı malisyası
4.820	2.310	380	7.510	

İşkodra'nın beş büyük malisyaları

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		
23	500	-	523	Hot	Klement vaktiyle pek büyük bir kabile imiş dağılmışlar. Gusine kazası dâhilinde bulunan Vusay ve Martinovik köyleri halkı bunlardan ayrıldığı gibi İpek kazasına tabi Ragova nahiyesi halkı da Klement kabilesinden ayrılmıştır.
50	500	-	550	Klement	
180	320	-	500	İşkırel	
200	300	-	500	Kasrtrat	
225	225	-	450	Rec maa luha	
5.498	4.155	380	10.033		
-	1.250	-1.250		Şala maa Şuş ve Pulti, Kir, Toplan	İkisi bir malisya sayılır.
					Şala maa Şuş, Pulti, Kir ve Toplan. Şala ahalisi İşkodra'nın en vahşi malisorlarıdır.

Kraina nahiyesi İşkodra Gölü'nün sahilinde uzunlamasına nahiyedir. Bu nahiyenin deniz tarafı Bar kazasıdır. Selce, Kırniçe, Şeştan, Morik, Kraina, Yemenici ve Şuruka adlı yedi köyü vardır. Selce zîr ve bâlâ diye iki kısma ayrılmış olup sınır kesiminde Selçe-i Bâlâ Karadağ tarafında kalmıştır. Selce, Bar kazasına bağlı olan Zoyçe Köyü'nün ve Morik Bar kasabasının hizasındadır. İşkodra kazası ve mülhakatı hep Arnavut olup Arnavutça konuşurlar. Fakat Selce ve Karnice köyleri halkı Hırvat ve Ortodoks olup Boşnakça konuşurlar. Bundan dolayı bu iki köyün halkı Karadağ'a meyillidirler. Şeştan halkı Arnavut olup Arnavutça konuşurlar ve Latin mezhebinde olup Karadağlı'ya düşmandırlar. Morik ve Kraina köyleri halkı Müslüman olup Şeştanlılar onlar ile birlikte Karadağlılar ile savaşırlar. Şeştan halkı Hırvatlarla sınırdaş olduklarından Boşnak dilini de bilirler. Kraina nahiyesi hep taşlıktır. Ahalisi genellikle kayıklar ile Podgoriça Ovasına geçip ziraat ederler. Selce ve Kırniçe halkı Podgoriça Ovasında mutasarrıf oldukları yerler için bağlılık göstermeye mecbur olup Karadağlıya

karşı koymaktan aciz olduklarını beyan edip mazeret bildirirler ise de gerçekte mezhep ve ırk birliği dolayısıyla Karadağlıya meyillidirler.

İşkodra kasabası bir şehir ve kasabaya benzemez, gayet dağınık, bahçelik ve ağaçlık bir kasabadır. Asıl kalabalığı göl semtinde olup bu cihete Terzihane denilir. Beri tarafta yani Drin Nehri semtinde, Ayazma, Debbağhane ve Tepe mahalleleri olup bu cihete de Debbağhane semti denilir. Boyana üzerindeki büyük köprünün üst tarafında bulunan dalyanlar sene sene yükseltildikçe İşkodra Gölü taşıp genişlemektedir. Hâlbuki bu dalyanlar tamamen kaldırılsa gölün etrafında, özellikle Podgoriça Ovasında hayli ekilecek arazi meydana çıkar. Drin Nehri boyunda Poka toprağında ve Timal malisyası karşısında iyi ormanlar olduğu tahkik olundu ise de gidilip de kontrol edilememiştir.

Ülgün kazası

Hane

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam	
454	-	2	456	Ülkün kasabası
-	6	1	7	Mera Mahallesi
-	21	-	21	Mera Mahallesine mülhak İştri Köyü
86	87	1	174	Diğer köyler, adet: 5
450	114	4	658	

Zadrima kazası

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam	Zadrima dağınık köylerden ibaret bir nahiyedir ve arazisini çoğu ziraata uygun olup halkı çiftçilikle meşguldür. Fakat Mirdita'dan çıkan serseri takımı buraya gelip giderek Zadrimalılara düşmanlıktan geri durmazlar.
50	450	-	500	

Leş kazası

Hane

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		
100	50	-	150	Leş kasabası	Leş malisyaları sayıları az iseler de eli çabuk ve cengâver bir taife olduklarından başka diğer malisorlar gibi iş biter bitmez yerlerine dönmeyip aksine savaş bölgesinde durarak hükumetin emrini beklerler.
-	400	-	400	Leş malisyaları	

Dukakin kazası

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam	
200	900	-	1.100	Puka ma'a Akbala nahiyeleri
400	-	-	400	Karacadağ nahiyesi
600	900	-	1.500	

Zadrima'nın Kalemet nam köyü Leş episkoposunun ikametgâhıdır. Polet yani Dukakin malisyaları ayrıca bir episkoposluktur.

Ülgün kazası deniz tarafında Arnavutluk'un başlangıcıdır. Halkı deniz ticaretine alışkın olduklarından komşu oldukları yerler halkı gibi vahşi değillerdir. Seksen kadar ticaret gemileri vardır. Ancak kışın Ülgün önünde gemi barındırmak mümkün olmadığından kış günlerinde gemilerini civarlarında bulunan Singin Limanına ve diğer limanlara çekerler. Bu kazanın erkek nüfusunun toplamı üç bin beş yüzden fazla tahmin olunur. Ancak Mera Mahallesindeki altı Latin hanesinden birisinin sahibi olan Toşi atadan dededen Devlet-i Aliyye tebaasından iken daha önce babası Toma'yı Fransalı himaye eylemiş olmakla vefatında oğlu da Fransa pasaportu almıştır. Yine adı geçen mahallede bulunan bir Ortodoks hanesinin sahibi olan

Güro'nun babası Niko, altmış sene önce Kataro'dan gelerek Ülgün'de yerleşmiş olduğundan Avusturya tebaiyeti iddiasında bulunarak vergi vermezdi. İştivi Köyü'ndeki yirmi bir hane Latinler de İşkodra malisorlarından olarak kış günlerinde bu köyde ikamet ederler ve yazın dağlarına giderler eski muaflıkları gereğince askeri yardım vermezler. Bundan dolayı Ülgün kazasında yerli tebaadan olarak vergi defterine dâhil olan hanelerin sayısı altı yüz otuz beştir.

Puka, Akbala ve Karacadağ halkı tamamen malisordur ve bu üç nahiye aslında Dukakin denilen sancağa bağlı iken bu sancak ilga olununca bu üç nahiye İşkodra Sancağı'na katılmış ve hâlen bu nahiyelere Dukakin denilmekte bulunmuştur. Karacadağ nahiyesi halkı daha önce hep Latin iken yakın zamanda papazlarını idam ettiklerinden piskopos onları aforoz etmekle onlar da tamamen Müslüman olmuşlardır.

Mirdita nahiyeleri

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		
-	500	-	500	Oroş nahiyesi	Mirdita kaptanının hanesi bu Oroş nahiyesindedir.
-	500	-	500	İşpah nahiyesi	
-	500	-	500	Kuşnani nahiyesi	
-	500	-	500	Fandi nahiyesi	
-	500	-	500	Dibri nahiyesi	
-	2.500	-	2.500		

Mirditlerin tamamı Latin mezhebindedir ve toplamı iki bin beş yüz hâne kadar oldukları hâlde beş nahiyeye ayrılmış olup her nahiyesinin gerçek olarak kaç haneli olduğu mazbut değil ise de bir diğerine yakın olduğu cihetle tahminen beş yüz hane olarak yazılmıştır. Asıl mirditler Oroş, İşpah ve Kuşnani nahiyesi halkından ibaret olup bu üç nahiye halkı bir familya üyesi ve bir diğerinin kardeşi gibi sayıldıklarından bir diğerden kız almazlar ve birinin kan davası diğerlerine düşer. Bu

üç nahiye Leş episkoposluğu dairesi dahilinde olup burada Leş episkoposu tarafından *abe* unvanıyla bir ruhani reis bulunur. Fandi ve Dibri nahiyeleri sıhri akrabalık ve komşuluk dolayısıyla daha önce Mirdita'ya bağlı ve Mirditler sırasında sayılmışlar ise de bu üç nahiyeye nisbetleri öyle bir familyası hükmünde olmayıp onlara kız verirler ve onlardan kız alırlar.

Mirdita nahiyeleri bir kaptan vasıtasıyla idare olunur ve kaptanlar Doda familyasından olur. Fakat bunlar öteden beri Dukakin Sancağı voyvodalarının emir ve kontrolü tahtında bulunurken Dukakin Sancağı fesih ve voyvadalık ilga olunduktan sonra Mirdita da İşkodra Sancağı'na katılmışlar, ondan sonra kaptanların nüfuzu fazlalaşmış ve emir ve idare bütün bütün onların eline geçmiştir. Avrupa'dan gelip giden Latin papazları Mirdita kaptanı bulunan Bib Doda Paşa'nın düşüncesini bozup bayağı bir tür bağımsızlık hevesine düşürmüştür. Burada Latin papazlarının gittikçe nüfuzları artmıştır. Latin rahipleri diğer İşkodra malisyalarında da sözlerinin etkilemesi için çaba harcamakta iseler de Latinler öteden beri Müslümanlar gibi dörde kadar kadın nikahlarlar ve birincisini papaza kıydırıp diğer karılarını imam marifetiyle nikâh ettirirler. Ruhani reislerin ilk nasihatlerinden biri ise çok kadınla evlilikten men etmek hususu olduğundan bu malisyalarda ruhani reislerin hiç itibarı ve sözlerinin tesiri yoktur ve bu konuda fazla ısrar gösteren papazları idam ettikleri çoktur.

Meşhur İskender Bey, birçok haneleri alarak kaçtığında hâlen Mirdita denilen kıta boş kalmış idi. Yakova çevresinde oturan Mirdita kabilesi ise Kosova Savaşı'nda güzel hizmet etmekle devletin nazarına mazhar olmuşlardı. Bulundukları yerlerde de barınmaz olduklarından bu bölgenin kendilerine ihsan buyrulmasını istemeleri üzerine sekiz yüz kırk tarihinde çıkan fermana uyularak o vakit Dukakin'e bağlı olan Zadrima hâkimi Hasan Efendi Fandi-i Sagîr ve Fandi-i Kebîr arasını Mirdit kabilesine verip buna dair kendilerine bir

kıta hüccet vermiş idi. Sonradan Mirdita'ya etraftan hayli halk gelerek çoğalmışlar ve İspah ve Dibri bayrakları da anlara katılıp mirditleşmişler ve nüfusu çoğalarak Mirdita sınırını genişletmişlerdir. Bib Doda Paşa bir aralık İskender Bey neslinden olmak iddiasında bulunarak ruhbanlıkla öyle bir soyağacı çıkarmaya çalışmıştır. Bir aralık da Lek Dukakin'in varisi olmak iddiasında bulunur, hatta Dukakin diye bir mühür kazdırıp bazı mahallere gönderdiği mektup zarflarının üzerine onu basardı. Gerçekte ise Arnavutlukça malum ve Doda'ların gerek İskender Bey ve gerek Dukakin neslinden olmadıkları belli olmakla ve İşkodra malisyaları içinde Mirditler en aşağı kabilelerden sayılmakla Bib Doda Paşa'nın bu uydurmaları etkisiz kalmıştır.

İşkodra Sancağı'nın icmali

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		
584	330	186	1.100	Bar kazası	Boşnak ve Hırvat memleketleridir. Fakat Podgoriça kazasında buluna Gruda ve Trabiş nahiyeleri halkı Arnavut'tur.
145	-	285	430	İşpozi kazası	
905	440	1.32012.664		Podgoriça maa Jabiak kazası	
1.052	-	1.028	2.080	Gusine kazası	
2.686	770	2.819	6.275		

Müslim	Latin	Ortodoks	Toplam		
5.498	5.405	380	11.283	İşkodra kazası	Bu kazaların halkı hep Arnavut, fakat İşkodra kazasına bağlı Kraina nahiyesinin Selçe ve Kırniçe köylerinin halkı Hırvat'tır.
540	114	4	658	Ülgün kazası	
50	450	-	500	Zadrima kazası	
100	450	-	550	Leş kazası	
600	900	-	1.500	Dukakin kazası	
	2.500	-	2.500	Mirdita kaymakamlığı	
9.474	10.599	3.203	23.266		

İşkodra malisyalarında halkının ileri gelen ve seçkinlerinden kocabaşılar ve bayraktarlar vardır, bayraktarlık babadan oğula intikal eder ve büyük hanelerin reislerinden zabıta memurları hükmünde gübarlar vardır. Bundan başka İşkodra kasabası ileri gelenlerinden olmak üzere malisyalara hükumet tarafından bölükbaşılar tayin olunur. Bölükbaşıların maaşları aylık üçer yüz kuruştur. Fakat Hot bölükbaşısının maaşı üç yüz elli kuruştur. Hepsinin serkerdesi Hasan Hot'tur. Bölükbaşılar İşkodra'da ikamet edip iş çıktığında görev yeri olan malisyaya gider, lâzım gelenleri İşkodra'ya getirir ve gerektiğinde kendileri dağlara gidip kocabaşıları, bayraktarları ve gübarları toplayıp toplantı yaparak verilen kararı icra ederler.

İlk defa bir malisyaya bir bölükbaşı tayin olunduğunda o malisyanın bayraktarı ve ihtiyarlarına haber gönderilir. Onlar da İşkodra'ya gelip bölükbaşıyı alıp mahallerine götürerek halka gösterip memuriyeti yerine getirilmek eski usuldendir.

Dukakin kazası da böyle bir bölükbaşı ile idare oluna gelirken Pirizren yolunun geçit yeri olmakla bu yolun bir derece daha güvenliği için bölükbaşılık ilga edilip bir kaza şekline getirildi. Aylık yedi yüz kuruş maaş ile bir müdür atanıp maiyetine bir miktar zaptiye neferleri verilmişse de müdürün tayininde, yukarıda geçtiği üzere bölükbaşılar hakkında yürürlükte olan eski usul icra olunur ve müdür diğer bölükbaşılar gibi İşkodra'da ikamet ederek Poka seçkinlerinden biri müdür vekili makamında bulunarak zapturabta bakardı. Pirizren Caddesi'nin emniyeti ise yol üzerinde bulunan hanlar birer köyün koruması altında bulunurdu. Öteden beri her köy halkı kendi sınırını koruya geldiklerinden güvenlik sağlanmıştır. Yoksa mevcut zaptiye neferleriyle bu yolun güvenliğinin sağlanması mümkün değildi. Şu hâle göre bölükbaşılığın müdürlüğe çevrilmesinden fiili bir fayda elde edilememiştir. Fakat bu yetmiş sekiz senesi ortasında İşkodra ileri gelenlerinden olup yukarıda belirtildiği üzere özel memuriyet ile Mirdita'ya

gidip gelmiş olan Selim Bey, Poka'da ikamet etmek üzere bin beş yüz kuruş maaş ile Dukakin müdürü tayin edilmiştir. Mirdita nahiyeleri, Mirdita kaptanı vasıtasıyla idare olunduğundan burasının bölükbaşısı yoktur. Sonradan buraya bir kaymakam atanmıştır. Zadrima nahiyesi, öteden beri bir câbi ile idare oluna gelmiş iken sonradan câbilik unvanı müdürlüğe çevrilmiştir. Boyana Kenarı nahiyesiyle Drin Kenarı nahiyesinde bölükbaşı olmayıp tahsildar denilir birer zabit marifetiyle idare olunur. Yukarıda işaret olunduğu üzere Podgoriça kazasına bağlı Gruda nahiyesinin Podgoriça'da mukim bir bölükbaşısı olduğu gibi Podgoriça'ya bağlı diğer malisyaların da bölükbaşısı vardır. Fakat Koç nahiyesi ahâlisi Karadağ'a meyilli olduklarından burası için bölükbaşı tayin olunmamıştır.

İşkodra kasabası, nahiye ve malisyaları gibi bayraklara bölünmüştür. Şöyle ki, Terzihane semti sekiz ve Debbağhane semti yedi bayrak sayılmakla kasabanın toplamı on beş bayraktır ve kasabanın bütün Müslümanları bu bayraklar altında olarak sefere hazır olduklarından hepsi silahlı gezerler ve silâhsız gezmek yanlarında namusa aykırı sayılır. Kasaba Hıristiyanları silâh taşımak ve sefere gitmek yükümlülüğünün dışında olduklarından bayraklardan hâriç kalıp vaktiyle bunun için özel bir vergi de kabul etmişlerdir ve İşkodra'da silâhsız olan insana kimse silâh çekmediğinden kasaba Hıristiyanları gönüllerince serbest gezerler. Bununla birlikte Latinlerin Müslümanlarla birlikleri delil olarak yukarıda işaret edildiği üzere Latinler ruhani reisleri vasıtasıyla nikahlarını kıydıktan sonra şer'i mahkemeye gidip nikâhı tasdik ettirirler. Ama malisya ve nahiyelerin gerek Müslim ve gerek Hıristiyanları genel olarak bayrakları altında olarak muharebeye gitmek eski usulleri gerklerinden olduğu cihetle hepsi kasabanın Müslümanları gibi silâh taşırlar. Diğer kasabalar halkı da bu hâldedir.

Fakat Ülgün kasabası halkı yukarıda geçtiği gibi ticaret ile meşgul olduklarından kendilerini böyle daima silâhlı gezmek

tekellüfüne mecbur görmezler. Her bayrağın halkın muteberlerinden bir bayraktarı vardır ve bu bayraklar semt ve mevki itibariyle tertiplenir, bazısını neferleri fazla bazısının az neferleri olur. Bazı nahiyelerde bir ve bazı nahiyelerde çok sayıda bayraklar bulunur.

İşkodra kasabasının on beş bayrağında tam silahlı ve hep Müslüman olarak beş bin çakmak yani tüfekli çıkar. Kraina nahiyesi ise tamamen bir bayrak itibar olunmakla İşkodra'nın en kalabalık bayrağı olarak bunda yalnız Arnavut kavminden olarak iki bine yakın tüfekli bulunur, icabında Bar kazasına tabi İspiç nahiyesi ve Zubçi ve Tokemil köyleri halkıyla da birleşerek biri diğerine yardım ederler.

Boyana Kenarı nahiyesi yedi yüz haneden ibaret olduğu hâlde iki bayrağa ayrılmıştır. Biri Buşata bayrağı ve diğeri Biloşa bayrağıdır. Bu iki bayrak altında nihayet bin bört yüz tüfekli bulunabilir.

Hot nahiyesi ise beş yüz bu kadar haneden ibaret olduğu hâlde sağ ve sol olarak iki bayrağa ayrılmıştır. Sağ bayrak Rapşa ve sol bayrak Traboin bayrağıdır. Bu iki bayrak altında bin iki yüz nefer kadar bulunabilir. Bu bayraklar eskiden bilinen ve mutat olan düzen üzere hareket ederler. Teşrîfât-ı kadîmeye aykırı olarak biri diğerine takaddüm etmezler. Tayinatı da bu düzen üzere alırlar. Slav ülkelerine sefer olduğunda Hotlar birinci olup savaş alanına ilk başka girer ve sonra dönerler. Tayinat almakta da bu düzene uyulup Hotlar tayinatını almadıkça İşkodra kasabası bayrakları bile tayin alamaz. Ama diğer tarafa sefer olduğunda birinci bayrak Mirdita'nın kaptan bayrağı olan Oroş bayrağıdır ve yukarıda işaret olunduğu üzere ucuna bakır kaplamak bu bayrağın özel bir ayrıcalığı olup Mirditler bununla övünürler.

Boyana Kenarı nahiyesinde eskiden bayrak olmayıp buna bir bayrak verilmesi lâzım gelmiş ise de bu bayrağa yeniden

bir mahal tayin etmek gerektiğinden, bu ise eski teşrifatın dışında bir şey olduğundan ve bu da müşkül görüldüğünden dolayı bu nahiyeye bayrak verilememiştir. Bölükbaşılar ile tertip üzere bayrakların adedi ve bu bayraklar altında olarak yerinde ne kadar çakmak yani kaç tüfekli bulunabileceği aşağıdaki cetvelde belirtilir. İşkodra nüfusu sayılmamış idiğinden, yukarıda geçtiği üzere hanelerinin miktarı yapılan araştırma üzerine tahmini olarak yazılmış olduğu gibi tüfeklilerin adedi de tahmini olarak yazılmıştır. Bu da kabaca bir tahmindir. Çünkü daha önce İşkodra'da vergi için dört haneyi bir hâne itibar etmişler işte bu haneler dört kat edilerek yukarıda geçtiği gibi hâne cetveline kaydolunmuştur. Pek çok hanelerde birer ikişer tüfekli bulunur ise de bazılarında da nisbetten hariç olarak pek çok tüfekli bulunur. Hatta İşkodra ileri gelenlerinden birinin hanesinde kırk elli kadar tüfekli bulunduğunu tahkik eyledim. İşte bu gibi araştırma ve duyumlar üzerine aşağıda her bayrak mevkiinde ne kadar çakmak çıkabileceği gösterilecektir.

İşkodra bayraklarıyla bölükbaşılarının cedvelidir

Hane adedi	Bölükbaşı adet	Bayrakları adedi	Tüfek atıcı adedi	Mevki isimleri
503	1	2	1.200	Hot
550	1	4	1.400	Klement
500	1	1	1.300	Kastrat
500	1	1	1.300	İşkırel
400	1	2	1.000	Rec maa Luha
2.453	5	10	6.200	*Bunların üçte biri harice sevk olunabilir*

İşkodra'nın beş büyük malisyaları

Hane adedi	Bölükbaşı nefer	Bayrakları adedi	Tüfek atıcı adedi	Mevki isimleri
100				Koplik
90				Göl Kenarı
500				Postriba
150				Şilak
150				Timal
150				Riyol
130				Gfija
1.230				Şala maa Şuş ve Puti, Kir ve Toplan
4.973	13	24	11.510	

Hane adedi	Bölükbaşı nefer	Bayrakları adedi	Tüfek atıcı adedi	Mevki isimleri
2.500	-	15	5.000	İşkodra merkezi
240	-	-	480	Boyana kenarı nahiyesinin bayrağı olmadığından neferleri diğer bayraklara tabi olup giderler.
700	-	2	1.400	Drin Kenarı nahiyesi
700	1	1	1.500	Dağ Kenarı nahiyesi
850	1	1	1.860	Kraina nahiyesi
9.963	15	43	21.750	Kırniçe ve Selçe köyleri Hırvat olduklarından hariç bırakıldılar.
500	-	-	500	Zadrima kazası, Zadrima ahalisi çiftçi iseler de gerektiğinde bunlardan da bir miktar çakmak çıkar.
1.550	-	1	350	Leş kazası
449	-	3	1.000	Leş malisyası
11.392	15	47	23.600	

Hane adedi	Bölükbaşı nefer	Bayrakları adedi	Tüfek atıcı adedi	Mevki isimleri
1.100		6	2.400	Poka maa Akbala
400		1	900	Karacadağ
12.890	15	54	27.900	
2.500		5	5.000	Mirdita
15.392	15	59	32.900	Bu cihetle birinci bayrak Mirdita'nın Oroş bayrağıdır. Gerektiğinde mirditerin ¼ ü, nihayet 1/3 ü sevk olunabilir
658	-	-	1.100	Ülgün kazası
16.050	15	59	34.000	Ülgün halkının da gerektiğinde bir miktarı silahlandırılıp sevk olunabilir.
350	1	1	800	Podgoriça kazasına bağlı Gruda nahiyesi bölükbaşısı Podgoriça'da ikamet eder.
100	1	1	250	Podgoriça kazasının Tiryebiş nahiyesi bölükbaşısı da Podgoriça'da oturur
16.500	17	61	35.250	İşkodra Sancağı dahilinde buluna Arnavutların toplamıdır.
150	-	-	350	Funda ve Koka nahiyeleri halkı Boşnak oldukları halde Trebiş bölükbaşılığına bağlıdırlar ve Trebiş ile birlikte sefere giderler.
16.650	17	61	35.600	

Podgoriça kazası dâhilinde bulunan Koç ve Rahova nahiyeleri halkı mezhep birliği dolayısıyla hep Karadağlıya meyilli bulunduklarından hesabın dışında tutulmuşlardır.

Hane adedi	Bölükbaşı nefer	Bayrakları adedi	Tüfek atıcı adedi	Mevki isimleri
16.650	17	61	35.600	Toplam
650	-	-	1.000	Podgoriça kasabası halkı daima Karadağlılar ile savaş hâlinderirler.
800	-	-	600	Zeta nahiyesi de
50	-	-	100	Jabiak Kalesi halkı serhad muhafızıdırlar.
130	-	-	300	İşpozi kasabası hep serhad bekçisidir.
18.280	-	-	36.600	Toplam İşpozi köyleri halkı mezhep birliği dolayısıyla hep Karadağlı'ya meyilli bulunduklarından hesabın dışında tutulmuşlardır.

Hane adedi	Bölükbaşı nefer	Bayrakları adedi	Tüfek atıcı adedi	Mevki isimleri
600	-	-	1.250	Gusine kasabası maa mülhaka
120	-	1	300	Vusay malisyası
50	-	1	150	Martinovik malisyası
250	-	-	500	Plava kasabası
19.300	17	63	38.800	Toplam Polime nahiyesinin bir kısmı ve Vasovik nahiyesinin tamamı Karadağlı'ya meyilli olduklarından hesap dışı tutulmuşlardır.

Hane adedi	Bölükbaşı nefer	Bayrakları adedi	Tüfek atıcı adedi	Mevki isimleri
315	-	-	750	Bar kazasınatabi Mirkut nahiyesi
270	-	-	600	Bar Kalesi ve çevresi
226	-	-	450	Bar kazasına tabi Şuşnaç, Tokemil, Zubça ve Şuşan köyleri
289	-	1	700	İspiç nahiyesi cesir ve sadık iseler de bahçıvanlıkla İstanbul'da bulunduklarından yerlerinde mevcutları az olduğu cihetle Karadağlı'ya karşı mevkilerini korumaktan âciz kalmaktadırlar. Halkının bir kısmı Ortodoks olduğundan Karadağlı'ya meyilli iseler de bayraktarları Latin olduğundan daima Karadağlı'ya karşı gelirler.
20.400	17	64	41.300	Toplam

İşkodra Sancağı halkı istisnai bir hâlde ve hâlâ eski usul ve âdetleri üzere kalıp kendilerini devletin bir askerî sınıfı hükmünde sayarlar ve bayraktarları devlet bayrağını taşımak ayrıcalığıyla övünürler. Bayraklar meydana çıkıp da tellâllar vasıtasıyla durum ilan edildiği gibi her birisi mensup olduğu bayrağın altına seğirtip emrolunan mahalle giderler. Zengin ve fakir her birinin yanında en az ikişer deste fişeği mevcut olup onu yakmadıkça mîrîden barut istemek yanlarında ayıp sayılır. Fakat iş bitimine dek hükumet tarafından günlük birer kıyye kokoroz ile kırkar para katık-baha verilmesi eski adet ve usul gereklerindendir. Gerçekten cesur adamlardır. Özellikle kendi yurtlarını muhafaza için pek âlâ askerdirler. Fakat cenk bittiği gibi yerli yerine dönerler. Bir mevki tutmak için uzun uzadıya durmaya alışmamışlardır. İşkodra'nın en başlı kuvveti malisorları olup bunların da çoğu Latin ise de merkez kuvveti Müslüman olduğu cihetle ve Latinler Müslümanlar ile

gönül ve cihet birliği ettiklerinden toplandığında meydanda bir İslâm kuvveti görünür. Kaldı ki civarlarında bulunan Mat, Debre, Yakova ve İpek malisorlarının çoğu Müslüman olmakla İslâm kuvvetlerinin üstünlüğü açıktır.

İşkodra kazası Müslüman halkının çoğu vaktiyle dağlardan inip İslâm şerefi ile şereflenerek kasabada yerleşmişler ise de neseplerini unutmamışlar, yani eski asıllarını kaybetmemişlerdir. Hatta malisyaların ismiyle lakaplanırlar. Meselâ vaktiyle atası Luha'dan gelmiş olan Hüseyin Ağa'ya Hüseyin Luha ve Hot'tan gelmiş olan Hasan Ağa'ya Hasan Hot denilir. Mensup oldukları malisya halkı ile pek yakın akraba hükmünde olduklarından ara sıra familyalarıyla beraber malisyalarını ziyaret ederler. Latin malisorlar İşkodra kasabasına geldikçe kendi malisyalarına mensup olan Müslüman hanelerine teklifsiz yani kaç göç olmaksızın gelip giderler ve hem-mezhepleri olan kasaba Hıristiyanlarıyla görüşüp karışmaya tenezzül etmezler. Zira kasaba Hıristiyanları silahlı olmayıp savaş meydanlarında da görülmediklerinden onları sevmezler ve başka kavim gibi sayarlar. Bir vakitten beri kasaba Hıristiyanları yabancılarla ülfet ve konsoloslara müracaat eder oldukları cihetle malisorlar onlardan bütün bütün nefret etmişlerdir. İşkodra malisyalarının kanunları bir ve tek usul üzeredir. Kanunlarını Lek Dukakin eylemiştir. Lek Dukakin'in merkezi Poka'da Kabaşi bayrağında hâlen eserleri bulunan büyük bir kale idi ki ona nisbetle Leka Kalesi diye meşhurdur ve ona onun ismine nispetle bu bölge Dukakin Sancağı diye tanınmıştır. Ruhban güruhu bu kanunun değişmesine çalışırlar. Hükumet memurları da bu kanunun şeriata aykırı olduğundan kaldırılmasına çalıştıklarından eski etkisi kalmamış ise de malisorlar yerli kanunlara tamamıyla tabi olmadıklarından malisyaların evvelki inzibatına halel gelmiştir. Bundan dolayı bin iki yüz yetmiş beş senesinde onlara dair İşkodra'ca bir adet talimat düzenlenmiştir ki bir sureti aşağıdadır.

İşkodra meclisinden verilen genel talimatın suretidir:

İşbu kararın icrası aşağıd ayazılı tarihten itibar olunacağı cihetle geçmiş maddelerin buna tatbik olunması uyamayacağı keyfiyeti işbu mahalle şerh verildi.

"İşkodra Sancağı'nın hâvi olduğu bütün kaza, köy ve belli dağlar halkı arasında daha önce meydana gelmiş olan kıtal davalarının genel bir barışa bağlanması ile bundan böyle bitirilmesi çaresinin bulunması irade-i seniyye iktizasından olmasından kıtal için bin kuruş diyet alınmak üzere evvelki sene o gibi kan davaları sulha bağlanmıştı. Yine bazıları dek durmayıp hüccet-i şer'iyyeye bağlanmış iken kararı bozmaya cesaret ederek ara-sıra kıtal vuku bulmakta olduğundan bunun tamamen yasaklanıp kaldırılması dağ halkları bu kere bu kere umumen isteyip eskisi yürürlükte olan kanunlarını bildiren bir kıt'a varaka da göstermeleriyle bunların mümkün olduğunca ıslah ve değiştirilmesiyle bütün ihtiyar ve söz anlar alemdar ve kocabaşılarıyla verilen karara dair meclis-i âcizanemizde kaleme alınan nizamnamedir.

"Yukarıda yazılı genel sulh nameden sonra bir adam, barışmış olduğu düşmanına tüfek atarak öldürmeye cesaret eder ise o makule şahsı derhâl bölükbaşı, kocabaşı ve gübarlar marifetiyle hükumete teslim olunması teklif edildikten sonra kabul etmeyip de silâha başvurursa hakkında misliyle mukabele yapılması mukarrerdir. Kaçtığı takdirde tâ adı geçen gelip hükumete teslim oluncaya kadar familyalarından o gibi erkek akrabaları İşkodra Sancağı'ndan dışarıya sürülecektir. Adı geçen kocabaşı ve gübarların masraflarına karşılık olmak üzere yedi bin beş yüz kuruş kaçan adamın mallarından nakit ceza olarak alınacaktır. Arazisi olduğu hâlde haliyle terk ettirilip hiçbir kimseye zabt ve ziraat ettirilmeyecektir. O gibi rezil şahsı hanesinde saklayan olur ise kesinleştikten sonra o da katil gibi tutularak hakkında kanuni ceza uygulanacağından başka

kocabaşı ve gübarlar için adı geçenden de nakit ceza olarak beş bin kuruş alınacaktır.

"Genel müsalahanın harici olarak dağ halkından bir kimse bir kimseyi kazaen ve veya kasten öldürmeye kalkışan olur ise hükumet tarafından verilecek emir üzerine dağın bölükbaşısı, kocabaşıları ve gübarları derhâl katili tutup hükumete teslim edeceklerdir. Merkum itaat edip de teslim olduğu hâlde hakkında şer'an ve kanunen gereken cezadan başka ne familyasına, ne de akraba ve müteallıkatına ve mallarına herhangi bir muamele olunmayacaktır. İtaat etmeyip karşı çıkar ve silaha davranırsa hakkında misliyle mukabele icra olunacaktır. Firar eylediği ve cüret eylediği katil maddesi, firar eylemesi cihetiyle kazaen ve veya kasten olduğu tahakkuk etmemesinden dolayı o gibi firarilerden merkum kocabaşı ve gübarların masrafları için iki bin kuruş zanlının mallarından nakit ceza olmak üzere alınacaktır. Familya ve çevresine yine hiçbir şey denilmeyip hanesinde ikamet eyleyeceklerdir. Merkumu saklayan olur ise iki bin kuruş kendisinden nakit ceza alınarak cezalandırılacaktır. Kâtil maktülün mirasçılarıyla dağda umumi olmayarak kocabaşılar aracılığıyla ise altı bin kuruş sulh akçesi tazmin ettirilecektir. Maktulün varisleri gizlice sulhu kabul etmeyip de hükumet tarafına gelerek dava eder ise dava sureti kısas olduğu ve kâtili dahi ele girdiği hâlde mukarrer nizamları gereğince Dersaadet'ten izinle ferman zuhurunda kâtil varislerin huzurunda katlolunacaktır. Diyet isterlerse şer-i şerife uyularak otuz bin kuruş diyet hükmolunacaktır.

"Düşmana karşı vatan müdafaası için gerektiğinde bir tarafa asker sevk olunmak lâzım geldiği hâlde hükumet tarafından verilecek emir üzerine bölükbaşılar dağlarına çıkıp kocabaşı ve bayraktar aracılığıyla yazılacak askerler, sevk olunacak yerde işin bitimine değin güzel hizmet edeceklerdir. Yazılacak askerden birisinin gerçek manisi olmayıp da yazıldıktan sonra emrolunan mahalle gitmez ise kocabaşı ve bayraktar ve

gübarlar için altı bin kuruş nakdî ceza alınacaktır. Veya hanesinde ne kadar tüfekli adam varsa iş bitimine kadar ceza olarak hepsi hizmet etmeye tayin olunacaklardır. Bunlardan da muhalefet yapıldığı takdirde zikredilen meblağ alındıktan sonra bütün erkekleri İşkodra Sancağı'ndan kovulacaklardır.

"Alacak verecek maddesi veya başka bir suçla bir adamın şikayetçisi çıkarsa getirilmesi hususu hükumet tarafından bölükbaşılarına bildirildikten sonra bölükbaşı tarafından o adam derhâl hükumete getirilecektir. Bu şahıs karşı çıkar, kocabaşı bayraktar ve gübarlar tarafından sahiplenilirse o dağın kocabaşısı, alemdar, gübar ve halkından her kim olursa olsun tutulduğu gibi doğruca hapse atılacaktır. İstenilen adam gelip veya getirilip hükumete teslim olmadan hapsedilen şahsın serbest bırakılması caiz olmayacaktır. Bir yolla çıkabilirse dağ halkının mahalli hükumeti dava etmeye yetkileri olacaktır.

"Hükumetin emriyle bazı hususların müzakere edilmesi için bölükbaşılar dağa çıkıp kocabaşı, alemdar ve gübarlar marifetleriyle meclis toplanması gerektiği takdirde bu meclise dahil olacak kişilerden biri itaat edip gelmez veya verilecek kararın tersine hareketle meselenin ertelenmesine sebep olursa o hâlde toplanan memurların fazla gecikmelerine ve beklemelerine sebep olmuş olacağından o gibilerden zikrolunan memurların masrafları için icabına göre elli kuruştan beş yüz kuruşa kadar sebebiyet veren şahıstan nakdî ceza olmak üzere yemeklik akçesi tahsil ettirilecektir.

"Mahalli hükumetin görüşüyle bölükbaşı, kocabaşı, davacı ve davalının eklenmesiyle komisyon gibi kurulacak mecliste karar verilecek bir maddenin tekrardan görüşülmesi uygun olmayacakır. O madde için bir taraftan şikayet olursa hükumet tarafından tekrar dinlenmesine kulak asılmayacaktır.

"Şer'an yerilmiş olan yani öteden beri bir adam diğer bir adamın zevcesini gasp eyler veya çirkin iş yapmaya cesaret eder ise zikredilen kadın geri alındıktan sonra bu çirkin işe

kalkışan şahıstan üç bin kuruş nakdî ceza alınarak o kadının kocasına teslim olunacaktır."

"Bir kimse diğer bir kimsenin bahçesine girer veya hayvanlarını sürerek birtakım zarar ve ziyan vermeye cesaret eylerse oluşacak zarar ihtiyarlar marifetiyle keşfolunarak hüküm verilecek miktar akçe o şahıstan alınarak zarar gören adama verilecektir."

"Dağ halkının yukarıda yazılı dilekçelerine müsaade buyrulacağı gibi bundan böyle bu dağın kocabaşı, bayraktar ve gübarları bir kimseye garazlı ve nefsani davranmayarak her bir işi tam bir insaf ve hakkaniyete uygun göreceklerdir. Eskiden olageldiği gibi hane yakmak ve tahsis olunan nakdî cezadan başka davacının mal ve hayvanlarını gasp etmek gibi uygunsuz davranışlar olmayacaktır. Eğer bunların tavır ve hareketlerinde, gerek icraat ve yapılan garaz ve nefsanilik olduğu işitilir ve araştırıldıktan sonra ortaya çıkarsa o gibiler hakkında bu dağların bölükbaşı, kocabaşı ve bayraktarlarından oluşacak bir meclis toplanarak gerçek ortaya çıkarılıp suçun derecesine göre suça kalkışan şahıs hakkında zikredilen meclis tarafından uygun görülecek şekilde şiddetli ceza olunacaktır."

Fi 21 Za sene 75/22 Haziran 1859

İşkodra Sancağı' nın Mali Durumu

İşkodra Sancağı'nın gümrük vergisi hariç gelirleri

İşkodra kazası

28.721,00	İşkodra kazasındaki ehl-i İslâm mahallelerinin maktu vergileri
11.400,15	Kasaba merkezindeki Latin milletinin maktu vergileri
1.237,10	Kasaba merkezindeki Ortodoks milletinin maktu vergileri
41.358,25	Kasaba merkezi vergilerinin toplamı
1.679,05	Berdiçe ve tevabii vergisi
353,20	Mazrak Köyü

1.148,35	Boga Köyü
44.540,05	Ara toplam
6.628,05	Kastrat nahiyesi
7.777,00	İşkırel nahiyesi
3.171,00	Rec Köyü
1.767,20	Luha Köyü
63.893,30	Ara toplam, Hot, Klement, Şala maa Şuş, Pulti ve Kir malisyaları âşâr ve vergiden muaftırlar ve umumen Latin malisorlar cizyeden muaf bulundukları cihetle askeri iane de vermezler. İşkırel malisorları da dağlarında aşar vermezler fakat ovadaki arazilerinden öşür verirler .
2.121,00	Koplik Köyü
1.767,20	Göl Kenarı
6.274,25	Dergoş Köyü
2.474,20	Şilak Köyü
1.855,35	Timal
1.325,25	Grija
3.004,30	Riyol
82.717,25	
14.581,35	Dağ Kenarı nahiyesi
486,23	Boyana-kenarı
8.837,20	Drin Kenarı
18.647,05	Kraina nahiyesi
125.270,10	İşkodra kazası vergisinin yekûnu
101.098,32	Askeri iane
389.600,00	Tahminen öşür geliri
22.000,00	Duhan öşrüyle ruhsatiye ve gümrük rüsumu (vergisi)
83.950,00	Rüsumi gelirler
650,00	Kayık ücreti
30.827,00	Perakende gelirler
753.397,00	İşkodra kazasının toplam vergi

4.500,00	Poka maa Akbala kazasının vergisi
3.000,00	Mirdita vergisi
7.500,00	Toplam. Gerek Poka maa Akbala ve Karacadağ, gerek Mirdita aşardan muaftır.
760.897,00	

Leş kazasının gelirleri

4.175,00	Vergi
7.943,15	Askeri iane
20.000,00	Perakende gelirlerielirlerieri vergiden ve urulup lerde ibi uygunsuz davranışlar olmayacaktır. Eğer alemdar, gübar ve halkından âşar bedeli. Leş malisorları eskiden beri vergiden ve âardan muaftır.
32.118,00	Toplam.
793.015,15	

Zadrima kazası gelirleri

27.390,00	Vergi
5.000,00	Askeri iane
46.061,00	
17.233,00	Perakende gelirleri
95.684,00	
888.699,15	

Ülgün kazası

22.793,00	Mal vergisi
5.000,00	Askeri iane
46.061,00	Âşar bedeli
17.233,00	Perakende gelirleri
91.087,00	

Bar kazası

26.956,00	Vergi
13.156,23	Askeri iane
103.389,00	Âşar bedeli
22.000,00	Perakende gelirleri
165.401,23	

Podgoriça maa İşpozi kazası vergi

56.113,00	Podgoriça
15.296,00	İşpozi
71.409,00	Âşar bedeli
37.590,00	Askeri iane
112.500,00	âşar bedeli, İşpozi öteden beri âşardan muaftır.
22.500,00	Zecriye rüsumu
10.000,00	Duhan öşrüyle ruhsatiye ve gümrük
11.001,00	Perakende gelirleri
265.000,00	
336.409,00	

Gusine kazası

23.312,00	Mal vergisi
47.500,00	Askeri iane
-----------	Âşar bedeli, Gusine kazası önce muaf yazılmış, sonar silinmiştir.
4.000,00	Rüsumî gelirleri
74.812,00	

888.699,15 165.401,23 336.409,00 74.812,00	
1.484.999,38	İşkodra Sancağı gelirlerinin genel toplamı

İspiç nahiyesiyle Şuşan Köyü'nden eskiden maktu olarak iki bin üç yüz kuruş öşür bedeli alına gelmiştir. Bar Ovası, Zalef ve Turçin mahalleleri ile Tokemil ve Zubçi köylerinden de eskiden dönüm başına dörder para bedel-i öşür alına gelirken Menemenli Mustafa Paşa'nın İşkodra mutasarrıflığı sırasında öşre tahvil olunmuştu. Tokemil halkı Müslüman ve Zubçi halkı Latin oldukları hâlde devamlı olarak Karadağlılar ile dövüşmekteydiler. Bundan dolayı layıkıyla ekin işlerine bakamayıp

geçim kaynakları olan hayvanları da Karadağlılar tarafından gasp ve yağma edildiğinden fakir düşerek geçinmekten âciz oldukları cihetle ettikleri şikâyetleri tarafımızdan Babıâli'ye bildirildi. Bunun üzerine gerek onların ve gerek Bar Ovasıyla mülhakatının eski hâli üzere dönüm başına dörder para vermeleri hususuna müsaade buyurulmuştur.

Gusine kazası feth-i hâkanîden beri öşürden muaf olduğu hâlde dört beş sene önce öşür alınmaya başlanmış ise de ahalisi eski muafiyetlerinin ibkası isteğiyle sızlanmaktan geri kalmayıp bu cihetle âşârı, yoluyla tahsil olunamamıştır. Kaldı ki Gusine kazasının asıl bitek ve verimli arazisi Vasovik nahiyesi olup bu da Gusine bey ve ağalarının çiftlikleri olarak hâsılatının dörtte birini çiftlikât mutasarrıfları almakta oldukları hâlde bunlardan bir de öşür istenmesi mahallinin tahammülüne göre ağır düşmüştür. Vasovik reayası bir vakitten beri isyan üzere bulunduklarından öşür vermek şöyle dursun arazi ücreti olan öşrün dörtte birini bile ödemekten kaçınmışlardır. Bunun üzerine Gusine halkı eski muafiyetlerinin iadesini istemekle keyfiyet Babıâli'ye bildirilmiştir.

Özet

Yukarıda geçen cetvellerin incelenmesinden anlaşıldığı üzere İşkodra Sancağı'nda kırk binden fazla tüfekli bulunup gerektiğinde yarısı Karadağ üzerine sevk olunabilir. Mat, Debre, Yakova ve İpek malisyalarından da bu kadar nefer sevki mümkün olur ve bunların toplamı Karadağlıya galip gelir ise de bunlar hep vahşî adamlar olduklarından hal ve zamanın icabına göre bunları kullanmak müşkül oluyor. Elde bu kadar silahlı ve cengâver halk varken Karadağ'ın sınırını korumak için yalnız İşkodra Sancağı'nda bir hayli muvazzaf Toska askerinden başka beş altı tabur piyade nizamiye askeri de gerekli mevkilere bölüştürülerek muhafazaya çalışılıyor. Kaldı ki Gegalık'da Müslümanlarla Latinlerin birlik üzere bulunmalarına asıl sebep

birlikte sefere giderek silâh arkadaşlığı edegelmeleri olup bir vakitten beri buna da zaaf gelmekte ve özellikle Latin rahipleri mirditlerin fikirlerini bozdukları gibi diğer Latin malisorlarının zihinlerini de karıştırmaktan geri durmuyorlar.

Bu anlatılanlara göre Avusturya devletinin Hırvatistan'da mürettep olan hudut askerleri tarzında veya ona benzer başka uygun bir şekilde İşkodra Sancağı ile hem-civar olan malisyalar halkı eskiden olageldiği üzere tamamen asker sayılarak taburlara bölünüp nöbetleşe eğitilseler Müslümanlarla Latinler arasındaki eski birlik korunmuş ve hem de mahallinde bir orduluk eğitimli ve düzenli asker bulunup bunlara nöbetle Karadağ sınırı da bekletilmiş olur ve gerektiğinde bunlardan bir ordu oluşturularak bir tarafa sevk edilebilir.

Yukarıda işaret olunduğu üzere Karadağlıların vahşice harekat ve muameleleri Fuad Paşa'ya ayrıntılı olarak anlatılınca cezalandırılmalarına karar verilerek yollarının hazırlanmasına başlandığı gibi İşkodra'nın özel surette bir tür askeri düzenleme altına alınması hususuna da niyet edildi. Çok geçmeyip Karadağ üzerine hareket olundu ise de asker tanzimi hususuna bakılamadı. Ondan sonra da bu hususta hatırlatmadan geri durmadım. Ancak İstanbul'da haneler ve Boğaziçi'nde kâşaneler tanzimi sevdaları devlet erkanının zihinlerini fazla meşgul etmekle bu önemli işin yapılması için zihin yoracak bir himmet sahibi bulamadım. Buna hâlâ üzülürüm. Artık,

Cihanha cihandâr âhend harâb
Bahâne Siyâvuş u Efrâsiyâb

beytiyle söze son verelim.

İşkodra'da okur-yazarlık ve sünnet edilenler

Yukarıda işaret olunduğu üzere İşkodra malisyalarında birer cami ile birer mektep yapılmasına karar verilip bu hususta Babıâli'nin de onayı alınarak gereğinin yapılmasına başlanmıştır.

Çok geçmeyip malisyalardan bazılarında açılan mekteplerde bir hayli okur yazar çocuklar meydana gelmiştir ve bu vesile ile malisyalara sünnetçiler gönderilerek istek edenlerin sünnetleri icra edilmiştir. Az vakit içinde gerek bu mekteplerin öğrencilerinden ve gerek halktan sünnet edilenler ile edilmek üzere bulunanların adedi beş bin yüz yetmiş kişiye ulaşıp bunların içinde yüz yaşını geçen otuz nefer de mevcut bulunduğu İşkodra'dan tarafımıza gelen bir adet yazıda yazılıdır. Bu hususa dair İşkodra hükumetine gizli olarak yazılan yazımızda,

"Bu keyfiyet gerçekten memnun olunacak hâllerdendir. Fakat bu gibi ihtiyarlık yaşına ulaşmış adamların sünnet edilmeleri pek de uygun olmaz. Gerçi bunlara açıktan açığa sünnet olmayınız demek dahi uygun olamaz ise de böyle yaşlı adamların sünnet edilmeye şer'an mecbur olmadıkları kendilerine münasip bir dille ifade olunarak Müderris Salih ve Ahmed Efendiler gibi bazı zevat ile görüşülerek hakimane bir yol seçilmesi gibi hatıra gelenler gizli bir şekilde hatırlatılır" diye yazılmıştır.

85 senesi saferinin on beşi [7 Haziran 1868] tarihiyle İşkodra'dan taraf-ı senaverîye gelen bir adet mektupta:

"İşkodra mülhak dağlarında lütuf ve inayeti semeresi olarak inşa ve ihya buyurulan cami ve çocuk mekteplerinin sağlamış ve sağlamakta olduğu güzelliklerin sayılması mümkün olmadığından ayrıntıdan kaçınılmış ise de güzel eserler cümlesinden olarak sünnet emrini icraya istek gösteren kişilerin miktarını bildiren mekteplere nezaret etmekte bulunan İşkodra Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli Davud Şükrü Efendi duacılarının düzenlemiş olduğu defterden alınan özet pusulası manzûr-ı âsaf-ı ekremîleri buyrulmak üzere ekte ve aynen takdime cesaret kılınmış, mekteplerin açılışından bu ana kadar sünnet olmuşlarıyla şimdi olmak üzere bulunanlar beş bin yüz yetmiş üç nefere ulaşıp bunlar içinde yüz yaşını geçen otuz kişi de mevcut bulunmuştur. Adı geçen mekteplere devam eden erkek öğrenciler sekiz yüz elli ve üç yüz kırk beş kız

ki bin yüz doksan beş neferdir. İçlerinde gerçekten inanılmaz derecede yetenekli ve zeki öğrenciler olup yakında muallimler yetiştirileceği umulmaktadır. Koplik Mektebi talebesinden olup imtihanda cevap vermiş ve okudukları derslerini gösterir cetvel ile yazmakta oldukları yazılarını rahîmane huzurlarına takdime cesaret ve o konuda gösterilen inayet-i celile-i âsafânelerinin faydalı eserleriyle anılan dağlarda yeniden türlü ilim ve din yayılarak yirmi bin nüfusu cehalet belasından ve birtakım eskimiş âdetler ve geçersiz inançlardan kurtulup içlerinde okur yazar adam yetiştirilmekte idiğini tam bir övünç ve sevinçle arz etmeye cesaret ederim" diye derç edilmiş ve malisya çocuklarının yazıları sevinçle görülmüştür.

Mısır valisine borçlanma cevabı

Biz İşkodra'da iken Mısır valisi tarafından bir borçlanma anlaşmasına izin istemeye dair gelmiş olan arizaya cevaben yazılmış olan Sadaret emirnamesinin önemine binaen sureti aynıyla buraya derç olunur.

Mısır valisi hazretlerine

Borçlanma maddesine dair 8 Rebiülahir 278 [13 Ekim 1861] tarihiyle gelen hidivane yazıları padişah tarafından görüldü ve ihtiva ettiği önemli maddeler Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâda da etraflıca görüşülüp konuşuldu. Bu sene Nil'in fazla taşmasından dolayı arazinin mahsulüne arız olmuş olan hasar ve noksan gerçekten üzüntü ve hüzne sebep olmuştur. Hidivlerinin bu tarafta ikameti, mevcut borçların seçilmiş olan güzel tasarruf usulünün meyvesi olarak üç sene zarfında ve bir taraftan borçlanma hacet olmaksızın ödenmesi mümkün olacağına dair geçen hidivane ifadelerinin fiile geçmesini, şu üzücü hadisenin zorluğa düşürmesi bir kat daha elem ve üzüntüyü artırmıştır. Nezd-i dâverânelerinde tariften müstağni olduğu

üzere dışarıdan yapılan borçlanmalar isterse hafif şartlarda olsun her hâlde faiz ve ana paranın ödenmesi için borçlu olan memleketten birçok paralar çıkmasına ve halkın vergilerinin ağırlaşmasına sebep olmaktadır. Bu cihetle medeni devletlerin genellikle bu yola başvurmaları veya alacakları akçeyi verecekleri faizin umuma birkaç kat faydası olması işine ve bütün vatanı bir tehlike veya zorluktan kurtaracak şeylere harcamak için olup şu şeylerden birine dayanmayan ve mükellef olan memleket ve ahalice bir şekilde fiili faydası muhakkak bulunmayan borçlanmanın tamamen zarar olduğu kesindir. Zira diyelim ki altmış milyon Frank borç alındığı hâlde faizinin, ana paranın ve komisyonlarının ödenmesi için iki yüz milyonluk Franka yakın para verilmek ve karşılık olmak üzere memleketin birçok gelirini nice seneler mülke fayda verecek harcamalardan çevirmek lâzım gelip böyle bir fedakârlık ise ancak o yola gitmek, umuma daha fazla fayda görmekle seçilebilir. Bundan dolayı sohbetleriyle bendelerinin teşerrüflerinde hazır borcun birazı konsolide edilmek ve birtakımı seçilecek tasarruf tedbirlerinin neticesi olacak gelir fazlası ile ödenmek daha hayırlı olacağına dair zat-ı âlilerinin yorumlarına İlahi hediye olan ileriyi düşünmek ve vatan-perverliğe nazaran bugün icra edilmesi mümkün olacağı yanlarında meczum bulunmuştur. Esas madde üzerine bu şekilde genel girişten sonra elde bulunan iki kıta mukavele senedi müsveddelerinin şartları bahsine gelince evvelâ atasözlerinden olduğu gibi akçenin vatanı olmadığından, para alınacak olduğu takdirde her kim daha hafif ve faydalı şartlar ile verirse ondan alınmak doğal olduğundan bu gibi işlemlerde tercih hakkı nispeten uygun şartlar sunan tarafa ait olmak ve borçlanacak olan, sunulan teklifleri seçmede ve işine en uygun gördüğünü seçmekte serbest tutulmak lâzım geleceği şüphesizdir. Bu cihetle Devlet-i Aliyye'nin incelemesine sunulan şu iki müsveddenin her biri üzerine gelecekte söylenecek görüş ve yorumlar hiçbir taraf ve özellikle Osmanlı Devleti'nin gerçek müttefiki ve her hâlde hayrını isteyen bir

devlet-i fahime hakkında zerre kadar bir şüphe ileri gelmeyip, fakat padişahın memleketinin tamamlayıcı parçalarından olan Mısır memleketinin uzun müddet bağlı kalacağı önemli bir taahhüdün her tarafını layıkıyla tartmanın hepimizin ilk görevimiz olmasından doğduğunu tekrar etmek gerekmez. Saxe-Meiningen Bankası namına olarak Mösyö Oppenheim vasıtasıyla yapılmış olan müsveddenin mali yönü, mali işlere tam vukufu olan adamlar tarafından hakkıyla incelendiği hâlde pek ağır yerleri olduğu, fazla pahalı geleceği, içerdiği teminat özellikle banka lehinde olup beri tarafça güven verecek bir şey olmadığı ve ileride türlü zorluklar ve tartışmaları davet eyliyecek birtakım kapalı maddeleri bulunduğu açığa çıkacağından onların bu mahalde birer birer sayılmasından sarfı nazar kılındı. Hukuk ve politika tarafına zihin yöneltildiğinde ma'lâm-ı dâverîleri buyrulduğu veçhile böyle yabancı diyarlardan alınan bir resmi borcun zikrolunan müsvedde mealine göre çıkarılacak tahvilat yalnız Mısır ismine olursa hidivlerinin indinde her şeyden mukaddes tutula geldiği müsellem olan hukuk-ı seniyyeye bütün bütün aykırı düşeceği cihetle taraf-ı âlîlelerinden kabul buyrulmayacağında şüphe olmadığı gibi Mısr'ın büyük bir bölümünün gelirlerini otuz sene müddetle buna bağlamak uyamayacağını da itiraf buyuracakları açıktır. Anılan müsveddenin on altıncı maddesi gereğince iki taraf arasında yapılan mukavelenin hükümleri üzerine zuhur edebilecek tartışma ve zorluklar iki taraftan seçilecek ikişer hâkimden oluşan ve İskenderiye'de olan Prusya ceneral konsolosunun başkanlığında kurulacak mahkemede diğer mahalle dava naklolunamamak üzere kesin olarak sonuca bağlanacak olup bu esasın kabulü yani iç işlerinin ruhu mesabesinde olan mali işlere bu şekilde başka bir devletin resmi memurunun müstakil hakim olması, usule aykırı olduğuna ve beyan olunduğu veçhile mukavele müsveddesinin pek çok yerlerinde mevcut olan müphemlik hasebiyle zorluklar ve tartışmalar eksik olamayacağından işbu fevkalade mahkeme çaresiz daimî hükmüne gireceğinden

buna âsafânelerince muvafakat olunmayacağı gibi Saltanat-ı Seniyye tarafından da asla izin verilmemesi mülki zorunluluktandır. Kısacası malca, mülkçe, hukukça ve politikaca meydanda olan mahzurlar, zikrolunan mukavelenin yapılmasına sağlam engel görünür.

İskonta Bankası'nın tahrîrât-ı hidîvânelerine ek olan mukavele lâyihası ise bütün bütün önü açık bir şeydir. Öncelikle, alınacak borcun miktarının belirlenmesi ileride borç ve gelir defterlerinin teftiş olunmasına ve o konuda bir tür ihtilâf çıkarsa Fransa devleti tarafından halledilmesine bağlı olması, ikinci olarak her sene gelir ve gider be defterlerinin sağlamlığına nezaret etmek üzere tayin olunacak ve Avrupalılardan oluşacak komisyonda banka tarafından bulundurulacak vekilin devamına ihtiyaç kalıp kalmadığının ileride takriri yine Fransa'ya bırakılması, üçüncü olarak bundan böyle nefs-i âlîlerine ait olacak borçların tahvilâtı Fransa konsoloshânesinde numaralanıp kaydolunması ve dördüncü olarak geliri aşmaması gerekecek masraf miktarını yine Fransa devletinin belirlemesi şartları, Prusya konsolosunun Saxe-Meiningen Bankası borçlanmasına olacak müdahalesi hakkında yukarıda yazılan yorumları tamamen içermektedir. Adı geçen devletin yazılı şartlarının kendisine vereceği müdahale hakkını, politikası icabı ve istikameti gereğince suiistimal etmeyerek Mısır'ın mali işlerinin güzel bir hâle girmesine hasredeceği müsellem olmasıyla yukarıda da belirtildiği üzere Devlet-i Aliyye'ce o konuda boş yere zanna düşmeye asla mahal olmayıp ancak bu cins şeyler her devletin bağımsızlığının temel haklarından olduğundan onlardan fedakârlık çeşitli zarar ve tehlikelere sebep olacağı çok açıktır. Mali işlerde yapılması şart olan tasarruf ve idare şekli dâhilen seçilir ve halisane yürütülür ise her tarafı temin edebilir, yoksa dış vesayet altında alınan tedbirlerin genel güvenin kaybolmasından, memleket ve hükumet hakkında türlü türlü zorluklardan başka sonucu olamayacağı cihetlerle hem

zat-ı hidîvânelerini böyle benzeri yaşanmış, esasa dokunur ve malca da nice nice zorluklara sebep olur bir işe girmekten korumak ve hem de padişahın hukukunu korumak, için adı geçen tasarının tamamen ber-taraf edilmesine ve hazırdaki sıkıntının içte def edilmesi çaresinin bulunmasına hidivlerinin himmetlerinin sarf edilmesi özellikle iltimas olunup şu temiz mülahazalar bir kere taraf-ı sâmîlerinden de ölçülüp tetkik olduktan sonra gelecek cevab-ı dâverîleri üzerine durumun tekrar müzâkere olunması vükelâca kararlaştırılmış ve irade-i seniyye-i şâhâne de o merkezde müteallik buyrulmuş olmakla beyân-ı hâle ve hakk-ı çâkerânemde mebzul olan iltifât-ı murisü'l-mübâhât-ı hidîvanelerinden dolayı arz-ı farîza-i teşekkür ve mahmedete mühâderet kılındı.

Selh-i R. sene 78/4 Kasım 1861, Pazartesi

Yine bu esnada Kuza Bey'in emirliğine dair Meclis-i Vükelâ'dan huzûr-ı hümâyûna takdim edilmiş olan mazbata meselenin izahına yardımcı olduğu cihetle bir sureti aynıyla buraya alındı.

Mazbata

"Malum-ı âlî buyrulduğu üzere Eflâk ve Boğdan memleketleri öteden beri ayrı ayrı birer voyvoda ile idare olunurdu. Bunlar, başlarda yerli boyarlardan halkın seçimiyle tayin olunurken sonraları bir hayli müddet Rum milletinden ve Fenerliler denilen takımlardan doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye tarafından tayin olunmak usulü yürütülmüştü. Bu duruma doğal olarak halkın kırgın ve hoşnut değildi. Rusya devleti bundan yararlanarak müdahaleye başlayıp Edirne Anlaşması'nı doğuran savaştan önce bu voyvodalıkların eskisi gibi yerli seçkinlere verilmesini anlaşmaya bağlamıştır. Edirne Anlaşması'nda gerek voyvoda seçimine ve gerek Memleketeyn'in iç idaresine dair ve Devlet-i Aliyye'nin oralarca maktuan vergi almaktan

başka hükumet hakkı kalmayacak surette kaleme alınmış olan nizamnameyi, kendi özel kefaleti altında olmak üzere beri tarafa onaylatıp kabul ettirmiştir. Bu hâl cereyan etmekte bulunduğu sırada Rusya ile en sonraki harp meydana gelip Saltanat-ı Seniyye düşmanın zararlarının defedilmesi için İngiltere ve Fransa devletlerinden yardım istemeye mecbur olarak onlarla birlikte savaşa katılmıştır. Sulh anlaşmasına gelince, bu iki devlet, Rusyalının Eflâk ve Boğdan ve Sırp emirlikleri hakkında elde etmiş etmiş olduğu koruma ve kefalet hakkına dayanarak oralarda icra eylediği keyfi davranışlarından doğan zarar ve yıkıcılığı göz önünde bulunduruyordu. Şu son meseleyi de elinden almak ve kefalet maddesini devletlerin ortak kefaleti tahtına koymak fikirlerine düştüler. Devlet-i Aliyye'ce de bu suret ehven-i şerreyn görünmesiyle yetmiş iki senesi sonlarında Paris'te aktedilip düzenlenen sulh anlaşmasında adı geçen üç emirliğin, ortaya çıkan nizamnamesi anlaşmaya imza koyan İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve İtalya devletlerinin ortak korumaları altına girmiştir. Çünkü bir zamandan beri Eflâk-Boğdan sakinlerinden olup Avrupa'da yetişmiş ve orada sözü geçer yeni bir güruh çıkıp beylerin baskıcı yönetiminden ve mevcut kanunların yetersizliğinden şikâyetlerini ayyuka çıkarmış ve hatta savaş öncesi bir karışıklık da çıkararak Devlet-i Aliyye'den ve Rusya devleti tarafından asker gönderilmeye de mecburiyet vermişlerdir. Bu şikâyetlerini de ortadan kaldırmak düşüncesiyle Memleketeyn halkının seçip tayin edecekleri umumi meclislerde yeni ihtiyaçların gerektirdiği şeyler kaleme alınıp Devlet-i Aliyye ile koruyucu devletler memurlarından oluşarak gönderilecek komisyona arz etmesi, komisyonun da gönderilen maddeleri görüştükten ve Memleketeyn'in hâlini tahkik ettikten sonra vuku bulacak takrir ve ifadesine göre devletler arası kararlaştırılacak nizamnamenin Devlet-i Aliyye tarafından fermanla yayınlanıp yürürlüğe girmesi de kararlaştırılmıştır. Gönderilen komisyonun Bükreş'e ulaşmasında kurulan umumi meclisler öncelikle Eflâk ve

Boğdan emirliklerinin birleştirilip Avrupa hükümdarları hanedanından bir prense verilmesi isteğini gündeme getirmişlerdir. Bu istekleri yerine getirilmedikçe diğer düzenlemelere onay vermeyeceklerini ilân eyledikleri ve her ne kadar kendilerinin memuriyetleri bu madde olmadığı bildirildiyse de anlatılamadığından pek çok karışıklık ve zorluk çıkmış, en sonunda adı geçen meclisler kapatılmış idi. Fakat Fransa devleti o vakit bu Memleketeyn'in birleşmesi meselesinde her nasılsa kendi politikasınca bazı menfaat görmüş, yani Avusturya ve Rusya devletlerinin yanları başında böyle bir birleşik heyetin teşekkül etmesinde yarar görmüş olmasından, Rusya devleti de o aralık Fransa'ya fazla yüz verme kaydında bulunmasından, İtalya ve Avusturya'ya zararlı olacak her ne olsa dört el ile tutmasından ve Prusya devletinin her ne sebebe dayalıysa meyil eylemesinden dolayı muahede devletlerinin dördü toplantıyı gerekli görmüştü. Devlet-i Aliyye'ce buna muvafakatin ve özellikle öyle yabancı bir prens gelmesine razı olmanın büyük zararları dile getirilerek karşı çıkmada sabit-kadem olunmuş ve Avusturya devleti de kendisine bu yolda muvafık ve yardımcı olmuş idi. Mezkur komisyon üyelerinin, yapılan incelemelerini içeren devletlerine takrirlerini vermelerinin üzerine işe yürürlük kazandırmak üzere adı geçen devletlerin murahhasları yine Paris'te görüşme encümeni topladılar. Toplantı meselesi orada da ortaya gelip uzun uzun tartışmalar ve konuşmalar yapıldı. Sonuçta Memleketeyn'in olduğu gibi başka başka birer bey ile idare olunması karşı teze galip geldi. Onun üzerine bir mukavele senedi akit ve imza olunarak gereğince yeni beylerin seçimi Yaş ve Bükreş'te özel toplanan millet meclislerine havale olundu.

"Evvelâ Boğdan meclisi halen bey bulunan Kuza'yı seçmesinin ardından Eflâk'da olan iki beyliğin birleşmesi taraftarları her nasıl ettiler ise edip oraya da onu seçtirdiler. Şu beklenmedik hâl büyük bir mesele idi. Devlet-i Aliyye buna da fazla

karşı çıkmışsa da etkisi olmayarak adı geçeni iki emirliğe birden emir olması devletlerin ittifakı ile zorunlu olarak kabul ve tasdik olundu. Bu müsaadenin yalnız Kuza Bey'in zatına ve zamanına mahsus olması ve ileride beylik boşalınca yine iki bey yapılması usulü kurtarılabildi. Beylerin, yazıldığı gibi ayrı ayrı olması dolayısıyla Memleketeyn'in ministro denilen başlı daire müdürleri ve millet meclislcri de iki takım olarak onlardan fazla iki memleketin bir diğerine bağlı olan bazı kanun ve nizamlarına bakmak, iki beylik arasında bulunan Fokşani şehrinde toplanmak ve üyeleri yarı yarıya olmak üzere Eflâk ve Boğdan meclisleri memurlarından seçilmek üzere Merkezi Meclis adıyla bir heyet daha düzenlendi. Kuza Bey, yukarıda belirtildiği üzere beyliğe birleşme taraftarlarının himmet ve gayretiyle gelmiştir. Bundan dolayı o takıma boynu eğri olarak çoğu başlı işlerde bunları istihdam eylediğine ve eski boyar güruhu ise öyle unutulduklarından dolayı infial eylediklerinden, bir yandan istihdam edilen bulunan birtakım, diğer taraftan onlara rağmen birleşme fikirlerini halkın zihnine iyice yerleştirmekle beraber, bir taraftan başka başka iki bey için tertip olunan iki ayrı heyetin bir beyin idaresi altında yürümesi tabii olarak fazla zorluğu gerektireceği açıktı. Bundan birkaç ay önce Kuza Bey, hâl-i hazırın yürümesinin mümkün olamayacağını meydana koyarak birleşmenin gerekliliğini ve millet meclisleri üyelerinin seçimleri nizamnamesinin halka daha fazla hak, emlak ve servet sahibi olan boyarların gücüne zayıflık verecek yolda değiştirilmesini ayrıntılı bir tasarı ile Devlet kapısına ve koruyucu devletlere bildirmekle durumun gerekliliği o vakit vükelâ arasında defalarca görüşülüp tartışılmış, elçiler ve devletlerle haberleşip birleşme maddesinde o da göz önüne konulmuş olan mahzurlar hâlâ baki kalmıştır.

"Ancak ne çare ki Fransa devletinin meselenin başından beri bunun kuvvetli taraftarı olmuşlar, bu kere İngiltere devletinin de o tarafa temayül etmesi ve ikisi birden tek dil kullanmışlar,

gerçi buna 'Devlet-i Aliyye bir suretle müsaade etmez ise iş kendi kendine gerçekleşir ve sonra engellenmesi mümkün olmayıp Memleketeyn bütün bütün elden çıkar' diye katiyen söylemişler, yani Kuza Bey birden birleşmeyi ilan eylediği takdirde Devlet-i Aliyye'nin karşı çıkmasına engel olacaklarını açık açık belirtmişlerdir. Ayrıca bu iki devletin şu görüş ve fikirde olduklarını da Memleketeyn halkı bilmekteydiler. Bu düşünceyle gerçekte maslahat daha uzar ise kendiliklerinden icraya teşebbüs edip tahmin edilen zararlar o durumda daha da artacağı, Rusya devletinin her ne kadar iç yüzünden bu birleşmeyi kendisine zararlı görür ise de görünüşte karşısında olmayıp sonradan bütün bütün muvafakat yüzünü tutması ve Avusturya devleti muhalif olup ancak onun da yardımından yararlanılacak mertebede meydana çıkamaması cihetleriyle bunu bütün bütün savuşturmanın imkânı olamayacağı ve daha fazla ısrar daha fazla zararı çağıracağı tahakkuk etmiştir. Gerçekte Kuza'nın dediği gibi bir beyin iki emirlik için mürettep olan idareleri çevirmesi mümkün olmadığı tecrübeyle sabit olmakla hem şu sayılan mahzurlar ve zararların önü alınmak ve hem de esası kaybetmemek için Devlet-i Aliyye'nin sırf idarenin kolaylaştırılması niyetiyle Eflâk ve Boğdan ministrolarının yani vekillerinin ve millet meclislerinin muvakkaten birleştirilmelerine, Fokşani meclisinin ilgasına ve seçim nizamnamesinin ılımlı bir şekilde yeniden düzenlenmesine müsaade buyuracağı ve şu kadar ki bu müsaade özel olarak ve münhasıran Kuza Bey'in iki beyliği birlikte idareye memur olduğu müddet ile sınırlı olup kendisinin vefatı veya istifa ve ayrılması halinde iki idare ve beyliğin yine ayrı olması kuralının yerinde kalmasının gerekeceği şartının ve daha diğer bazı gerekli değişikliklerin mukarrer tutulması muvafakat şartlarının en fazlası olacağı devletlere ifade olunmuştur. Bu derece hâsıl olur ise öyle ve yoksa Devlet-i Aliyye'ye artık bihakkın diyecekleri olamayacağından bu kadarla iktifa olunması hususlarında oybirliği sağlanmıştır. Buna uygun olarak büyük devletler katında

bulunan Devlet-i Aliyye elçilerine yazılan yazılar üzerine bir kaç ay süren yazışma ve konuşmanın sonunda istenen usul ki Memleketeyn idaresinin birleşmesinin geçici ve Kuza'nın zamanına münhasır olması ve beylikle boşluk meydana geldiği gibi Paris mukavele senedi hükümlerini dönmesi hususlarından ve diğer ayrıntı şartlardan ibarettir. Adı geçen taraflarından oybirliği ile kabul ve o yolda Devlet-i Aliyye ile müzâkereye girişmek üzere Dersaadet'te olan elçilerine görev ve izin verilmiş olduğundan yapılan taleplerine binaen geçenlerde iki defa gayrı resmi birleşilerek ve yeni baştan uzun uzun bahisler geçerek birleşme arzusunda olanlara müsaade olunmayacağı ve kendi başlarına bir şey yaparlarsa şiddetle ve fiilen engellenecekleri, sağlam bir anlaşma ile kurulan heyetin bozulmasına bir veçhile razı olmayacakları devletler taraflarından birlikte ilan edilse asla harekete mecalleri kalmayacağı ve Kuza Bey hazırdaki heyet ile iki beyliği birlikte güzel idareden mademki aczini bildiriyor, birinden çekilerek birine başka bey konulmak da kabil olacağı vadisinde sözler de söylenmiş ise de ne elçiler, ne metbuları oralara yanaşmamıştır. Kuza Bey, denildiği gibi beyliğin birini terk edecek olsa ortaya atılan fikirlerin coşkusu yüzünden halk kendisini bırakmayacağı ve meseleyi yabancı prensine kadar götürecekleri cevapları verilmiş ve şu hâlde seçilecek başka bir yol olmadığı bir kat daha açığa çıkmış olduğundan ve elçiler Devlet-i Aliyye'nin tayin eylediği esasların şerhini bilmek istediklerinden evvelâ idarelerin birleştirilmesi Prens Kuza'nın zamanına mahsus ve geçici olduğunun, yalnız dâhili bulunduğunun ve ikinci olarak birleşme maddesinin tayin olunacak sınırı bugün ve gelecekte aşmasına müsaade olunmayacağının, üçüncü olarak geçtiği gibi Paris mukavele senedinin bu defa geçici olarak değiştirilecek maddelerini dışında bulunan hükümlerini ve özellikle Memleketeyn askeri kuvvetlerinin tertip sureti ve miktarına dair olan yerlerinin olduğu gibi yürürlükte kalacağının ve dördüncü olarak Memleketeyn'de konan usullere aykırı bir hareket olması

hâlinde icra olunacak tavsiyeler tesir edemeyip de zor kullanmaya ihtiyaç tahahkuk ederse sokulması gerekecek askerin Devlet-i Aliyye askeri olup üzerlerinde bulunacak kumandanın yanında koruyucu devletlerin de birer memuru bulunacağının yapılacak kararnameye açıkça yazılacaktır. Eski karar dairesinde kaleme alınan tezkire resmi olmayarak kendilerine verilip ve birer sureti dahi Londra, Paris, Viyana, Petersburg ve Berlin ve Turin'de olan Devlet-i Aliyye elçilerine gönderilip gelen cevapların özetinden koruyucu devletlerin yazılan dört şartın üçünü tereddütten sonra kabul ederek asker maddesine dair olan dördüncüsüne muvafakatten hepsinin çekince üzere oldukları açığa çıkmış ve bir an evvel şu meselenin halli lüzumu her taraftan ısrarla ifade olunmuştur. Hâlin icabı bu kere de aramızda görüşülüp tetkik olunarak o konuda geçen bahislerin özetinde şu hususta öncelikle hatıra gelen ve arzu olunan tedbir dayatıldı. Gerçi halk tarafından söylendiği veçhile birleşmenin icra ve ilanına kendiliğinden kalkışılacak olursa zorla engellenmesi ve tedbirlerine bakılması ise de ne çare ki bir müddetten beri bulaşıcı hastalık gibi çoğu milletlere bulaşan ırkçılık maddesinden dolayı Avrupa'nın içine düştüğü buhran hali ve karışıklığı ve bazı devletlerin seçtikleri politika usulünün zararlı etkilerinden olmak üzere komşumuz olan Avusturya devleti gibi sağlam bir devlet İtalya ülkesinde olan yerlerinin birçoğunu elinden çıkarmış, Macaristan da ayrılmak iddiasına düşmüş ve her devlette böyle birer gaile çıkmış olmakla her biri sulh tedbirleriyle ve mümkün olan fedakârlığı ederek zihinleri teskine çalışmakta olduklarından Devlet-i Aliyye'yi kendi hâline bırakmaları ihtimâli yoktur. Beher hâl öte tarafa tamamıyla sahip çıkarak ve himaye olunarak Allah saklasın elde olan hakların da kaybedileceği muhakkak bulunduğundan imkânı mertebe suyun akıntısına gitmekten başka çare görünemediğine ve sırf işlerin kolaylıkla halledilmesi olan padişahın muvaffakiyeti eserlerinden olarak birleşme durumunun Kuza'nın zamanına ve sırf iç işlerine

inhisarı ve daha diğer ihtiyati şartların elde edilmesi düşünülen mahzurları pek çok hafifletmiştir. Her ne kadar bu idareler bir kere birleştiği gibi ileride ayrılması müşkül olacağı da hatıra gelirse de maslahatı kendi akışına bırakıp da ucunu bütün bütün elden kaçırmakla velev zayıf bile olsa böyle bir kayıt altına almakta büyük fark olduğuna ve özellikle Eflâk ve Boğdan halkı değişken adamlar olmalarıyla şimdi kendilerini sermest ve sarhoş eden birleşme fikrinin giderek aksini istemeleri de düşünceden uzak olmadığına, kısaca hazırdaki halde Devlet-i Aliyye'ye göre Memleketeyn'in kendi kendilerine ve daimi veçhile birleşmelerine uzaktan seyirci olmakla meselenin yularını eline alarak ikisi ortası ve bir diğerine nispetle iki şerrin en hafif denilecek bir yol yani olabildiğince hâl ve istikbâli muhafaza edeceği umulan, zikredilen surete gitmekten başka tedbir olmayıp iki şık tartıldığı gibi ikincisinin seçilmesi meydanda bulunduğuna ve yukarıda sayılanlardan daha ehven bir yol yok idiğinden ilaçsız bütün kötülüklerin def edilmesi için az zararın seçilmesi hikmetli kaidesine uyulması, cezalandırma ve terbiyeleri iktidar elinde olmayan birtakım taifenin bari bazı mesullerine müsaade ile sertliğin oldukça def edilmesi ve kalplerin kazanılmasına bakılması ve olacak müsaade zorlamayla olmayıp onların saadetlerini husulü hakkında bilinen arzunun eseri olduğu rengi verilmesi mülâhazalarında hazırdakilerin ittihadı hâsıl olmuştur.

"Dört şarttan dördüncüsü olan asker keyfiyetine gelince, bin sekiz yüz elli sekiz senesi Eylülünün alafranga altısında ki, Kuza Bey'in iki beyliği birleştirmesi tasdik olunduğu tarihtir, o vakit Devlet-i Aliyye ve koruyucu devletler murahhasları arasında imzalanmış olan mazbatada Eflâk ve Boğdan idaresi tarafından anlaşma ve usule aykırı bir hâl ve hareket olursa evvelâ Saltanat-ı Seniyye, kendisini yolunu düzeltmeye davet edip istek elde edilemediğinde Devlet-i Aliyye ve müttefik devletler elçileri memurlarından oluşan bir komisyon

gönderilerek tavsiye ve uyarılar yapılması, eğer bununla da olamaz ise o hâlde alınması lazım gelecek zorlayıcı tedbirleri Devlet-i Aliyye'nin adı geçen elçiliklerle görüşerek kararlaştırılması yazılı olup böyle zorlayıcı sebeplere teşebbüs gerektikçe Devlet-i Aliyye askeri vasıtasıyla yürütülmesi, anılan mazbatanın imzası sırasında beri taraftan talep ve iddia olunmuş ise de o zaman da bu şartın ilâvesine devletler karşı çıkarak zorunlu olarak susulmuş olmakla bu kere hazır şu vesile ile bunun sağlanması için hayli çalışılmıştır. Eflâk ve Boğdan idare ve halkının böyle ikide birde yolsuz hareketlere kalkışmaları üzerlerine zor kuvvet kullanılamayacağını, yani gerektiğinde Memleketeyn'e komşu bulunan Rusya ve Avusturya devletleri taraflarından asker sokulmaya ne Devlet-i Aliyye'nin ve ne de diğer devletlerin razı olmayacaklarını ve Devlet-i Aliyye'nin metbuluğu hakkı gereğince asker sevki hususu tabii olarak kendisine ait olup bununla birlikte onun da devletlerce olacak zorluğunu bildiklerinden ve bu cihetlerle kendilerini her türlü baskıdan masun gördüklerinden, ileride doğması beklenen yeni zorlukların önünü almak için gerektiğinde zor kullanacak devletin şimdiden belirlenmesi maddesinin önemi yazılı ve sözlü olarak anlatılmıştı. Adı geçen devletlerin birbirine bakarak hiçbiri muvafakat göstermemiş ve söylenilen sözlerin hakkaniyeti tasdik ve itiraf ile birlikte birleşme hususunun ileride yenilenmemesi için zor kullanılacağı şimdiden zımnen ilan etmenin zarardan hali olamayacağından bahisle bu konuda fazla ısrar olunmaması üzerine birlikte tavsiye etmekte devam edip iki beylik boşaldığında zikri geçen mukavele senedi hükmünce iki memleketin millet meclisleri ayrı ayrı toplanarak birer bey seçecekleri sırada şayet yine ikisinin oyu da bir adamın üzerinde toplanırsa o vakit memleketlerin bulunacağı hâle ve şimdi yapılacak geçici birleşmenin gerek halkın çıkarlarınca ve gerek Devlet-i Aliyye'ce hasıl edeceği neticeye öncelikle bakılıp onun gerektireceği şekillere teşebbüs olunması tabii işlerden olduğundan öne sürdükleri mahzurun

varit olamayacağı da her an söze ilave olunmuştur. Ancak zorlaştırılması mümkün olamayarak ve İngiltere devleti tarafından Londra Sefiri Musurus Bey'e ve burada olan elçiliğe yapılan ifade ve işaretlerden Devlet-i Aliyye anılan mazbatada bulunan zorlaştırma maddeleri ile yetinip gerektiğinde asker sokma hakkını da bu defalık sükutta tutması daha hayırlı, uygun ve bunda çok ısrarın bilahare zararı olacağı mütalaası anlaşılarak Memleketeyn meselesinde Devlet-i Aliyye'ye hepsinden müsait olan Avusturya devleti ihtilaf göstermeyip işi beri tarafa bırakmıştır. Şu kadar ki bu memleketlerde hükumete karşı bir isyan ve ihtilâl olduğunda def ve giderilmesi Devlet-i Aliyye'nin haklarından olduğunu, bunlara en fazla muhaliflerden biri olan Rusya devleti ıkrar eylemiş ve diğerlerinin de bu fikirde olacakları umulmuş olmakla ve yalnız bu madde için maslahatın kırılmaması caiz olmamakla, koruyucu devlet elçileri ile yeni baştan görüşme toplantısı yapılıp yukarıda geçtiği gibi esas üç şarta tatbikan fermanla müsveddesi kaleme alınıp vekillerce görüşüldükten sonra parişahtan izinle çıkarılacak irade-i seniyyeye göre gereğinin icrasına başlanması da oybirliğiyle uygun görülmüştür. Bütün işlerde kurtuluş ve doğru yola ulaştıran padişah hazretlerinin fermanı arz edilen mütalaalar üzerine de ne merkezde çıkarsa sırf hayır ve isabet onda olacağından ve işin başında yazıldığı üzere değiştirilmesi istenen seçim nizamnâmesinin haliyle bırakılması sonradan istendiğinden o maddenin yorum götürür yeri kalmadığından o konuda ve her hâlde ferman ve ihsan hazret-i veliyyü'l-emrindir. 1 Cemaziyelevvel sene 1278/4 Kasım 1861"

22 Şaban sene 298/ 7 Temmuz sene 97/20 Temmuz 1881'de yazılmıştır.

TEZKİRE NO: 19

Fuad Paşa'nın sadrazamlığı ve mali buhranın devam ettiği

Semahatlü Efendim Hazretleri

Geçen tezkirede işaret ettiğimiz veçhile İşkodra'dan Dersaadet'e gelirken Kale-i-Sultaniye'ye ulaştığımızda Fuad Paşa'nın sadrazam olduğunu ve Suriye'den gelmek üzere bulunduğunu haber almış idim.

1278 Cemaziyelevvelinin sonlarına [1861 Aralık] doğru Dersaadet'e ulaştığımda maliye hazinesi olağanüstü sıkıntı hâlinde ve günden güne bu sıkıntı artmakta idi. Fuad Paşa henüz Dersaadet'e gelmeden kaime ile yüzlük altın bir gün üç yüz kuruşa kadar çıktı ve ertesi üç yüzü geçti. Ardından dört yüze varır varmaz hiç geçmez oldu. Ekmekçi, bakkal ve kasap kaime almadı. Hâlbuki insanların ellerinde hep kaime bulunduğundan pek çok kişi aç kaldı. Nakdi olanlar üçer beşer günlük ekmek aldı. Bu cihetle mevcut ekmekler bitip sonraya kalanlar ekmek bulamaz oldu. Fazla alanların ellerinden zorla ekmek almaya çalıştılar. Sokaklarda ekmek kapışmak gibi ihtilâl emareleri zuhura geldi. Bazı kişiler de bu hâli görerek silah ve cephane tedarikine kalkıştılar ve dükkânlar kapandı. İstanbul'u bir acayip dehşet sardı. Herkes ne yapacağını şaşırdı. Gece vükelâ toplanıp sabaha kadar görüşmelerle meşgul

oldular. Seher vakti sokaklarda tellallar çağırıp "*Padişahımızın tembihi var*" diyerek halkı semt semt camilere davet eylediler. Merak edinenler sabah namazı vakti camilere gittiler. Tembihatı dinlediler. Özeti,

"Kâğıdın böyle itibarının düşmesine sebep olan müfsitlerin cezalandırılacağı ve yüz altmış kuruştan fazlaya yüzlük altın alıp verenlerin hapsolunacağı beyanıyla dükkânların açılması ve herkesin alış-verişiyle meşgul olması" hususlarından ibaret idi.

Hemen o gün Havyar(?) Hanı kapandı, hava alıp satan müfsitlerden bazıları hapsolundu ve miri tarafından yüz altmış kuruşluk kaimeye bir altın verilerek mübadeleye başlandı. Binlerce adama altın yetiştirmek ise kabil olmadığından kalabalığı yarıp da bir altın alabilenlerin çoğunlukla elbisesi yırtılır idi. Bunu üzerine büyük alış-verişler durduysa da esnaf arasında bu fiyat ile kaime rayiç olarak ufak tefek alışveriş edilir oldu.

Ardından Fuad Paşa Dersaadet'e geldi. Makamına oturarak işe başladı. Yeni padişah hazretlerinin temizliği ve iyi niyeti müsellem olduğu hâlde yakınlarının ve kurenâsının çoğunluğu kötü adamlar idi. Bu cihetle devletin gerçek hâline gereği gibi vukuf kazanamıyorlardı. Fuad Paşa'nın birinci hizmeti bu oldu ki devletin maliyece açıkta olan tehlikesini Zat-ı Şâhâne'ye arz edip anlattı, hatırlara gelen yollara süratli bir şekilde teşebbüs etti. Hatta altın ve gümüş kap-kacak kullanılmasını yasak etmek ve herkesin elinde olanı toplayıp sikke kestirmek tedbirini alıp buna dair bir adet fetva da almış idi. Padişah buna dair Fuad Paşa ile konuşurken,

"Bu iş nasıl olur. Sultanların kap-kacağı nasıl alınır. Onların meselâ seyir yerlerinde su içtikleri gümüş tasları var. Bunlar alınır mı" yolunda mazeret bildirdiklerinde Fuad Paşa,

"Hay hay efendim. Onları dahi alırız. Devlet-i Aliyye fena hâle gelip de Efendimiz Konya'ya doğru giderken bizler dahi

rikabınıza düşüp gidecek olduğumuz vakit sultan efendiler bu taslar ile Ayrılık Çeşmesi'nde su mu içecekler" dedikten başka,

"Efendimiz saltanat varisisiniz ama bir yavuz terekeye varis oldunuz" demek gibi cesurca ve fedakarca hatırlatmalarla vakit ve hâlin derecesini izah etmiştir.

Bunun üzerine seçilen yol ve usul dost ve düşman gözünde oldukça makbul oldu, İngiltere'ce büyük bir borçlanma meydana geldi ve devlet biraz nefes aldı. Kaimenin kaldırılmasına karar verildi. Mazlum Paşa ile Mâbeyn-i hümâyûn İkinci Kâtibi Ziya Bey teveccüh ve ikbâl dairesinden dışarı çıkarıldı. İşte bu sırada mali duruma dair Fuad Paşa'nın kaleme almış olduğu lâyihanın bir sureti aşağıda alınmıştır:

Fuad Paşa'nın tasarısı

"Saltanat-ı Seniyye'nin mali işlerinde görünen sıkıntı hâli son dereceye ulaşmıştır. Akçe âlemde her işin başı olduğundan devletlerce mali işler idarenin ruhu makamında olmasıyla buna arız olan fenalık devlet bünyesini felçli hükmünde tuttuğu gibi bilahare büyük bir tehlikeyi doğuracağı açıktır. Bu konuda ne denilse çok olmaz ise de şimdiye kadar söylenilmiş ve yazılmış olan şeyleri tekrardır. Dünyada çaresiz ve imkânsız bir şey olmadığından devlet işlerinde ümitsizlik bir şekilde caiz olmayıp dünyada bulunan yüz elli milyon Müslümanların canı gibi olan İslâm dininin şu günkü günde tek koruyucusu ve hizmetçisi olan Yüce Osmanlı Devleti'ni bulunduğu hâlden kurtarmak için acaba imkân var mıdır demek bu konuda tereddüt etmek mümkün olmayıp her ne sebepler ve yollara bağlı ise onu bulup yapmaktan başka düşünecek şey yoktur. Bu cihetle devlet bünyesini, doğrusu tahammül olunamaz mertebede mustarip eden ve her cihetle bir vahim sonuca ve akıbete giden yarayı tamamıyla açıp meydana koymak lâzımdır. Fakat bunlardan kasıt, yaranın çaresi olmadığını göstermek olmayıp

ancak ne kadar merheme ve bu merhemi bulmak için ne kadar himmet ve gayrete ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktır. Bundan dolayı def edilmesi aranılan derdin önce ortaya çıkış sebebini, bulunduğu hâl ile belirtilerini ve çaresine bakılmaz ise hasıl edeceği neticeyi ortaya koyup sonra mümkün olan çaresini aramak gerekir.

"Mali işlerce görünen hâl bir on seneden beri başlayıp o vakte kadar memleket idaresince seçilen yeni usul gereğince an be an masraf artmaya başlamış ise de bir taraftan da gelirler artışta olduğundan nasılsa geçinilmekte ve daima arttığı görülen mamurluk ve memleketin serveti eseriyle refah kazanılacağı ümit olunmakta idi. Böyle iken birdenbire birtakım sebepler maliye hazinesini ağır bir yükün altına koymuş ve buna dayanabilmek için arayıp bulduğu çareler de bir düziye yükünü arttırmaya sebep olduğundan ve bir kısır döngü oluşturduğundan nihayet bulunduğumuz hâl zuhura gelmiştir. İlk başta idari usulün değişiminden doğmuş olan bir sıkıntılı hâle karşı durmak için icat olunmuş olan nakdi kaimenin tükenmez ve kurumaz bir rahatlık membaı ve sağlam bir servet sermayesi sanılarak devlette ve halkta, aşağıda ve yukarıda tabii olandan fazla harcanmaya başlanmış ve bu hâl günden güne artmıştır. Bu yolun yavaş yavaş hâl-i hazırı doğuracağı düşünüldüğü hâlde birtakım sebepler o derecede acele oldu ki hayret nazarı bile takip etmekte aciz olmuştur. Bu sebeplerden biri Rusya seferi olup zaruri ve meşru bir şey olduğu herkesin kabulüdür. Bu savaşta Devlet-i Aliyye'nin ettiği masraf, yardımcı olan devletlerin yaptıkları masraflara nispetle şaşılacak derecede az bir şey ise de devlet hazinesine büyük bir rahne açtığı bilinmektedir. Buna dahili sebepler yetmediğinden iki defada sekiz milyon lira borçlanılıp bunun safisi olan yedi milyon kadar lira, yapılan harcamaları örtemediğinden bunun için dâhilde edilen borçlar ile bu masraflar için sefer sırasında çıkarılıp eski evraka eklenen nakdi kaimeler devlet

hazinesi üzerine kaldı. Her ne kadar dış borçlanmanın faiziyle ana paraya mahsup akçesinin senelik tertibatından başka düşünecek yeri yok ise de bu tertibat hazinenin masrafına senelik iki yüz dokuz bin bu kadar kese eklemiş olduğundan sağlam ve güçlü bir tasarruf yoluna gidilerek hem bu tertibata karşılık tedarik etmek, hem de savaş masraflarının kalanını örtmek ve ortadan kâğıdı azaltmak için gelir ve masraftan çare aramak lâzım gelirken bütün bütün aksi bir hâl zuhura gelip edep dilinin tarifine cesaret edemediği surette bir sarfiyat kapısı açıldı ki sulh anlaşmasının sonunda görünen zaruret hâlini bir iki yılda iki kata çıkardı. Bunun eserleri idareyi bütün bütün bozdu ve şu hâle karşı bir müddet tedavülde olup savaş dolayısıyla artmış olmasından dolayı devletin ve halkın muamelâtını bozan kâğıdın artmasından dolayı görünen kötü ahvale göz yumup yine kâğıt çıkarmaktan kolay yol olmadığından buna teşebbüs olunmuş ise de ara-sıra dağ gibi ortaya çıkan borçları kâğıt ile dahi örtmek mümkün olamadığından ve dışarıdan akçe arandıysa da görünemediğinden içte düzeltme yoluna gidilerek önce meydana atılan borçlar için yeni esham tertibine kalkışıldı. Evvelâ bu tertip yürürlüğe konuluncaya değin an an borçların miktarı arttığından, önce düşünülen miktarın belki iki katıyla son buldu. Bunun faiz ve ana parası akçesiyle sene sene devlet hazinesine yeni bir yük yüklendiyse de iş orada kalmış olsaydı yine teşekkür olunmak lâzım gelirken yeni eshamı basan matbaalar ile beraber fevkalade borç fabrikaları işlerdi. Bunun mahsulâtı da takım takım ortaya çıkmaya başlayınca yeni esham tertip ve tasavvuru yeterli olmayıp hazine tahvili adıyla bir şey icat olundu. O da daha düşünülürken yenilerek yine hâle karşılık vermek mümkün olamadığından borç çıktıkça borçların ertelenmesine medar olacak birtakım şeyler icat olunmaya mecburiyet göründüğünden on yıllığına sergi gibi adı ve şartı yeni kâğıtlar ile hâl idare olunmak istenildi. Bu borçların hepsinin ertelenmesi mümkün olmadığından fazla sıkıştıran, şamatası ve kavgası Saltanat'ın zirvesine

çıkan istek sahiplerini susturmak için maliye hazinesi mukarrer ve meşru harcamalara karşılık olan gelirleriyle bu borçların bir miktarını ödemeye mecbur olunca açılan kapalı masrafları için ya daha ham varidatını satarak veya Galata sarraflarından borç alınarak akçe tedarikine mecbur oldu. Böylece gelecekteki gelirleri peşin yemekle gelecek sene açığına karşı borç edinmek hâlini hazırladı. Bu borçlanmalar da ejderha gibi nefes aldıkça büyür bir şey olduğundan hesap olunsa her sene ne miktar borç edilirle sene sonunda iki misli borçlu kalınmıştır. Bunun sebebi kâğıt ile yapılan borçlanmalar, kaimenin değerinin düşüşü bahanesiyle talep sahiplerinin iddiası üzerine lira hesabına çevrilerek ödenmesi sırasında lira kağıt ile ne eder ise o miktar akçe verildiğinden daima iskonto adıyla borcun üçte biri üzerine eklenerek ödenmiştir. Bir taraftan bu hâl ve diğer taraftan gerek dıştan gerek içten resmi borçların faiz ve anaparaları için tedarik edilmesi gereken nakdin tedarikinde kağıdın dalgalanan değerinden hazinenin çektiği zarar ve satılanlarda görülen farklardan dolayı devlete arız olan zarar ve hasar ve halkın muamelâtına dokunan zararlar pek büyük göründüğünden nakdi kaimenin ortadan kaldırılması için dışarıdan bir borçlanma daha yapılmaya teşebbüs olundu. Özellikle bu maddeye sarf olunacağı vaadi ve şartı ile İngiltere'den beş milyon daha borç alınıp bunun saf miktarıyla mevcut olan kaimeleri kaldırmak mümkün olamadığından açılacak miktarın nasılsa dâhilen tedariki yollarına teşebbüs olunmak üzere kaimelerin kaldırılmasına başlanılmış olup çalışma ve gayretlerin meyvesiyle yakın bir duruma getirildiği ümit olunmuşken ne yazık ki bin zahmet ve zorluklarla tedavülden alınıp hazineye giren evrak yine fevkalade giderlerin zorlamasıyla tedavüle çıkmıştır. Hesap sonunda hazırlanmış sebepler evrakın kalanlarını kaldırmaya yeterli olamadığından olağanüstü masraflara harcanan akçeye karşılık bir borç daha yapılıp onunla olağanüstü masraflar işine karışıp kâğıt imhasına mahsus olan akçeyi kurtarıp evrakın kalanlarının tedavülden alınması

tasavvuruyla dışarıda akçe aranılmıştır. Nihayet mahut Mires borçlanmasına tutunulmuş ve eğer o da başa çıkmış olaydı ele geçecek sermaye ile nasılsa bir iş görmek ve durumu idare etmek kabil iken o iş de bozulup zararından başka bir faydası görülmemiştir. Bu cihetle üçüncü borçlanmayla nakdi evrakı kaldırmak mümkün olamadığı ve Mires borçlanmasından da ne kâğıt için ve ne de borçların hafifletilmesi için bir fayda görülemediği hâlde bunların yalnız faizi ve anaparaları akçesinin tertibatı, adi masraflar üzerine eklenmiştir. Bu cihetle muvazenenin adi açığı an be-an arttığı gibi tedavülden alınamayıp kalmış olan beş yüz yetmiş bin keselik nakdi kaimeler üzerine bu sene içinde bir milyon iki yüz bin keselik kaime daha tedavüle çıkarılmıştır. Osmanlı altını kağıt ile yüz elli kuruş ederek ondan hâsıl olan iskonto zararlarına tahammül olunamaz iken iki yüz yirmi kuruşta olan altın ile görülen zararlar bir taraftan bu zararların birikerek artmasıyla her an yükselmekte olduğu hâlde ortada olan çeşitli borçların yönetime verdiği zarar ve aksaklık, diğer taraftan devletin mali işlerini bozup perişan etmiş ve türlü türlü tehlikeler içine düşürmüştür. İçinde bulunulan hâlin sebeplerinin kısaca belirtilmesi bu halin ne olduğu, yani mali işlerin ne şekilde bulunduğu, acilen ve hemen çaresine bakılmaz ise neyi sonuç vereceği de gelecekte yine kısaca arz ve ifade olunur.

"Elde olan muvazene defterlerine bakıldığında Devlet-i Aliyye'nin mümkün ve zor yolla elde edilebilir bütün gelirleri bir Osmanlı altını veya yirmi adet beşlik itibarıyla imkansızlıkları da beraber olarak iki milyon dört yüz kırk iki bin bu kadar kese olup giderleri de yine bu itibar ile iki milyon yedi yüz seksen altı bin küsur kese derecelerindedir. Bu cihetle üç yüz kırk dört bin bu kadar kese kadar adi açığı olduğu görünür. Her nevi borçları da birlikte hesaplandığında hazinenin borcu üç tür olup birisi dört defa Avrupa'dan borç olarak alınmış olan akçeler ile dış borçlanma yolunda içte çıkarılmış olan

yeni esham, ikincisi az-çok ertelenmeye bağlanmış olan tahvilât ve sergiler ve üçüncüsü de bütün bütün açıkta bulunan müteferrik borçlarla onun bir parçasına karşılık olarak tedavülde bulunan nakdi kaimelerdir. Bu gelirlerin altıda birine yakın olan açık bir hayli şey ise de masrafın kısılması ve gelirlerin artırılmasıyla bunu bütün bütün kapatmak veya idare olunabilir bir hâle getirmek mümkün ise de asıl açık bu üç yüz kırk bin keseden ibaret olmayıp nakdi kaimelerin değerinin düşmesiyle nakdin fiyatının artmasından dolayı iskonto adıyla zuhura gelen ve sırf havada olan masraf buna eklendiğinde açığın belki bir milyon keseyi aşacağı açıktır. Şu günkü günde muvazene açığını en az bir milyon keseden hesap etmek gerekir.

"Borç bahsine gelince, hariçten yapılmış olan borçların yalnız yıllık faiz ve anaparasını vermeyi düşünmekten başka yeri olmayıp bu da adi muvazeneye ait bir mesele olduğu gibi yeni esham da bunun aynıdır. İkinci tür sayılan ve bundan ödeme müddeti az olanlar için de yine muvazeneye ait olan faiz ile fazlaca yıllık anaparasının tedarikini düşünmek lazım olup bu türden olan ödeme süresi çok olan borçların, ödeme zamanı az çok uzun olduğundan hiç olmazsa düşünmeye vakit bıraktığı cihetle onu da bir tarafa koyup şimdi asıl hızlı ilerleyen hastalık makamında ve yönetim işinin altını üstüne getiren üçüncü tür borçları göz önüne koymak gerekir. Gerçi borç defterine bakılınca kayıtlı ve bilinen borçlar bir milyon dokuz yüz otuz küsur bin kese raddelerinde ise de yalnız askerî dairesinde fazla olarak daha bir iki yüz bin keseye yakın borç olması ve daha karıştırılsa bir epeycesinin daha çıkması melhuzdur. Her ne ise şu miktara bir üç yüz bin kese daha eklenmesi çok görülemez. Tedavülden alınmak için pek az bir şey kalmışken fevkalade masraflar için yine çıkarılıp ortada kalmış olan eski beş yüz yetmiş bin keselik nakdi kaimeler üzerine yedi yüz bin kesesi Mart'a kadar ve beş yüz bin kesesi Mart'tan sonra çıkarılmak üzere karar verilip zorunluluk sonucu sekiz ay içinde

tedavüle çıkmış olan bir milyon iki yüz bin kese eklendiğinde taşralara gönderilmek üzere tertip olunup karşılığında nakit istenilmiş olan üç yüz bin keseden başka bugünkü günde İstanbul'da bir milyon yedi yüz yetmiş bin keselik nakdi kaime dolaştığı bilinen şeylerdendir.

"Müteferrik borç denilen şey hazinenin adi masraflarının fazlalığından ve iskontodan doğan açığı ile evvelce yemiş olduğu gelirler karşılığında açılan adi masraflardan ve bunun eseri olarak asker ve memur maaşlarından ve çeşitli dairelerin borçlarından ileri gelmiş bir şey olmasıyla birazını çıkardıktan sonra kalanının ödenmesi şart sayılmak lâzım gelen meşru borçlar olup bunu ödemek askeri ve memurları besleyerek devleti idare etmek demek olmakla öncelikle bunu tesviye ile geçinmek çaresini arayıp bulmak lüzumu söz konusu dahi değildir. İlk bakışta bu borcu kağıt ile ödemek tedbirinden başka şey akla gelmezse de şu borcu ödemek için İstanbul'da olan kâğıdı artırmak şöyle dursun diyelim ki borçları ödemek için bir başka sermaye bulunsa Dersaadet'te tedavülde olan evrak haliyle bırakılmak lâzım gelse ve halka olan zararları hiç düşünülmese, yalnız meskukat fiyatlarından dolayı devam edecek hâl ile muvazenede görünen açığın üç senede bir bu kadar borcu daha meydana çıkaracağı açıktır. İstanbul'da tedavülde olan kağıt ile borç ödemenin imkânı olamayacağı gibi kağıt bu hâlde durdukça ne muvazeneyi düzeltmek ve ne de borçlar için bir had tayin etmek mümkün olur. Meselâ devamlı kağıt ile borç ödemek lâzım gelse kâğıdın artmasıyla meskukat fiyatının farkı onunla muvazene açığı artarak ve muvazene açığı borca eklenip onun miktarını artırarak ve o hâlde kâğıda yeniden ihtiyaç görünerek bu kısır döngü içinde yaşanmak mümkün olamayıp mümkün olsa pek az bir zaman içinde hazine açığıyla kâğıdın ve borcun miktarı hesap olunamaz bir dereceye varacağı azıcık düşünmeyle açığa çıkar. Bu hâlde şu üç şeyin birbirine olan bağlılığı cihetiyle hepsini beraber düşünmeye

ve aranılan çarenin şu üç cihetten dolayı görülen hâlin define mümkün mertebe kâfi olacak derecede çare bulunmaya gerçek lüzum vardır. Mevcut borçların bu dereceye ulaşmasına sebep olan ve hâlen muvazene açığını azaltmak şöyle dursun devamlı artmasına sebep olarak borçları günden güne artırmak hâlinde bulunan nakdi kaime hususu birinci mertebede düşünülmek lâzım gelerek her hâlde karşılığında nakit ve senet ile sermayesi olmayan evrakın tedavülü her nerede olsa itibara dokunarak işlemlere sekte vurduğu hâlen Rusya ve Avusturya'nın nakdi kaimelerinde görülen hâl ile sabittir. Bizde olan nakdi kaime ise karşılığında sermaye bulunmadığı cihetle tabiatıyla itibarsız olduğundan başka Rusya ve Avusturya'da kağıt bütün memleket sathına yayılmış olarak etkileri her ne ise özellikle bir mahalle münhasır değildir. Hâlbuki bizde kaimenin tedavülü yalnız İstanbul'a münhasır olduğundan böyle külliyetli itibarsız bir kâğıdı yalnız bir şehir tahammül edemez. İstanbul ne sanat ve ziraat yeri olup bu cihetle hiç ihracatı olmadığı hâlde masrafları için muhtaç olduğu eşyayı yalnız Avrupa'dan getirtmeye mecbur olmayıp taşra eyaletlerden de ihtiyaçlarını getirmek hâlindedir. Avrupa'ya kağıt göndermek şöyle dursun halis olmayan nakit bile gönderilemediğinden Avrupa'ya akçe göndermek için halis nakde muhtaç bulunduğu gibi taşralarda kağıt geçmediğinden oraya da beşlik göndermek mecburiyetinde bulunduğundan bizce kâğıdın hâli misal olarak gösterilen devletlerden daha fazla ağırdır. Şu yorumlar gereğince İstanbul'da bulunan kağıt ihtiyaç ve tahammülünden fazla olmasıyla dolup taşmış olduğundan ve bunun üzerine bir şey eklenmesi şöyle dursun bir aralık altın üç yüz elli kuruşa çıkmış iken birtakım vaatler ve yakında bir şey yapılması üzerine halkça hâsıl olan beklenti ve ümit ile iki yüz yirmi kuruş derecelerinde yani asli kıymetinin iki katından fazla bahada durduğu görülür. Bunun üzerine zam ve ilâve mümkün olmayıp aksine doğan beklentiye yani İstanbul'da tedavülde olan evrakın azalacağı hakkında olan fikirlere azıcık derecede halel

gelse, kâğıt ile nukut nispetinde ne fark olacağını tayin etmek mümkün olama. Geçende bazı bozguncuların eliyle meydana gelmiş olan geçici hâl, hakikate çevrilerek kağıt ile kimse ekmek alamamak derecesine varılacağı mübalağasız korkulacak bir neticedir. İstanbul'daki evrakı bir başka suretle azaltmanın çaresi olmadığı hâlde bir yerin yükünü hafifletmek için her tarafa serpiştirmekten başka çare olmayacağından evrakın taşralarda da yayılması hakkında daha önce düşünülmüş ve karara bağlanmış olan tedbirlere başka bir çare bulunmadıkça tariz etmek mümkün olamaz Borçların ödenmesi için de başka yolda bir imkân bulunamayıp da kağıt ile borç ödemek lâzım gelirse artık İstanbul fazla bir varak-pareye bile tahammül edemeyeceğinden yine yayılması zorunluluğu göz önündedir.

"Kâğıdın taşralarda tedavülüne gelince bu şeye alışmamış olan birtakım halka kağıt verip karşılığında malını satın almanın doğal zorluğu ortadayken, bir de bu olanlar memlekette her vesile ve hile ile halkın düşüncelerini bozmaya çalışanlara büyük bir bahane olup kim bilir neler çıkarılacağı ve ne fesatlar yayılacağı düşüncesinin hatıra gelmemesi mümkün değildir. Sahtekârlığa karşı lâzım gelen tedbirler tamamıyla alınamaz ise bütün memleketin kalp kaime ile dolacağı ve o cihetle devletle beraber halkın hâlinin tam iflasa sürükleneceği şüphesizdir. Şu ayrıntı özetlendiğinde imkansızlıklarıyla birlikte tabii olarak üç yüz kırk bin kese açığı olup iskontonun hâli böyle giderse belki bir milyon masraf fazlası gösteren muvazenenin karşısında ve o senenin geliri gelmezden evvel yiyip normal masrafların birçoğunu açıkta bırakmakta olan ve önü alınmaz ise her sene muvazene açığıyla artmak hâlinde bulunan iki milyon keseden fazla müteferrik borçlar ile İstanbul'da tutulması imkansız ve taşralarda yayılması birçok sakıncaya sebep olacak bir milyon yedi yüz yetmiş bin keselik nakdi kaimenin, yani kağıdın dahi devletin resmi borcu olduğundan, o da dâhil olduğunda en az dört milyon keseye ulaşan

düzenli olmayan borçların takat getirilemez yükü altında kalınacaktır. Bu hâlin maddi ve manevi devamının ihtimali olmadığına, hızlı ve acele bir çare bulunamaz ise Allah korusun devletin temellerinin yıkılmasından beter fiili dış vesayet gibi bir hâli doğuracağından artık devlet ve milletçe tehlike ve muhataranın sonunda ne yapılırsa onu yapmanın ve her ne türlü tedbir bulunabilir ise onu ne olursa olsun diyerek almanın zamanı gelmiş ve belki geçmiştir. Bulunulan hâlin uzak ve yakın sebep ve derecelerinin kısaca anlatılması üzerine hatıra gelen tedbirleri de sıralamaya başlayalım.

"Devlet-i Aliyye'nin dahilî ve haricî toplam borcu Avrupa'da bir küçük devletin borcu derecesinde olduğu bilinen gerçeklerdendir. Memâlik-i şâhânenin genişliğine ve her gün mamuriyet ve servet hâsıl etmeye açık olan imkanlarına göre az vakitte şimdiki gelirlerinin, hiç olmazsa bir yarısı kadar daha artabileceği, on sene içinde hazine gelirlerinin iki katı artmış olmasıyla sabittir. Şu bulunulan darlık hâli açıklanan ve sıralanan hâllerden ileri gelmiş ve devletin hesabını şaşırtarak mali işlemleri, güveni yok edecek bir hâle girmiş olmasıyla öncelikle güven ve itibarı iade edecek sebeplere teşebbüs etmek lâzım gelir. Çünkü akıl sahipleri yanında malum olduğu üzere şimdi dünyada alış veriş yalnız nakde münhasır olmayıp itibar üzerine kurulu olan birtakım mevhum kıymetlerin tedavülüyle iş görülmekte ve her devlet bir suretle akçeye muhtaç oldukça ya halkına veya genel sermayedarlara müracaat eylemekte olduğundan hesabını doğru yapıp herkese doğru bildirmeye mecburdur. Şimdiki hâlde Devlet-i Aliyye'nin çektiği zaruret itibarsızlıktan doğmuştur. Bu da içte ve dışta büyük bir aldırmazlık zannı hâsıl olmasından ve zaten ağır olan sıkıntılı mali hesaplarımızın karanlık bir hâlde bulunmasından dolayı, gerçeğinden fazla büyütülmesinden meydana gelmiştir. Önceleri de bu hâl bilinip gelir ve giderleri dengeli miktarda tutmak ve devlet hesabını açık surette göstermek istenilmiş ise de ne sebepleri

meydana konulabilir ve ne de beklenmeyen masraflar korkusundan kurtulunabilir idi. Şimdi Devlet-i Aliyye büyük bir itibar ve iktidar sermayesi kazanmıştır. Bu da bî-minnet velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin mülk ve milleti ihya için gösterilen mülukâne himmetlerinin hayırlı eserler ve sonuçlar vermesi için herkesçe hâsıl olan güven ve emniyet hayırlı maddesidir. Başta bu feyizli sermaye kuvvetiyle pek çok şey yapılacağı gibi eski durum Padişahın şahsına ait değildi. Fakat sonuçları bugünü zorlaştıracak ve gelecekte yapılması istenen düzenlemeleri bozacağından geçmiş ile geleceği ayırmak, yani birinin bıraktığı eserleri açıktan açığa ortaya koyup diğerinin vereceği güveni de lâyıkıyla belli etmek halin gereklerindendir. Bundan murat Devlet-i Aliyye'nin türlü sebeplerden dolayı ne kadar borcu olduğunu ve bunun birazını örtmek için ne kadar kağıt çıkarıldığını hiç çekinmeyerek ilân etmekle birlikte gelir ve giderlerinin muvazenesini de yayınlamak şeklidir. Fakat şu hâlin düzeltilmesine sebep olacak tedbirleri birlikte göstermeyerek yalnız borcun, gelir ve gideri kapamayarak zuhura gelen açığın miktarı meydana konulacak olursa güveni daha fazla azaltıp zihinleri karıştıracağında şüphe yoktur. Bunun cins ve miktarını beyan ile mümkün olan düzeltilmesi şeklini ortaya koymak ve gelir ve gideri karşılaştırarak zorunlu sebeplerden başka durumlarda muayyen masraflardan fazla akçe sarf olunmayacağı ve hazine malı her dairede her gün tariften vareste olacak surette muhafaza olunacağı kaidesini gayet sağlam olarak koyup tayin etmek lâzım gelir. Bununla birlikte gerekli nizamlarıyla beraber muvazenenin nasıl olursa olsun işbu Martta neşir ve ilân olunması durumun şartlarından görünür. Mali sıkıntının def edilmesi veya mevcut olan kâğıdı bir katından daha fazla artırarak ve memleketin tamamına yayarak birikmiş çeşitli borçları kağıt ile ödemek veya yetecek kadar nakdi sermaye nakdi borcu ödemekle beraber şu kağıt belasını da ortadan kaldırmak suretlerinden birine münhasırdır. Birinci şekilde, yukarıda belirtilen sakıncalar

olduğundan başka şu suret gerçekte bir yerde olup elem ve ıstırabına tahammül olunamayan bir yarayı iyileştirmek yerine mahalli acıyı hafifletmek için vücudun diğer yerlerine de yaymak gibi bir şey olacağından, her gün itiraz ve dedi-koduya sebep olacağında ve devletçe itibarsızlığı bir kat daha artıracağında şüphe yoktur. Ancak başka türlü çareler yok olduğu ve tam bir ümitsizlik göründüğü hâlde birinci derecede düşünecek şey yaşamak olduğundan bunu da seçmek tedbirin sonuncusudur. Fakat mahzuru bilinen ve herkesçe itiraz edilen bir şeyi kabul etmezden evvel, başka ne çêşit çare varsa onu aramak ve yapılması ne kadar güç olsa da yine geri durmamak lâzım geleceğinden öncelikle şu sıkıntıyı def edecek sebep ve tedbirleri aramak gerekir.

"Müteferrik borçlarla tedavüldeki evrak birleşince toplamı dört milyon kese olmak üzere tahmin olunmaktadır. Bunun hepsini birden ödemeye yetecek akçe bulmak, imkansızı temenni demek olduğundan bunu düşünmek bile gerekmez. İmkan mertebesi arandığında ele biraz nakit geçirilip onunla durumu idare etmekten başka çare olamayıp ödenmesi acil olan müteferrik borçları, erteleme şeklinde olan borçlara çevirmek, yani konsolide denilen yolda yeni eshama çevirmek genel olarak dolaşan fikirlerdendir. Gerçekte bundan başka çare bulunamaz ise de müteferrik borçlar denilen şeyin hepsi bir örnek olmadığından ve bunlar sene-i hâliye muvazenesi açığı olup daha yenmemiş ve yapılması mecburiyet altında bulunmuş olan masraflar olduğu gibi asker aylığı ve aceze-i memurin maaşları gecikmeleri ile asker tayinat ve elbisesi için edinmiş ve birtakım sağlam şartlarla anlaşılmış olan borçlar da dâhil bulunduğundan bunları nakden ödemekten başka çare olmadığı gibi diğer borçlar da çeşitli derecelerde olup birtakımını tamamen yeni eshama çevirmek mümkün olsa da birtakımını esham ile beraber biraz da nakit vermedikçe ve eshamın bahasında da borçların hâline göre değişik işlemler uygulanmadıkça

haklı şikayetleri davet edeceğinden müteferrik borçların esasen yeni eshama çevrilmesi kaidesinin seçimiyle beraber şu denilen suretleri icra edebilmek için lüzumu görünecek nakdi sermayeyi tedarik etmek şarttır. Bu sırada nakit evrakının da bir parçası nakit olarak, kalanı yeni esham ile değiştirilse yine herkesin kârlı çıkacağı vukuf erbabının yaptıkları hesap iktizasından olmakla evrakı da bu yolda tedavülden kaldırmaya teşebbüs etmek güç ise de 'ne olacaksa olsun' diyerek göze kestirip yapmak şu belânın altında ezilmekten ehven görünür.

"Müteferrik borçları konsolide etmek yani eshama çevirmek ilk defa bizde olmuş bir şey olmayıp İngiltere, Fransa ve Amerika devletleri bu yolda borçlarını ödemiş oldukları bilinen işlerdendir. Buraca tasarlanan yol ise bir miktarı da nakden tesviye edileceği cihetle diğer yerlerde cereyan etmiş olan hâllere nazaran daha âdilâne olacağı ve böyle bir tesviyeye itiraz edebilecek devletlerin elçileri gizli bir şekilde bunu hatırlatmakta olduklarından bunda beklenecek durum olmadığı gibi hâlen kâğıdın itibarsızlığı cihetiyle bir yüzlük altını için iki yüz kuruşluktan fazla kağıt verilmek lâzım gelmiştir. Meselâ yüz kuruşluk bir kağıt için yirmi beş kuruşluk nakit verilse ve yetmiş beş kuruşuna da esham verilip yetmiş beş kuruşluk sehim, diyelim ki yirmi beş kuruşa inse yine kaime sahibi şimdiki derecede elli kuruş nakit ele geçirmiş olacağı ve fakat muamelatını sağlayacağı açık olduğundan şu tesviye herkesin işine şimdiki hâlden fazla menfaatli olacağı hakkında pek çok deliller bulunur.

"Gerek müteferrik borçların ödenmesi ve gerek nakdi kaimenin imhası için nakit ile beraber yeni esham vermek kaidesi esasen seçildiği hâlde ilk başta en az bir buçuk milyon kese bir nakit sermaye tedariki şarttır. Bunun beş yüz bin kesesi şu müteferrik borçlar içinde asker ve aceze-i memurîn maaşları, asker tayinatı borçları ve hazinenin sene gelirleri açığı olan masrafları bulunduğundan onlara verilmek gerekir. Bu

hâlde dört milyon kese kadar borçlar ve kâğıdın bakiyesi olarak üç milyon beş yüz bin kese kalıp bunun bir çeyreğinin tedariki tasarlanan nakdi sermayenin bakiyesiyle ödenip kalanı yeni eshama çevrilse gerçekte sert bir tedbir olduğunda şüphe yoktur. Ne çare ki bundan başka ödeme yolu görünemediğinden diğer devletler açıktan açığa iflâsı ilan ile kendi tebaasının ve yabancıların haklarını bütün bütün yok ettikleri bilinen şeylerden olup onlara kıyasla şu suret gayet âdilâne ve hakkaniyetli bir şey olacağından artık olur olmaz şikâyete ve belki arbedeye bakmayarak şu usulü icra etmekten başka çare görünemez. Bu tedbirin seçimi kabul edildiği takdirde birinci derecede düşünecek şey şu lüzumu olan bir milyon beş yüz bin keseyi bulmaktır. Bunun hepsini hâriçten tedarik etmenin ihtimâli olmayıp şu aralık Londra bankerlerinden birisi on milyon lira bir borçlanma tahvilatı çıkarmaya aracılık edeceğini ve itibarı artıracak bazı tedbirler alınması yayınlanıp duyurulur ise daha fazla hâsıl edilmek ihtimâli varsa da nihayet altmışı yüze satılabileceğini beyan ile beraber bundan hâsıl olacak altı milyon liranın beş milyonu borçların ödenmesine tahsis olunup bir milyonu Edirne veya bir diğer mahallin demiryolu için bazı şartlarla yardım olarak verilir ise borçlanma maddesini bir kat daha kolaylaştıracağını bildirmekte diğeri de bazı belirli gelirler ile on senede ödenmek üzere yetmişi yüze olarak yedi milyon lira bir borçların ödenmesine aracı olacağını ifade ettirmektedir. Yapılan tahkikata göre evvelkisi hayli kuvvetli bir sarrafhanesi olup ikincisi Avrupa'ca malum olan ahvâle göre şöyle bir iş görmeye muktedir olamayacağı anlaşıldığından ve evvelki sarrafhane ile bir mukavele yapılır ise gerek Londra ve gerek Paris'de söylenen ilişkilerine göre İngiltere ve Fransa devletleri taraflarından da manevi yardım sağlayabilecekleri umulduğundan bunların arz ettikleri mukaveleyi kabul etmek tercih edilir görünmüştür. Şu suretle yapılacak borçlanmadan bir beş milyon lira ele getirilmesi umulduğundan her lira yüz on kuruş itibarıyla bir milyon yüz bin kese hâsıl

olabileceği cihetle bunun üzerine taşralarda nakdi kaime bedeli olmak üzere alınmakta olan üç yüz bin kese, vuku bulan istidalar veçhile kağıt yaymaktan kaçınarak bir iç borçlanma hâline konulsa ve bir yüz bin kese dahi nakit istenilerek veya altın ve gümüş kap kacak istenilerek devlet mensuplarından da bir yüz bin kese borç akçe alınsa bundan hâsıl olacak dört yüz bin kese dış borç ile beraber, arz edilen tedbiri meydana getirebilir. Yani lüzumu olan bir milyon beş yüz bin kese ele geçirilir.

"Dışarıdan borçlanılacak akçe için yüzde altı faiz, yüzde bir anaparaya mahsup akçesi verilmek lâzım geleceğinden bunun için senelik yüz elli bin kese akçeye ihtiyaç olacağı ve dâhilde tedarik olunacak dört yüz bin keseye de yüzde altı faiz verilse bunun için de senede yirmi dört bin keseye lüzum görülecektir. Bu gibi evrakla birlikte dört milyon kese tahmin olunan borçların, elde edilmesi düşünülen nakdi sermaye ile bir milyon beş yüz bin kesesi nakden tesviye olunup da kalanına yani iki milyon beş yüz bin kesesine yeni esham verildiğinde yüzü üçe olarak biri biri üzerine yüzü elliye verilse yine yüzde altı faiz demek olacaktır. Bu cihetle çıkarılacak esham-ı cedide (yeni hisse senedi) için de yüz elli bin kese faiz verilmek ve bunun hepsi toplandıkta yeni faizler için üç yüz yirmi dört bin kese bir masraf açılması gerekeceği ve bu akçe hazinenin adi açığı olan üç yüz kırk bu kadar bin kese ile birleştirilince toplamı senelik altı yüz altmış bin keseyi aşacağından şu yeni masraflar dahil olduğu hâlde muvazenede görünecek açık gelirin artırılması ve masrafın azaltılması ile tekabül ettirilemez ise ne hariçten akçe bulunmasının ve ne de borcu esham-ı cedide ile tesviye etmenin çaresi olmayacaktır. Diyelim ki halk aldatılacak olsa da sonra ya diğer zaruri adi masraflar tesviye edilemeyerek bir kaç sene içinde yine bu hâle düşüleceğinden veya yapılan istikraz ve eshamın faizleri verilemeyip Allah saklasın bütün bütün namus ve itibara halel geleceğinden

istikrazın lâkırdısını etmezden ve borçların ödenmesi için esham-ı cedide yapmak sözünü ortaya koymazdan evvel senelik lâzım olan akçeyi bulmanın yani yeni faizlerle hâsıl olacak altı yüz altmış bin kese kadar açığı kapatmanın çaresini aramak farizadandır. Senelik bu kadar akçeyi veya en azını gelirleri artırarak bulmak lâzım gelir. Bu ise ağır bir şeyse de memleketi büyük bir hatar ve tehlikeden kurtarmak için imkân neye müsait ise onu yapmak gerekecektir. Bazısının güçlüğü itiraf edilmekle beraber bu koduda yapılabilecek şeyler de hatıra olarak aşağıda yazılır.

"Evvelâ gümrük tarifelerinin yenilenmesinden dolayı bir yüz yirmi bin kese gelir fazlası hâsıl olması umulduğu gibi ilerde ihracat vergilerinin tedrici tenakusundan [eksiltilmesinden] dolayı indirim meydana gelecek ise de ilk senelerde ithalat vergilerinin artmasından dolayı bir elli bin kese ve yüzde on altı ve yirmi, ticaret malları masrafı indirimi yüzde ona indirilmiş olmasıyla ondan da bir otuz bin kese gelir fazlası olacağı yani bir kaç sene gümrükler gelirlerinde iki yüz bin kese zam görüneceği gümrük emanetinin hesabı ve ifadesi gereklerinden olmakla ilk başta bu iki yüz bin kese yeni gelir sayılmıştır.

"İkincisi, yeni ticaret anlaşmaları gereğince tütün ile tuzun dışarıdan nakli yasaklama altına girmiş olduğundan bunların vergilerini ve idaresini bir başka hâle koyarak bir hayli fayda elde edilmek mümkündür. Tütünden her memlekette külliyetli gelir hâsıl olmakta ise de başka yerlerde uygulanan usulleri bizde uygulamakta birtakım zorluklar ve engeller olduğundan kolay icra edilir ve sade bir yolla şimdi tütünün öşrüyle beraber diğer vergilerinden hâsıl olan altmış bin keseden fazla olarak bir yüz bin kese istihsal olunması mümkündür. Çünkü tütün zorunlu ihtiyaçlardan olmayıp ne kadar vergi alınsa bir diyecek olmadığından ve yalnız masrufatını azalttırmamaktan başka düşünecek yeri görünmediğinden rüsumat idaresi komisyonunda bu madde müzakere edilmekle şu

yüz bin kesenin istihsali ne sebebe bağlı ise onun seçimi için adı geçen idareye gerekli tebligat yapılarak şu akçenin husulüne çalışılmak lâzımedendir.

"Tuzun da ticareti serbest olup yalnız tuzlalarda sabit bir fiyat üzere tuz satılmak gibi bir kural konduğu ve Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya idare olunan yerlerinde senede yüz elli milyon okka tuz sarfı tahminiyle her kıyyesinde yirmi para alınarak bunun beş parası masraflarına terk edildiği hâlde bir yüz yirmi bin kese husulü beklenir. Diyelim ki bu kadar sarfiyat olamaz ise bahasının bir miktar artırılmasıyla yine şu miktar akçeyi ele geçirmek mümkündür. Gerçi tuz asıl ihtiyaçlardan ise de her adamın sarfiyatı senede altı yedi kıyye raddelerinde olup bunun için yılda üç veya üç buçuk kuruş verilse çok görülemeyeceği açık olduğundan ve bu madde dahi adı geçen idare meclisinde görüşülmekte bulunduğundan bu yüz yirmi bin kese de yeni gelir sırasında hesaba konulmuştur.

"Üçüncüsü, varaka-i sahihe [damgalı kağıt] için sonradan gayet muntazam ve kolay uygulanır bir usul yapılmış ve nizamnâmesi hazırlanmış olduğundan diğer devletlerde bundan külliyetli şey sağlanmakta ise de bizde o kadarı ümit olunamayacağından senelik bir kırk bin kese gelir elde edilir denilir.

"Dördüncüsü, sanayi ve sanat üzerine patent namıyla her memlekette yürürlükte olan verginin burada da icrası öteden beri düşünülmektedir. Gerçi diğer ülkelerde olan miktarda gelir hâsıl olamaz ise de alkollü içkiler satılan yerler hakkında Dersaadet'te konan usulün taşralarda da yayılmasıyla beraber bu patent usulü birlikte icra olunur ise bir kırk bin kese akçe de bundan meydana gelebilir.

"Beşincisi, vakfiye usulünde icrası mümkün bazı müsaadeler gösterilmekle beraber kiraların artırılması yolunda bir şey yapılır ise bundan en az bir otuz bin kese gelir hâsıl olacağı gibi bu sırada İstanbul şehrinden de zenginlerine ait olmak

üzere bir yirmi bin kese vergi alınsa şu iki madde de bir elli bin kese gelir verir.

"Altıncısı, Rumeli âşârı ahaliye zamla birlikte verilerek bundan elli beş bin kesesi hâsıl olduğu gibi sonradan Anadolu'dan satılan bazı âşardan da bir on bin kese fazla hâsıl olmuş ve henüz iltizama verilmemiş olan âşardan da en az on bin kese zamaim alınacağı kuvvetle umulmakla bundan yetmiş beş bin kese hesaba eklenmelidir. Tapunun şimdiki hâsılatı olan yirmi bin kese kadar senelik gelirlerin bir yirmi bin kese daha fazlası olacağı ve İstanbul'da alınan hayvan nalı vergileri taşralarda da yaygınlaştırılsa bir on beş bin kese sağlanacağı ve maden ve ormanlardan da senede bir on bin kese fazla varidat tahmin edilse çok görünmeyeceği cihetlerle şu şeyler de yeni gelir sayılmıştır.

"Yedincisi, yeni ticaret anlaşmaları hükmünce ihracatın vergileri ineceğinden ve bunun yararları ise doğrudan doğruya halka ait bulunduğundan şu mukabelede bazı yüklü olan yerler istisna olunarak genel vergi üzerine bir elli bin kese eklenmesi mümkünattan görünmüştür.

"Şu çeşitli gelirlerin denilen miktarları tutturulamayacağı sanıldığı gibi bazılarının da fazla hasıl etmesi umularak birinin azalması diğerinin artmasıyla örtülebilmesi hesabıyla toplamı yedi yüz on beş bin keseye ulaşıp daha önce yapılan muvazene defterinde açık görünen dört yüz bin kesenin tamamen dairelere taksimiyle indirilmesi mütalaa olunmuştur. Gerçi çok daireye vaktiyle tahsisat verilerek alış verişini doğru görmek hâline konulsa bir hayli tasarruf hâsıl olacağı açık bulunmuş ise de dört yüz bin kese tenzilat yapılması imkan dahilinde görünemediğinden ve askerî dairesinden bir miktar şey indirilmiş ise de hâlâ o da örtülemeyip, kusur bazı yerlerde yeni zamlar da vuku bulmuş idiğinden şu hâlde yalnız bir yüz elli bin kese tenzilat icrası mümkün denilebilir.

"Şu hesaba göre yetmiş sekiz senesi muvazenesine esas olmak üzere bir hülâsa yapılıp bunda hazinenin imkânsızlıklarıyla birlikte bütün gelirleri olan meblağ üzerine gelir ve giderden kazanılacak şeyler eklenerek toplamı üç milyon üç yüz bu kadar bin kese gelir ve yeni faizler de dâhil olduğu hâlde üç milyon yüz on bin bu kadar kese masraf gösterilerek muvazeneyle yüz doksan altı bin kese fazla varidat çıkarılmış ise de bundan kasıt gerek hazinenin eski imkânsızlık saydığı gelir ve yeniden yapılacak gelirden vuku bulacak indirim tasarruftan da indirilemeyecek miktara bir karşılık tutmak demek olup bu yetişmeyip de bir yüz bin kese daha hesapta açıklık olsa maslahata yedirmek mümkün olacağından ve maslahatın esası şöyle bir hesapla meydana çıkıp hakikate ulaşması için her tür tedbire teşebbüs lâzım geleceğinden şu özet üzerine genel bir muvazene defteri yapılıp ortaya konsa ve borçların yukarıda yazılı olan şekilde ödenebileceği ilan edilse devletçe bir doğru yolda imkânın müsait olduğu şey yapılmış ve gösterilmiş olacağından kimsenin bir diyeceği kalamaz.

"Şu tedbirler vehim ve hayal gibi görünürse de çoğu devletin benzer durumlarda yaptıkları şeyler bunların aynı olup asıl istenen bu şeylerde vukuf ve malumatları bize tercih edilenlerin yanlarında kabul olunacak bir yola gitmektir. Memleketten bu kadar yeni gelir olmak yolu şiddetli bir şey olduğundan şüphe yoksa da memleketi büyük bir tehlikeden kurtarmak için daha bundan ağır şeylere teşebbüs olunduğu bilinen hâllerdendir. Kaldı ki müteferrik borçları ve kâğıdı konsolide etmek yolu da güç ve halkça ağır bir şey ise de her devlette birer kere yapılmış şeyler olduğundan başka esasında nakit vermek kuralı da nispet olunur ise diğer devletlerin seçmiş oldukları yoldan hafif ve daha adil olacağı şüphesizdir. Fakat şu tedbiri fiile çıkarmak, dıştan yapılacak borçlanmanın safi olarak ele beş milyon lira geçirmeye bağlı olmasıyla bu hâsıl olamaz ise şu tedbir esasen bozularak o hâlde devlet düşünülen mahzurlarla

beraber nakdi evrakı çoğaltıp tedavülünü taşralara yaymaktan başka çare bulamaz. Fakat hiç başka tedbire teşebbüs etmeksizin kağıt maddesini seçse çeşitli itirazları ve belki birtakım tehlikeleri davet edeceğinde şüphe olmayıp aksine diğer yolda olan ödeme şeklini ortaya koyup da icrasının şartları olan sebepleri tamamen sağlayamaz ise çaresizlikle diğer tedbiri seçecek olursa hiç kimsenin bir diyeceği olamaz.

"Arz edilen yorumlar özetlendiğinde meydanda iki yol olup birisi borçları yine kağıt ile ödeyip bu kadar evrakı İstanbul'da tedavül ettirmek imkân ve ihtimâli olmadığı cihetle taşralara yayılması şeklini seçmek, diğeri de içeriden ve dışarıdan bir milyon beş yüz bin kese nakit bulup borçların bir miktarını nakden ödeyip geri kalanını konsolide edip gerek borçların ve gerek konsolide etmek için yapılacak eshamın faizi için lâzım olan gelirleri tedarik etmekle birlikte bunlar da dahil olduğu hâlde muvazeneyi açıksız olarak ilan etmektir. İkinci yola teşebbüs etmeksizin birincisine gitmekte tehlike olduğu gibi ikincisine teşebbüs ile sebepleri mükemmel olarak sağlanamaz ise o hâlde birincisini seçmekten başka çare ve imkân görünemez. Artık tereddüdün zamanı geçip her ne ise bir şey yapmanın lüzumu meydanda olduğundan tasarı sahibinin mütalaasına göre, her şeyi göze kestirip borçlanma maddesine nasılsa bir karar verilip ona dayanarak borçların ve kâğıdın ödenmesini ve bundan dolayı yeni açılacak masraf dâhil olduğu hâlde yeni gelirler ve mümkün olan tasarruflar ile muvazeneyi sağlayarak ilân ile beraber yeni evrakın düzenlenip basılmasından asla feragat olunmayıp Mart sonunda borçlanma sağlanamaz ise nakdi evrakın derhal neşriyle gelirce hâsıl edilecek şeyler ile evrakın azaltılması ve zararlarının giderilmesi tedbirlerine teşebbüs edilmek önemli ve çok lüzumludur. Bu kısa mütalaanın asıl ve ayrıntılarının incelenerek tamamlanması vükelâ yüksek meclisinin müzakerelerine bağlı olmakla onunla

eksikliklerinin tamamlanması ümit olunarak takdimine cesaret olundu. Son."

Kaimenin kaldırılması meselesi

Bunun üzerine cereyan eden görüşmeler ve işlemlerin sonunda kaimenin tamamen ortadan kaldırılması ve bedellerinin ödenmesi zımnında birçok konsolide çıkarılması hususuna karar verilmiştir. Buna dair yayınlanan kararnâmenin bir sureti burada derç olunur:[2]

Bu arada meydana gelen gazetelerin yorumlarından malum olacağı cihetle artık tafsilâttan kaçınılarak başlıca olayların özet şeklinde yazılmasıyla yetinilecektir.

İngiltere Veliahdı Prince de Galles Dersaadet'e geldi. Göksu Köşkü'nde padişah taraftan ziyafet verildi. Sadrazam Fuad Paşa, Âlî Paşa, Kapudan, Serasker Paşa, Kâmil Paşa ile İngiliz elçisi ve bir general ile bir amiral sofrada bulundu.

Bu ana kadar padişahların vükelâ ile birlikte sofrada oturması âdet değil iken bu kere vükelâ ile birlikte sofraya oturdular. İşte bu da zamanın getirdiği bir yenilik olmuştur.

Yine zamanın getirdiklerinden olmak üzere Padişahın tanta çıkması güneş ayları itibarıyla yıldönümü günü beş vakitte toplar atıldı ve yeniden konan bir rikab töreni icra olundu. Padişahın doğumunun sene başında da [doğum gününde de] bir rikab icrası düşünülmekle iki rikab töreni arttı. Bunlara karşılık iki bayram rikablarının kaldırılmasına karar verildi.

Padişahın tahta çıkışı töreninde ilmiye mesleğinden yalnız kazaskerler, kalemiye mesleğinden rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveline kadar olan rical ve askeriyeden liva paşalara kadar olan ümerâ bulundu. İstanbul payelilerinin ûlâ sınıf-ı evveline öncelikleri

---

2 Bu kararname Tezakir'in müsveddeleri arasında bulunamamıştır. Takvim-i Vekâyi'in 19 Zilhicce 1278 tarihli nüshasında yayınlanmış ve Prof. Dr. Cavit Baysun'un yayıladığı Tezakir'e ilave edilmiştir.

olduğundan onlar bulunmadığı hâlde ûlâ ricalinin de bulunmaması gerekirse de bu törende Hıristiyanlardan bazılarının bulunması uygun görüldü. Onlar ise ûlâ raddesinde bulunmalarıyla ûlâ sınıf-ı evveli de rikaba dahil edilmişlerdir. Fakat bundan dolayı Fuad Paşa ilmiye ileri gelenlerinin saldırı ve lanetlerine hedef olmuştur. Kabul günü elçiler padişah huzuruna çıktıklarında İngiliz elçisi güzel bir konuşma yaparak,

"Bir sene evvel ne idi ne oldu. Bir sene içinde Padişah askeri yoluna koydu. Maliyesini yoluna koydu. Devleti başka hâle koydu" diye Padişahın övgüsünde mübalâğa etti. Gece Sadrazam'ın yalısında da sofrada iken,

"Fuad'ı Bükreş'de gördük. Yunanistan'da gördük. Sadaretini de gördük. Şimdi şu hâli de görüyoruz" diyerek vekilleri övdükten sonra Rusya elçisine bakarak,

"Bu devlet batmayacaktır" dedi. Gerek Rusya elçisi ve gerek diğer bazı elçiler bu sözü taşlamaya yormuşlardır.

O gece Sadrazam'ın yalısında soiree [suare] olup davetli olanların adedi iki bin kadar idi. Yalının bahçesi pek çok kandiller ile donatılmış idi ve yalının önüne sal getirilip fişekler atılarak şenlikler edildi.

Karadağ Meselesi

Şimdi Karadağ cihetine dair bazı malumat verelim. Şöyle ki 1182 [1768] senesi seferinde Rusyalı Karadağlıları tahrik edip Devlet-i âliyye aleyhinde çalışarak istiklâl sevdasına düşürmüş idi. Sonraki seferde tahrik ile onları sulh anlaşmasına dahil edeceğini vaat eylemiş ise de Fransa ve İngiltere devletleri Devlet-i Aliyye ile müttefik bulunduğundan Rusyalı bu meramına nail olamadı. İşkodra Fransa konsolosu bulunan Hecquard ise Karadağlıları celp ve Fransa imparatoruna müracaata teşvik etmekle Karadağ Beyi Danyal hemen Paris'e gitti. İmparator'a dahîl düştü ve Fransalı tarafından sahip çıkılacağına

dair vaat aldı. Fransalı tarafından Babıâli'ye yapılan ifadeler üzerine Danyal'a vezirlik rütbesiyle beylik verilmesi gündeme gelmiş ve uygun görülmüş ve Kemâl Efendi kendisiyle konuşmak üzere Hersek tarafına gönderilmiş idi. Danyal ise meramını terviç için Hersek Sancağı dâhilinde bulunan asi nahiyelerin halkını kışkırtarak isyana kalkıştırmış ve bu nahiyelerden Grahova nahiyesinin elde bulunması önemli görülmekle Babıâli'den Grahova'nın zaptı için kesin emir gönderilmiş idi. Bunun üzerine Ferik Hüseyin Paşa Grahova'ya girmiş ise de kötü bir bozguna uğrayıp asâkir-i şâhâneden pek çok kayıplar verilmiş olduğundan işin rengi değişti. Danyal, bütün bütün istiklâl sevdasına düştü. Karadağ eşkıyası asi nahiyeler içine girip her taraftan saldırmaya başladılar. Asi nahiyelerin cezalandırılmasına kalkışıldıkça çok kalabalık Karadağlı gelip yardım eder oldular. Şu hâle göre asi nahiyelerin zapturaptı Karadağlının terbiyesine bağlıydı. Buna ise Avrupa devletleri engel olmakla Karadağ eşkıyasının her ettikleri yanlarına kalıyordu. Kısacası bu hususta Devlet-i Aliyye pek müşkül bir hâl ve mevkide bulunuyordu.

Karadağlılar ise şımarıp gittikçe azıttılar. Hatta geçen tezkirede belirtildiği üzere pervasızca Kraina nahiyesine hücum ettiler. Sonradan onlara karşı malisyalar sergerdesi Hasan Hot Ağa ile Kraina bölükbaşısı Murtaza Ağa beş yüz kadar Arnavutlarıyla Kırniça Köyüne gönderilince Karadağlılar külliyetli olarak gelip orada onları kuşatmışlardı. İşkodra delikanlılarından bir topluluk onları kurtarmak için Ramazan içinde yardıma gitmişler ise de başlarında bir muktedir kumandan olmayıp Karadağlılar ise kalabalık olduğundan çatışma sonrası bunlardan yüz bu kadar şehit olmuştur. Hasan Hot ile arkadaşları ise bir hafta kadar mahsur kalıp başka taraftan yardım olunmadığı ve aç kaldıklarından hepsi esir olmuşlardır. Hâlbuki İşkodra Kumandanı Ferik İsmail Paşa beş tabur nizamiye askeri ile Bar'da bulunmakla hemen Bar üzerinden

doğruca Kırniça'ya aşmış olsaydı onları kurtarabilirdi. Lâkin İsmail Paşa bir vakitten beri İşkodra kumandanlığıyla mutasarrıflığı birleştirerek vezirlik rütbesi ile ve valilik unvanıyla uhdesine verilmesi arzusunda bulunduğundan işlere çoktandır önem vermez idi ve,

"Ben nizamiye askeri kumandanıyım. Başı-bozuk askerine karışmam" diye Kraina tarafındaki çatışmalarda yan çizerdi. Halbuki Hasan Hot'un esir olması keyfiyeti, devletin hakkında olan teveccühüne halel getirdi ve gerçekte kendisi çenesi düşük bir adam olup savaş eri değildi. İşkodra Mutasarrıfı Raşid Paşa ise savaş durumuna asla aşina değildi. Bundan dolayı Karadağlı'ya karşı Arnavutları ikmal edecek kimse bulunmadığından yukarıda geçtiği gibi Hasan Hot esir oldu. Diğer halka da korku ve ürküntü geldi ve onlar esir olunca Şestan Köyü'ndeki asker de Murik Köyü'ne geri çekilmekle Karadağlılar gelip Şestan'ı da yakmışlardır.

Karadağlılar bu şekilde şımarıp Şevval içinde Jabiak Kalesi'ni kuşatarak bir top getirip tazyik eylediklerinden İşkodra'da Müderris Ahmed Efendi İşkodralılardan bazı kişilerle Aleksandr Adasına varıp oradan Jabiak'a yardım kaydında bulunmuşlar ise de Karadağlıların kuvveti fazla olduğundan Jabiak içine girememişlerdir. Karadağlılar ise öte taraftan Koç nahiyesine girmişler, Koçlular da onlara tabi olmakla Medon Kalesi'ni de kuşatıp zorlamaya başlamışlardır. Bu sırada Trebiş malisorlarını tehdit edip onlar da beş büyük İşkodra malisyalarından yardım istemişler ve malisyalar tarafından biraz yardım edilmişse de sıkıntıyı def edecek derecede yeterli bir hareket görülmemiştir. Bu sırada mirditlerin Karadağ üzerine hareketleri emrolunmuş ise de emre itaat etmemişler. Onların bu hâlleri üzerine Puka ve Akbale tarafından da hareket olunmamıştır. Bu hâller İşkodra halkına korku ve endişe sebebi olmuştur. Devlet memurlarına da telâş vermiştir. Fakat Karadağlıların böyle açıkça saldırıları üzerine artık Karadağlıların

yaptıklarını tevil mümkün olmayıp bu konuda kimsenin bir diyeceği kalmadı. Onlara sahiplenen devletler de kaideten diyecek söz bulamadılar. İngiltere'de Devlet-i Aliyye borçlanmasının yürümesi ve İngilizlerin Osmanlılara meyilli ve yönelik bulunması dolayısıyla zamanın politikasının gösterdiği müsaadeden yararlanmakla Devlet-i Aliyye de Karadağ'ı vurup cezalandırmaya karar verdi. Bunun üzerine İşkodra'da büyük bir kumandan bulunmak lâzım geldiğinden bazı zatların hatırlatması üzerine Ferik Çerkez Abdi Paşa'nın müşirlik rütbesiyle İşkodra'ya gönderilmesine vükelaca karar verildi. Hâlbuki geçen tezkirede ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere daha önce Abdi Paşa ile İşkodralıların araları bozulup memlekette baş gösteren ihtilâl üzerine o tarafa memur olup gittiğimizde Abdi Paşa'nın istifası bahane olunarak azliyle gaile bertaraf edilmişti. Şimdi onun yine oraya gönderilmesi yanlış bir iş idi. Onun bu şekilde İşkodra'ya görevlendirilmesi hakkında Serdar-ı ekrem Ömer Paşa'nın görüşü sorulduğunda Ömer Paşa bu kararı beğenmemiş ise de devletçe uygun olan bir şeyi cerh etmek de istemeyip bunu tasdik etmeye mecbur olmuştur. Bununla birlikte Ferik Derviş Paşa uhdesine de müşirlik ile Hersek kumandanlığı verilip kendisinin de kâh Hersek ve kâh İşkodra tarafında bulunmakta serbest olmasını bildirdiğinde buna da müsaade buyrularak Derviş Paşa müşirlik ile Hersek kumandanı oldu. Ömer Paşa da Hersek'ten hareket ile denizden dolaşarak İşkodra'ya geldi. Daha önce Vasovik üzerine yapılacak askeri harekatın kumandasını İşkodra askeri fırkası kumandanı İsmail Paşa'ya vermek niyetinde bulunmuşken ona güvenemediğinden bu kere o tarafın kumandası için Hüseyin Avni Paşa'yı çağırıp Kani Paşa kardeşi Osman Paşa da onun maiyetine memur edilmiştir.

Hüseyin Avni Paşa Gusine'ye gidip Vasovik üzerine bir saldırı hareketi tertip eylemişse de Sutiska Boğazından sevk eylediği iki tabur nizamiye askeri bozguna uğramıştır. Daha sonra

kendisine çeki düzen verip Yakova ile İpek kazalarından beş altı bin kadar malisor toplayarak Vasovik-i Zîr'e gitmiş, Berana mevkiini tutmuş ve orada bir kışla inşa edip malisorları da saldırıda istihdam ederek Vasovik asilerine epeyce zarar vermiştir. Lâkin oradan ileriye hareket edememiştir.

Gelelim İşkodra fırkasına, Abdi Paşa İşkodra'dan İşpozi tarafına hareket ederken Ömer Paşa yanındaki eski Mutasarrıf Raşid Paşa'ya hitaben,

"Böyle adama orduyu nasıl inanıp da göndermeli. Bari bizzat ben gideyim" demiş ise de sonradan,

"Tabipler izin vermiyor. Ata binersen mesane illeti döner diyorlar" diyerek hareket etmemiş, hastalık veya hastalık numarası, her ne ise Ömer Paşa savaş mevkiine asla gitmemiştir.

Abdi Paşa maiyetindeki askeri fırka ile İşpozi'den ileriye hareket ederek Karadağlıların istihkâmlarına yaklaşmışlardır. Bir müddetten beri Karadağ imtiyaz hattına saldırmak yasak olduğundan asâkir-i şâhâne yine ileriye hareket olunamaz sanılırken Erkân-ı harp Reisi Lehli Miralay Mahmud Bey toplara harp kumandası verip makas gibi toplar işlemeye başladığı gibi asâkir-i şahaneye fevkalade şevk ve istek gelerek iki taburun binbaşıları hemen ileri arş edip taburlar bir diğeri ardında süratle Karadağlıların istihkâmları üzerine yürümeye başladıkları gibi fırkayı tutmak mümkün olamamıştır. Tüm asâkir-i şâhâne bir uğurdan saldırmaya başladıklarında askeri ümera da askerle beraber ileriye yürümüşler ve bir hamlede Karadağlıların istihkâmlarını zapt etmişler. Birlikte bulunan zeybek askeri ise yatağanlarını çekip Karadağlıları [---] eylemişler. Bu veçhile asâkir-i şâhâne Karadağ kumandanı meşhur Mirko'nun çadırına girmişlerken Abdi Paşa geriden yersiz bir ricat borusu çaldırmakla asâkir-i şâhâne intizamsız olarak ricat ederken Karadağlılar takip ederek hayli kayıp vermişlerdir. Zeybekler ise boru sesinden anlamadıkları cihetle geri kaldıklarında pek çok kayıp vermişler. Kısacası bu ricatte İslâm

askerlerinden dört yüz kadar şehit verilmiştir. Bu cihetle askere biraz yılgınlık gelmiş ve ondan sonra Abdi Paşa ileri harekete cesaret edemez olmuştur.

Hâlbuki bu aralık Sırbistan tarafında da karışıklık zuhur eylediği cihetle Karadağ işine acele olarak bir netice verilmek ve Avrupa devletleri müdahaleye başlamadan ne yapılacak ise yapılmak politikaca elzem olmasıyla Dersaadet'ten Serdar-ı ekrem Ömer Paşa'ya peyderpey acele emirleri gönderilmekte idi. Dâr-ı Şûra Reisi Raşid Paşa da bunun için o tarafa gönderildi. Çerkez Abdi Paşa'nın bu işe yeterli olamayacağı açığa çıkmakla Ömer Paşa hemen Koca Abdi Paşa'yı yani Müşir Abdülkerim Nâdir Paşa'yı Manastır'dan çağırıp İşkodra ciheti kumandanlığına tayin ederek Çerkez Abdi Paşa'yı İşkodra'ya iade eylemiştir. Koca Abdi Paşa İşpozi tarafına giderek orduyu inzibat ve intizam altına almış, hemen önemli mevkileri zapt ederek ağır ağır Orea Luka'ya doğru yürümeye başlamıştır. Hersek tarafından da Derviş Paşa'nın beri tarafa hareketiyle iki ordunun birleşmesi için Derviş Paşa'ya acele emirleri gönderilmekte idi. Hâlbuki Derviş Paşa asi nahiyeleri yarıp zor ile Nikşik'e geldikten sonra Ostrok Boğazı'ndan geçerek İşkodra cihetine geçmesi lâzım gelirdi, bu ise pek müşkül bir hareket idi. Bundan dolayı bu manevranın icrasında en ağır hareket Derviş Paşa üzerinde olmakla herkes onu beklemekteydi. Pek çok zevat da bunun mümkün olamayacağı inancında idi. Gerçekte Derviş Paşa'nın memuriyeti pek tehlikeli bir durum olup fakat Cenab-ı Hakk'ın yardımı ile Derviş Paşa buna muvaffak olarak büyük şan ve şöhret kazanmıştır.

1279 senesi olayları

"O gün mü'minler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir."[3] yeni yılın tarihi düşüp bununla tefeül olundu. Muharremin on altıncı Pazartesi günü Darülfünun'da hazırlanan dairede

3 Kur'an-ı kerim, Rum sursi, âyet: 4.

nakdi kaimenin tedavülden alınmasına başlandı. Sadrazam ile bazı vükelânın gelmeleri bekleniyordu. Sadrazam Karadağ zaferi müjdesiyle Mabeyn-i hümâyûn'a gitmiş olduğu cihetle Dârül-fünûn'a gelemeyeceğini tebliğ için Dâhiliye kâtibi Sâib Bey'i oraya gönderdi. Saib Bey gelip Derviş Paşa'nın Ostrok Boğazı'ndan geçerek İşkodra cihetinde Abdi Paşa ordusuyla birleşmiş olduğunu haber verdi.

Serdar-ı ekrem'den gelen telgrafnâme

"Dünkü Cumartesi günü Hersek askeri fırkası Ostrok'dan ve İşkodra fırkası Plâva'dan ilerleyerek Orea Luka'da birleşip Derviş Paşa bir taraftan ve Abdi Paşa bir taraftan tekmil Karadağ köyleri yakılıp yıkılmıştır. Karadağ olalıdan beri Karadağlı hiçbir vakit böyle dayak yememiş, hatta Ostrok'da asâkir-i şahane hücumundan firar edenler kurtuluş yeri bulamayıp dik bir yüksek kayadan kendilerini aşağı atarak yedi sekiz yüz kadarı telef olmuştur. Şimdiki hâlde düşman kaybolarak meydanda yoktur. İki gün asâkir-i şahane istirahat edip cebhâne ve malzemeleri tamamlanarak doğruca dört saat ilerde bulunan Çetine'ye hareket kılınacaktır. İnşaallahu Taâlâ padişah hazretlerinin teveccühü ve daverîlerinin himmetleriyle yakın zamanda onun fethini dahi müjdelemeye muvaffak olurum. Şu üç beş gün zarfında Karadağlının üç binden fazla telefatı olup muntazam ve muvazzaf ordudan bu harekette pek az şehit olmuş ve yaralanmıştır. Karadağlı asâkir-i şahanenin hücumuna tahammül edemeyip tamamıyla gözleri korkmuş olduğundan uzaktan uzağa tüfek atıyorlar efendim.

Ömer Lütfi"

16 Muharrem sene 79/14 Temmuz 1862

Serdar-ı ekrem'e cevaben yazılan telgrafnâme-i hümâyûn

"Hersek ve İşkodra kolları birleşerek askerimizin yiğitlikleri eseri olarak kazandıkları büyük fütuhat malumum oldu. Sizi ve kumandan paşaları, bütün ümerâ, zabitan ve neferatı tebrik ve hepinize selâm ederim. Cümleniz ber-hordar olasız. Ben ve vatan hizmetinizi unutmayız."

16 Muharrem 279/ 1 Temmuz 278/14 Temmuz 1862

Fuad Paşa bu telgrafnâme-i hümâyûnu kaleme alıp Zat-ı Şâhâne'ye imza ettirdikten sonra bunu Serdar-ı ekrem'e göndermek için Kapudan ve Serasker paşaları alarak telgrafhaneye geldiler ve Serdar-ı ekrem'i İşkodra telgrafhanesine davet ile söyleştiler ve Serdar'ı taltif eylediler.

Bunun üzerine ordu-yı hümâyûnun hemen doğruca Çetine üzerine hareketi beklenmiş ise de doğru Çetine üzerine gidilecek olsa yolları bilir klavuz olmadığından ve yolda ordunun idaresine yeterli su bulunabileceği bilinmediğinden ordu-yı hümâyûn Todoş Köyü üzerinden dolaşarak harekete karar verilmiştir. Bunun üzerine ordu-yı hümâyûn önüne gelen Karadağ köylerini yıkıp yakarak ve Todoş'a gelip orasını depo yaparak ileriye hareket ve Rieka Nehri üzerine köprü kurup iki tarafını zapt eylemiştir. Dilâver Paşa da İşkodra Gölü'nden top sandallarıyla nehre girip nehir yoluyla ve iki taraftan karadan Rieka üzerine hücum olunduğunda Karadağlılar Rieka çarşısını yakıp firar etmekle Rieka Köyü zapt olunmuştur. Daha önce İşkodra'da iken inşasına emir vermiş olduğumuz sandalların bu kere büyük faydası görülmüştür ki ilk önce bu sandallar Rieka'ya varmıştır. Daha sonra Rieka'nın ötesinde bulunan büyük dağ ve tepeler de yürüyüş ile alınmış ve Çetine'ye yakın bazı tepeler tutularak Çetine görünmüştür. Şu hâlde asâkir-i sâhâne hemen Çetine üzerine hücum ve hareket etmek üzere iken Karadağ Bey'i Serdar-ı ekrem'e mektup gönderip kendisine edilmiş olan tekliflerin kabulünü nahiye

kocabaşıları ile müzakere etmek üzere Rebiülevvelin on ikinci [7 Eylül 1862] Pazartesi gününe kadar mühlet istemiş olduğundan mühlet verilmiştir. Bu tekliflerin en başlısı İşpozi ile Nikşik arasındaki yolun açık olması ve bunun muhafazası için Devlet-i Aliyye tarafından istenilen mevkilere kuleler ve tabyalar inşası hususudur.

Karadağ beyinin teklifleri kabulü

Daha önce Kırniça olayında Hasan Hot ve Murtaza Ağalar ile arkadaşları serbest bırakılarak bu esnada İşkodra'ya gelmişlerdir ve Karadağlılar yapılan teklifleri kabul ederek Ömer Paşa ile haberleşerek işleri düzeltmeye başlamışlardır. Ömer Paşa tarafından hekimi Karadağ'a gönderilmekle Karadağ Beyi hekim ile görüştüğünde ona hitaben,

"Tecrübesizliğim yüzünden Rusyalılara ve Sırplara aldandım ve Devlet-i Aliyye askerinin bu kadar kuvvetini bilmezdim. Az müddet içinde Karadağ'ı bu hâle koyan askere Sırbistan hiç dayanmaz. İnşaallah onların üzerine de gider ve ben de karşıdan bakıp gülerim" demiş ve kendisinin İşkodra'ya gelen adamı Ömer Paşa ile konuşarak işine rabıta ve daha sonra konsoloslara vizite verdikten sonra bütün konsoloslar ile beraber bir mecliste bulunup sohbet sırasında Rusya konsolosu,

"Siz bu kadar acele etmemeliydiniz" deyince herif hiddetlenip ağzı köpürerek Rusya konsolosuna cevaben,

"Bizi aldattınız. Memleketimiz harap oldu. Karşıdan baktınız" diye hayli ateşli sözler söylemiş.

Eskiden İşkodra'nın Karadağlılara karşı yerli muhafız askeri malisorlar iken daha önce Bib Doda Paşa ile Hasan Hot arasındaki ayrılığın eserlerinden olarak bu defa mirditler muharebeden yüz çevirdiler ve bayağı asi gibi bir hâl ve tavırda kaldılar. İşkodra büyük malisyaları da onlara benzer

bir hâle girip bu muharebelerde onlardan istifade olunamadı. Gerçekte nizamiye askerimiz yeterli olmakla Karadağ'ı çiğneyerek dağlıların yardımına ihtiyaç bırakmamışlardır. Ancak öteden beri padişah uğrunda can feda edegelen bunca malisorların böyle bir karışıklık içinde kalması üzülecek durumlardan olmuş ve artık İşkodra'nın halinin düzeltilmesi farz işlerden görünmüştür.

Karadağ meselesinin başlangıcından bitimine kadar Karadağ'ın sekiz bin kadar hanesi yıkılmış, yanmış ve çok kişi telef olmuştur ve zafer asâkir-i şâhânede kalmıştır. Fakat memleketçe sağlanan en büyük kazanç yukarıda geçtiği üzere Nikşik yolunun açılması maddesidir. Hâlbuki Rusyalılar bunu protesto eyledi. Fransa imparatoru da onu destekleyen bir politika seçti. Vakit ve hâl icabınca Devlet-i Aliyye de bunda ısrar edemeyip o şartın yerine getirilmesinden feragat eyledi.

Bir de bu muharebelerin sebep ve başlangıcı asi nahiyeler olduğuna göre Hersek fırkası oraya dönerek hemen asi nahiyeleri itaat ve inzibat altına almak ve İşkodra fırkası da dağılmadan Gegalık'da oraya mahsus olarak bir tür askeri düzenleme ve gerekli ıslahat yapılmak, işin şartlarından iken bunlara asla bakılmayarak Karadağ muharebesi bittiği gibi herkes yerli yerine döndüğünden iki tarafça da geleceği temin edecek icraata bakılmadığına büyük üzüntü duyulur. Yukarıda geçtiği gibi Karadağ meselesi bittiği gibi Ağustosun sonunda nakdi kaime tamamen tedavülden alınmıştır. Kısacası, bir zamanda iki büyük mesele güzel şekilde halledilmiştir. Sırbistan meselesine de Dersaadet'te toplanan konferanslarda karar verilmiştir.

Kaimenin tedavülden kaldırıldığın ilanı

Kaimenin tedavülden kaldırıldığına dair yayınlanan olunan ilannamenin sureti aşağıya alınmıştır:

"Devletçe tedavülü meşru olan nukud yalnız yüzlük altın, yirmilik mecidiye, altılık, beşlik ve onların cüzlerinden ibaret olup hazine-i celile ve diğer dairelerden yalnız bu nukud ile işlem yapılacağı ve halk arasında da bu kurala uyulması lâzım geleceği ilan olunmuş idi. Bundan murat ne olduğu layıkıyla anlaşılamamış ve muamelâtça bazı mertebe zorluklar meydana geldiği görülmüş olduğundan şu usulün açıklanması ve izahına lüzum görülmüştür. Herkesin malumu olduğu üzere altın ve gümüş özel kıymetleriyle bir tür meta olup fakat alış verişte vasıta olduğunda fiyatını tayin ve tahsis için her devlette buna sikke vurulur ve her devlet yalnız sikkesiyle vurulmuş olan nukudun ayar ve kıymetinin kefili olmasıyla bir memlekette diğerinin sikkelerine adeta ticaret metaı gözüyle bakılır. Bundan dolayı Devlet-i Aliyye yukarıda zikrolunan meskukattan başka eski Osmanlı meskukatı ile yabancı meskukatın tedavülünü meşru saymayıp yazıldığı gibi asli değerleriyle ticaret metaı gibi sayar. Bu cihetle yabancı meskukatın şahıs rızası ile ticaret metaı gibi alınması serbesttir. Böyle olsa da kıymet ve ayarı halkın bilmediği birtakım yabancı çeşitli meskukatın tedavülü caiz olmayacağından yine devletçe tedavülü meşru hükmünde olmayarak sırf şu aralık meskukatça tedavülde noksanlık görülmemek için aşağıda cins ve ayarlarıyla Darbhane-i âmire'ce olan dirhemleri üzerine fiyatları tayin olunan altın meskukatın iki kişi arasındaki uyuşmaya bir şey denilmez. Fakat bir kimse diğerine bu altınları almak için zorlayamaz. Bunların dışında altın ve gümüş meskukatın tedavülü caiz olmayacaktır.

Bin ayarında olan saf altının beher dirhemi kırk sekiz kuruş ve yine bin ayarında olan saf gümüşün beher dirhemi yüz yirmi beş para olmak üzere devletçe kararlaştırılan nizami fiyata uyarlanarak lira sterlin ve yirmi franklık Fransız altını ve

Rusya devletinin emperyal altını ile Avusturya devletinin duka krimniç denen altınların dirhemle fiyatı:

Lira sterlin ayar 916 Beher dirhemi Darbhane-i âmire'den kırk dört kuruşa alınır	Yirmi franklık Fransız altını ayar 900 Beher dirhemi Darbhâne-i âmire'den kırk üç kuruş yedi paraya alınır
Rusya devletinin emperyal altını ayar 916 Beher dirhemi Darbhane-i âmire'den kırk dört kuruşa alınır	Avusturya devletinin duka krımniç altını ayar 985 Beher dirhemi kırk yedi kuruş on paraya alınır[4]

O vakit Devlet-i Aliyye'ce en mühim mesele maliyenin düzeltilmesi maddesi olup Fuad Paşa da bu hususa mesai harcamakta idi. Padişah ise mülki ve mali işleri gereği gibi takdir edemeyip hazinenin tahammül edemeyeceği derecede savaş mühimmatı hazırlamaya gayret ederek peyderpey zırhlı gemiler inşasıyla Devlet-i Aliyye tersanesini İngiltere ve Fransa tersanelerine denk bir dereceye ulaştırmak emeline düşmüş idi. Kışlalara gittikçe ve şurada burada askerlere rast geldikçe ikişer üçer ve bazen beşer adet yüzlük altın verirdi. Hâlbuki aylık otuz kuruş alan neferin eline böyle bir kaç altın geçtiği gibi Beyoğlu fahişelerine gidip frengi veya belsoğukluğu hastalığı alarak hastahanelere gitmekte idiler. Fuad Paşa mali dengeyi sağlamak için aylık yirmi bin kese olan padişahın tahsisatının, geçici olarak yarısını kesip ve bazı gemileri çamurluğa çekti. Padişah ise fevkalade suretle savaş gereçleri ikmaline kafa yormakla aralarında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Padişahın yüksek himmet ve maksadına hazineler yeterli olamayıp istediğini yapamadığından merak getirmiş gibi canı sıkılarak kendisini hasta olmuş zannıyla kuruntu oldu. Saraylılar, özellikle Valide Sultan hazretleri Zat-ı Şâhâne'ye sihir yapılmış sanarak

4 Bu ilanname Tezakir'in müsveddeleri arasında bulunamamıştır. Takvim-i Vekâyi'in 19 Rebiülvvel 1279 tarihli nüshasında yayınlanmış ve Prof. Dr. Cavit Baysun'un yayınladığı Tezakir'e alınmıştır. Biz de o gün tedavülde olan değerli madenlerin değerlerinin bugünle kıyaslanmasına yararlı olacağını düşünerek buraya aynen naklettik.

sihri bozmak üzere bazı sahte şeyhlere düştüler. Bu ise halk arasında dedi-koduya sebep oldu.

Bu sırada Hulusi adlı vaizin anlamsız olarak tertip eylediği Türkçe bir dua Valide Sultan'ın emriyle Recebin beşinci Cuma günü bazı selatin camilerinde hatiplerine hutbe sırasında okutturuldu. Bu ise halkın padişah hakkında olan şüphelerini teyit eyledi. Kimi *"Padişah merak getirmiş"* kimi *"cinnet alâmeti var imiş"* diye uydurma haberler yayıldı. Padişah ise Avrupa'nın büyük devletleri gibi savaş gereçlerini gereği gibi ikmal edemediğine canı sıkılıp devlet işlerinin gerçekliğinden habersiz olan bazı yeni heves mukarrebîn de bilir bilmez birer söz söylemekte olduklarından işler karmaşaya düşerek icraatta büyük zorluklar çıkar oldu. Padişah'ın arzu ettiği şeyler vakit ve nakde bağlı idi. Evvelâ mülki işlerin düzeltilmesinden başlanıp da hazinenin serveti ve gelirlerini artırıp ondan sonra savaş gereçlerinin tamamlanmasına mesai harcamak lâzım gelir idi. Yoksa borç ile savaş gemilerini çoğaltmak hikmete uygun değildi. Kısaca bazı mukarrebîn Zat-ı Şâhâne'nin arzusunu teşvik edip vükelâ ise bu konuda karşı görüşte idiler. Fakat vükelânın israfları da sözlerinin tesir etmesine engel idi.

Mısır Valisi Said Paşa'nın borçlanma talebi

Mısır Valisi Said Paşa, müptela olduğu sefahatlere akçe yetiştiremediğinden Mısır hazinesini borçlandırarak Avrupa'ca bir borçlanma anlaşması emelinde ise de valilerin borçlanmaya yetkileri olmadığından bu hususta devletin müsaadesini sağlamak üzere Dersaadet'e gelmiş idi. Bir gün keyfiyet vükelâ meclisinde görüşüldüğünde Âlî Pasa bunu kesinlikle reddetmiş iken bir hafta sonra tekrar müzakere mevkiine konulunca terviç eylemiştir. Bu bazı katılımcıların hayrete sebep olmuş ise de Said Paşa'nın isteğine onay verilmiş idi. Daha sonra Said Paşa, aldığı izin üzerine yaptığı borçlanmanın mahsulünden Âlî Paşa'ya on bir bin kese verdi. O da padişahın izniyle bu meblağı

kabul ve atiye olarak hora geçirdi (cebe indirdi). Meğer Âlî Paşa'yı bu hususta Kâmil Paşa'nın ikna ve razı eylemiş olduğu sonradan haber alındı. Âlî Paşa'nın bu akçeyi kabul etmesine padişah izin vermişse de Âlî Paşa'nın tamahkârlığına hamletmiş ve bu cihetle Âlî Paşa padişahın gözünden düşmüştü. O vakitten beri Âlî Paşa hakkında padişahın teveccühü değiştiği hâlde geçende Padişah onunla Kâmil Paşa'ya ikişer bin kese atiye verdi. Böyle sıkıntılı bir zamanda diğerleri aylık alamaz iken bunların bolca atiye almaları halk gözünde kadirlerine eksiklik getirdi ve çok geçmeden,

"Benim onlara atiye verişim tecrübe idi. Kardeşimi sefahatle ve çok akçe harcamakla ayıplarlardı. Ben zannederdim ki onlar akçe almayıp bana nasihat edecekler idi" diye onları yermiş ve ayıplamıştır.

O vakit vükelâ büyüklerinin mutat olan olağanüstü masraflarına maaşları yeterli olmayıp böyle zuhurattan büyük paralar almaya mecbur idiler. Bundan dolayı saray hakkında sefahatin men edilmesine dair olan sözleri etkili ve meyveli olmuyordu. Hele askeri levazımat için meşru sınırda fazla para sarf olunmaması hakkında olan sözleri hiç dinlenmiyordu. Kapudan-ı Derya, Mâbeyn-i Hümâyûn müşiri, Hazine-i Hassa nazırı ve Tophane müşiri bulunan Damat Mehmed Ali Paşa hayli vakitten beri padişah gözünden düşmüş olarak Mâbeyn-i Hümâyûn'da aşağılanırdı. Serasker Rüşdü Paşa da padişahın mizacına uygun hareket edemiyordu. Babıâli ise memur seçimi hakkında garazsız, temiz bir yol seçemeyip memuriyetlere seçilen kişilerin çoğu ehil olmadığından vükelâ heyeti halk indinde de yergin idi. Kısacası, İstanbul payelilerinden ve Hariciye Nazırı Âlî Paşa dalkavuklarından Maarif-i Umumiye Nezareti muavini Burunî Vehbi Molla daha önce padişah iradesiyle muavinlikten kovulmuştu. Onun Evkaf-ı Hümâyûn müfettişliğine tayini vükelâ arasında bir iki ay evvel kararlaşmıştı. Hâlbuki gerek meslek erbabı ve gerek diğerleri nazarında onun ilmiye

mesleğinde varlığı mesleğe utanç ve ar sayılırken Evkaf müfettişliğine seçilmesi tariz ve itirazı çekmekte idi. İş bu merkezde iken müfettişliğin icrasına birkaç gün kalınca Haremeyn payelilerinden Kadri Bey'in müfettişliği padişah iradesiyle icra olunuverdi. Kadri Bey'in ilmi yeterliliği yoktu. Evkaf müfettişliğine tayini uygun değil idi. Fakat haremi Zat-ı Şâhâne'nin dadısı idi ve hiç değilse sükunetli ve namuslu bir adam olmasıyla *"Vükelânın seçtiği Vehbi Molla'ya tercih edilir"* diye meslek erbabı bu seçimden memnun oldu. Bu gibi şeylerden dolayı vükelâ heyeti halk arasında övülmediği hâlde Zat-ı Şâhâne'nin de güveninden mahrum idiler. Bundan dolayı vükelâ değişimi haberleri yayılmış idi. İşte bu sırada bazı nev-heves mukarrebînin etkisiyle nice arzlar ret ve iade olundu. Vükelâ bundan şikayetçi oldu. Ancak onların işleri de genellikle illetli ve garazlı olduğundan pek çok zevatın indinde Zat-ı Şâhâne'nin bu muamelesi haklı görünüyordu.

Padişahın devlet adamları hakkındaki düşünceleri

Padişah Âlî Paşa'dan pek fazla nefret ederdi. Fakat onun Fuad ve Kâmil paşalar ile aralarındaki arkadaşlık kardeşlik derecesinde olmakla bunları bir diğerinden ayırmak zor ve hatta zararlı idi. Padişah, Kapudan Paşa'nın azlini istiyor, fakat kızkardeşi yanında ileri süreceği bir mazeret arıyordu. Hatta bu sırada onun azlini Fuad Paşa'ya açmış idi. Hâlbuki daha önce sultan efendilerin maaşları iradeyle indirilmiş iken bir iki gün sonra tekrar eski maaşlarının tamamen verilmesine dair irade çıkmış idi. Şu hâle göre Fuad Paşa işin geleceğine güvenemediğinden Kapudan Paşa'nın azlini üzerine almayıp sırf padişahın görüşüne işi bağlamıştı. Hatta,

"Efendim niçin sıkılıyorsunuz, onun azli diş çıkartmak gibidir. Geçende Efendimiz bir dişinizi çıkartmış idiniz. onu da azlediverirsiniz" demiş olması üzerine,

"Hele bakayım ben bir kere düşüneyim" diye sözü kestirmiş idi.

Yukarıda işaret olunduğu üzere Padişah savaş mühimmatını ikmal için hazinenin tahammülünden fazla masraf ediyordu. Fuad Paşa ise vakit ve hâle göre geçinebilmek üzere gelir ve giderlerin dengesinin sağlanmasını en büyük başarı bilerek buna dikkat ediyordu. Bu yüzden yolu padişahın arzusuna uygun olamadığından dolayı şaşkın ve mustarip idi. Bunu üzerine Fuad, Âlî, Rüşdü ve Kamil paşalar, aralarında işi görüştüklerinde dördü birden istifa edip kabul olunduğu takdirde ne âlâ, olunmadığı takdirde de elbette,

"Niçin istifa ediyorsunuz" diye padişah tarafından sorulacak soruya cevaben,

"Tutulan usulün çıkar yol olmadığı ve çıkar yol ancak şu ve bu suretlerden ibaret olup başka mesleğe akıllarımız ermiyor" sözlerini Rüşdü Paşa söyleyecekti. Hepsi bu görüşü tasvip edip birlikte icrasına aralarında karar vermişler ve Recebin onuncu Çarşamba gecesi Fuad Paşa konağında toplanarak "hayırlı iş ertelenmez" kaidesince hemen bu kararı uygulamaya kalkıştıklarında Rüşdü Paşa,

"Hele ben bir kere Kapudan Paşa'yı göreyim. O da bu niyettedir" gibi sözlerle işi erteletttirmiş. Hâlbuki Recebin on ikinci Cuma gecesi gerek kendisinin ve gerek Kapudan Paşa'nın azilleri vuku buldu.

Rüşdü Paşa işten çekilmek istese bile istifa sözüyle Hünkârı kırmak istemediğinden bu veçhile azli kişisel mütalaasına uygun düşmüştür. Bunun üzerine üçlü ittifak kaldı ise de Kamil Paşa'da da bir tereddüt eseri görüldüğünden Fuad ve Ali paşalar yalnız kaldı. Zoruna bir adamı ileri sürmek uygun olmayacağı düşüncesiyle onu terk ederek yalnız ikisi birden olmayıp biri biri arkasından istifa etmek üzere karar verdiler. Kaldı ki tevatür bulduğu üzere Said Paşa veya ona denk biri çıkar ve ona göre bir heyet teşekkül eder ise ikisi de birer tarafa sürülmek

gibi bir darbeye uğramak ihtimâlini ve Kâmil Paşa kalıp da Sadaret'e geldiği takdirde hiç olmaz ise mümkün mertebe kendilerini muhafaza edeceğini hatırlayarak, ona istifa etmemesi hususunu teklif ile onu endişeden kurtarmışlardır.

Kabine revizyonu

Recebin on ikinci Cuma günü Fuad Paşa istifa mektubunu Mâbeyn-i hümâyûn'a takdim eyledi. O gün akşamdan sonra ikinci Mabeyinci Hasan Efendi gelip istifasının sebebini sorarak,

"Acaba Mehmed Ali Paşa'nın azli için mi istifa ediyor" demesi üzerine Fuad Paşa,

"Estağfirullah. Padişah mutlaktır ve Mehmed Ali Paşa'nın azlini daha önce bana açtığında kendisine arz eylemiştim. Bu değil, ancak istifa mektubumda yazdığım veçhile işin ilerisi ağırdır. Alınacak büyük tedbirler padişahın tam güvenine bağlıdır. Ben ise bir vakitten beri hakkımda onu güvenin düşüş ve gerileyişi belirtilerini görüyorum. Onun için çaresiz istifa eyledim. Kısaca istifa sebebi aynıyla istifanamemde yazdığım şeylerdir" diye cevap vermiştir. Hasan Efendi Saray-ı hümâyûna gidip keyfiyeti Padişaha arz ettiğinde irade ile hemen dönerek Fuad Paşa'dan mühr-i hümâyûnu aldı. Padişah Fuad Paşa'nın istifasına gücenip Maliye Nazırı Nevres Paşa'ya,

"Ben bu işi seninle de idare ederim" deyince Nevres Paşa ayak öpüp Sadrazam oldum zannetmiş, hatta ertesi Cumartesi günü Şeyhülislâm Efendi ile birlikte Mâbeyn-i Hümâyûn'a davet olunduğunda nişan ve üniformasını beraber götürmüş idi.

Halbuki Padişah Fuad Paşa'nın istifasını Şeyhülislâm Efendi'ye açtığında Şeyhülislâm Safvetî Paşa'yı Sadaret'e sevk edip bu ise rızaya aykırı bir keyfiyet olarak padişahın gücenmesine sebep olmuştur. Padişah tarafından Âlî Paşa'nın sadareti söylendiğinde Şeyhülislâm Efendi,

"O dahi istifa edecek imiş" diye cevap vermiş ve Padişah,

“Onun tarafından öyle bir şey gelmedi” demesi üzerine,

“İhtimal ki şimdiye dek gelmiştir, yahut gelir” demekle yoklatılmış. Gerçekten Âlî Paşa’nın da o sırada istifanamesi Bâb-ı hümâyûn’a gelmiş iken henüz takdim olunmamış olduğu anlaşılmış ve Sadrazam ile Hariciye nazırının bir diğeri ardından istifalarından Padişah ürkmüş olduğu cihetle tevcihat icra olunamayıp o gün Sadaret makamı boş kalmıştır. Sanki,

“Nevres Paşa’ya Sadaret teklif olunmuş da kabul etmemiş. Yok öyle değil, Bağdad Valisi Namık Paşa Sadaret’e gelmek üzere Nevres Paşa’ya kaymakamlık teklif olunmuş” yollu haberler yayıldı. Hâlbuki Zat-ı Şâhâne Nevres Paşa hakkında,

“Biz bu herife niçin vezaret vermişiz” diye pişmanlık göstermiş olduğu rivayet edilir. Ertesi Pazartesi günü Meclis-i Vâlâ Reisi Kamil Paşa sadrazam oldu. Nevres Paşa sanki Sadaret kendisine teklif olunmuş iken kabul etmeyerek Kamil Paşa’yı sevk eylemiş olduğunu ima ederek Kamil Paşa’ya hulus arz etmiştir.

Meclis-i Vâlâ reisliği bir hafta açıkta kaldı. Nevres Paşa’nın reisliğe gelmesi beklenirken Fâzıl Mustafa Paşa ile memuriyetleri değişmeleri icra olundu. Gariptir ki, Şeyhülislâm Sadeddin Efendi’nin yukarıda geçtiği üzere Safvetî Paşa’yı Sadaret’e sevk etmesi padişahın gücenmesine sebep olmuşken bu kere yine Safvetî Paşa’yı Meclis reisliğine sevk ederek bununla yeni sadrazamı haylice sıkıştırmış idi. Sadrazam, Mâbeyn-i hümâyûn’a gidip geldikten sonra görüştüklerinde ,

“Safvetî Paşa’nın riyasetini Zat-ı Şâhâne’ye söyleyemedim. Zira siz Pazar günü Safvetî Paşa’yı Sadaret’e sevk etmişsiniz. Bundan dolayı galiba bir ilişik de peyda olmuş gibi duydum” demesi üzerine Şeyhülislâm Efendi bozulup,

“Evet sevk etmiş idim” diye sözü kestirmiştir. Âlî Paşa’nın istifası kabul olunmadı ve kendisi Sadaret değişimi günü Babıâli’de bulunmadı ise de ondan sonra makamına devam etmekle

birlikte Fuad Paşa'nın Meclis-i Vâlâ riyasetini kabul etmesi için teşvik ve gayret eder oldu. Diğer bazı vükelâ da onu teşvikten geri durmazlardı. Fuad Paşa ise istiğna yolunda kaçınıyordu. Fuad, Âlî ve Kâmil paşalar arasında kardeşlik derecesine varmış olan arkadaşlık rekabeti de içerdiği bu anlatılanlardan çıkarılır. Fuad Paşa gerçi burasını dile getirmezdi etmez idi, fakat bu inceliği hissetmiş idi ki bundan sonraki harekatını bu inceliğe uydurmuştur.

Recebin yirmi birinci Pazar günü Başmâbeyinci Yaver Bey, Fuad Paşa'ya gelip,

"Sizi Hasan Efendi davete gelecek. Sakın istinkâf etmeyiniz" deyince Fuad Paşa,

"Ben davetçi ile gitmem. Fakat madem ki Padişahımız beni istemiş giderim" diye hemen arabasını ısmarladı, arabasına binip Mâbeyn-i hümâyûn'a giderek padişah huzuruna ulaşınca,

"Mübaşirden kaçıp Efendimize sığındım" demiş. Zat-ı Şâhâne de,

"Bir iştir oldu. Artık benim hastalığıma merhamet ediniz de görev kabulünden kaçınmayınız. Hem seni yalnız ben istemiyorum, devlet ve millet de istiyor. Şimdi meydanda reislik var. O da size küçük gelir. Ona diğer bazı görevler ilâve edelim" diye buyurmuş ki mali işlerin ve askeri işlerin geneline nezaret gibi bir şey düşünülmüş. Bunun üzerine Fuad Paşa reisliği kabul edeceğini, öyle ilâve kabul edemeyeceğini ve davul zurna ile Kapı'ya gitmek istemediğini yani hatt-ı hümâyûn ile gitmeyip adi bir irade-i seniyye ile gitmek istediğini arz ve beyan etmiş ve istidası üzere Meclis-i Vâlâ riyasetine tayinle Babıâli'ye gönderilmiştir. Bu değişiklik arasında sanki fakir de şeyhülislâmlık makamına getirilecek imişim diye halk arasında bazı haberler yayılmış idiğinden Şeyhülislâm Efendi fakiri çekememeye başladı. Diğer bazı vükelâ da,

"Cevdet Efendi muhalifler ile birlikte imiş" yollu sözler işitmekle hakkımda olan teveccühlerine halel gelmiş idi. Hâlbuki

İstanbul payesinden birden Meşihat makamına çıkmak yolun örf ve âdetlerine aykırı bulunduğundan Şeyhülislâm Efendi burasını hesap ve mütalaa etmeli idi. Bir de fakir gece gündüz memuriyet görevimin yerine getirilmesine çalışmakla birlikte aldığım maaşı ödemek, az çok vatan ve milletime faydalı olacak eserler meydana getirmek emelinde olarak vükelâ arasında meydana gelen ihtilaflardan uzak dururdum. Fakat arayı düzeltmek mümkün ise ona çalıştığım vardır. Bu hususlara dair Fuad Paşa ile bahis açıldığında kendisine dedim ki,

"İstanbul payesinde bulunduğum cihetle kazasker olmak emelindeyim. Amma Meşihat şimdilerde hatırıma gelmez ve en az sekiz on sene geçmedikçe bu emele düşmek şöyle dursun teklif olunsa kabul etmem. Her şeyi mevsiminde isterim. Vakitsiz ne rütbe isterim ve ne de memuriyet kabul ederim."

Fuad Paşa sadrı geniş ve derya-dil bir zat olup o gibi yalan haberlere kulak asmazdı. Lâkin ne çare ki vükelâ içinde böyle dediye koduya ehemmiyet verenler de var idi. Mezkûr buhranlı zamanlar arasında sanki Hünkâr,

"Tanzimat'ı kaldırmadıkça padişahlık etmek mümkün olamayacak" demiş ve "Ermenilere eskisi gibi kalpak giydirilecek ve şöyle edilecek böyle yapılacak kısaca tam eski taassup zamanlarına dönülecek imiş" yollu birçok yalan haberler de çıkmış idi. Âlî Paşa'nın istifası kabul olunmayıp Fuad Paşa da riyasete gelmekle eski heyet dönmüş gibi olduğundan bazı teminatı havi Babıâli'ye bu kere bir kıta hatt-ı hümâyûn gelip gizlice meclis-i vükelâda okunmuştur.

Sultan Abdülaziz'in mısır seyahati

Bundan sonra Fuad Paşa serasker olarak evvelkinden fazla mukbil ve makbul oldu. Bu sırada Mısır Valisi İsmail Paşa Dersaadet'e geldi ve selefi Said Paşa'nın çok büyük akçe harcayarak yaptırmış olduğu mükellef ve müzeyyen vapuru Zat-ı Şâhâne'ye takdim ve hediye ederek dönmüştür. Bundan sonra

Zat-ı Şahane Mısır'a gitti. Güzel bir seyahat etti. Fuad Paşa'yı da beraber götürüp getirdi ve kendisine yaver-i ekremlik unvanı da verdi. Mısır seyahatinin, burada biraz ayrıntısına girilmek uygun görülür. Şöyle ki âdâb ve rüsumun [törenin] zaman ve mekânın değişmesiyle değiştiği bilinmektedir. Öteden beri Avrupa hükümdarlarına halk saygı için alkışlayıp halkın susması hükümdar hakkında genel hoşnutsuzluğa delâlet edegeldiği hâlde Osmanlı ülkesinde aksine halkın susması Osmanlı sultanları hakkında saygı delillerinden sayılırdı. Bu Mısır seyahatinde beldenin örf ve âdeti birden değişerek Avrupa usulüne çevrilmiştir.

Çünkü Yavuz Sultan Selim'den beri Osmanlı padişahlarından hiçbirisi Mısır'a gitmeyip bir vakitten beri Mehmed Ali Paşa hanedanının kazanmış olduğu imtiyazlar da Mısır ülkesini ayrı bir bölge hükmüne koymuş idi. Bu kere Padişah hazretleri Mısır'a teşrifinde bunca vakitten beri bu şerefe nail olmamış olan Mısır halkına, aşırı sevinçlerinden bir başka hâl gelerek Zat-ı hümâyûn'u gördükleri gibi suskun kalmaya sabır ve kararları kalmayıp yüksek sesle padişaha dualarını sokaklarda yükseltmişler ve ilân etmişler idi. Mısır'dan dönüşte Padişah İzmir'e uğrayıp burada ise değişik milletler mevcut olduğundan hepsi alkışlarla karşılamışlar. Hatta Frenk kadın ve kızları diz çökerek "*Vive le Sultan*" yani yaşasın padişah diye çağrışmışlar. Padişah bu alkışlardan memnun olup hatta,

"Mısır ve İzmir'de gördüğümüz ilgi ve sevgi eserini İstanbul sekenesinden görmedik" diye buyurmuşlar. Hâlbuki Mısır ve İzmir'deki alkışlar İstanbul'a da sirayet ederek buraya döndüklerinde İstanbul halkı da eskiden beri mutat olan suskunluğu gayet etkin şekilde alkışlara çevirdiler. Âdetler yavaş yavaş değişe gelmiş iken bu kere garipliklerden olarak suskunluk töreni alkışlara çevrilmiştir. Kutlama ve şenlik hususunda İstanbul ahalisi Mısır ve İzmir ahalisine kat kat üstün gelmişlerdir. Bu konuda ön ayak olan ve diğer esnafa üstünlük

sağlayanlar Mısır ile alış-veriş eden pirinççiler esnafıdır ki Asmaaltını gayet süslü bir salon şekline koydular. Pirinççi mağazalarını gelin-odası gibi donattılar ve sokaklara çok pahalı avizeler asıp türlü türlü fener ve kandillerle süslediler. Sonra hasırcılar ile balmumcular da onlara rekabet edercesine çarşılarını süslediler. Diğer esnaf da bir diğerine üstünlük sağlamak ve geçmek iddiasıyla garip ve tasavvurun dışında tekellüflü şeyler yaptılar. Dükkân ve hanların önleri hep defne dallarıyla süslendi, fener ve kandiller ile aydınlandı ve pek çok yerlerde limon ve çiçek saksılarıyla adeta limonluk tarzında bahçeler ortaya çıktı. İstanbul'un en ücra yerlerinde, mahalle içlerinde bulunan ufak-tefek dükkânlar hâlli hâlince böyle şenlikler yaptılar. Haneler de genelde böyle fenerler ve kandillerle süslendi. Kısaca İstanbul halk sınıfları böyle benzeri görülmemiş bir şenlikler düzenlediler. İstanbul sokakları adeta süslü yalı bahçelerine döndü. Boğaziçi sahillerinde, Üsküdar'da, Galata ve Beyoğlu taraflarında da hâl bu minval üzere idi. Fakat İstanbul hepsine üstün geldi. Büyük Çarşı halkı da Çarşı'yı süsleyerek gece açmak istediklerinde gece Çarşı'nın açılması yasak olduğundan zaptiye tarafından izin verilmeye tereddüt edildiği Serasker Fuad Paşa'ya ifade edilince derhâl gece Çarşı'nın açılmasına izin verdi, hemen Çarşı'nın süslenmesi de fevkalade olarak icra edildi. İkinci akşam Padişah Bâb-ı Seraskerî'de yemek yedikten sonra Çarşı içinden dolaşarak ve Hasırcılar içini ve Asmaaltı'nı temaşa ederek döndüler. Çarşı içinden geçerken çarşılı atının ayakları altına kum yerine pul serptiler. Bazı yerlerde de çiçek saçtılar ve bazı yerlerde ustufalar serdiler. Üçüncü gece de Beyoğlu kışlasında yemek yedikten sonra Beyoğlu'nu gezip sonra döndüler.

Üç gece böyle şenlikler yapıldı. Herkes biri birine geçmek iddiasında bulundu, İstanbul'da fener ve kandil bulunmaz oldu. Gece Çarşı içine girip çıkmak pek müşkül idi. Hele Asmaaltı'na kadar gitmek mümkün değil idi. Bu kadar kalabalık

içinde kadınlar da sokağa çıkmadan yasak değil idiler. Halk sabaha kadar sokaklarda dolaşıp gezdiler. Hiçbir uygunsuzluk zuhur etmedi. Sanki halk genel olarak sevinç ve rahatlık sehpası ile mest olarak kimse kimseye bir şey demeksizin herkes kendi âleminde gezerdi ve taraf taraf çalgılar çalınırdı. Bundan başka asker muzıkaları da takım takım olarak semt semt sokaklarda gezerlerdi. Kısacası kalemle tarif olunmaz şekilde üç gün üç gece şenlikler icra edildi. Şurası inkâr olunamaz ki bu kutlamaların o derece gösterişli ve süslü olmasında Fuad Paşa'nın büyük dahli var idi.

İstanbul'un vergice ve askerce olan ayrıcalığının kaldırılmasıyla diğer beldelere kıyas edilerek vergi ve asker kur'ası konması hususu daha önce vükela arasında kararlaştırılmış iken İstanbul'un bu şenliklerle gösterdiği samimiyet ve bağlılıktan dolayı o kararın yürütülmesi ertelendi.

Kâmil Paşa'nın Sadaret'te kalıp da Fuad ve Âlî paşaları maiyetinde kullanması mümkün olamayacağı belli idi. Fakat Âlî Paşa'nın Sadaret makamına gelmek emelinde olduğu hissolunuyordu. Zat-ı Şâhâne'nin teveccühü ise Fuad Paşa'ya münhasır ve Âlî Paşa'dan nefret eder idi. Âlî Paşa'nın Hariciye Nezareti'nde kalması da ancak Fuad Paşa'nın hatırı için olduğu malumumuz idi. Bundan dolayı Zilhiccenin on beşinde Fuad Paşa sadrazam olup seraskerlik de Sadaret'e katıldı. İcra günü Arz Odası'nda devlet ricali ile Bâb-ı Seraskerî erkânı olan ferik ve liva paşalar birlikte bulundu. Seraskerlerin Babıâli'den uzak tuttukları askeri ümera ile Babıâli ricâli arasındaki biganelik o gün dostluk ve birliğe dönüşüverdi. Padişah Mısır'a gidip geldikten sonra beldelerin teftişi için taraf taraf müfettişler tayin edilip gönderildi. Şöyle ki Bursa cihetine Vefik Efendi, Canik tarafına Rıza Efendi, Rumeli'ye Subhi Beyefendi ve Bosna'ya Mâbeyn-i hümâyûn katipliğinden çıkma Ziya Beyefendi gönderildi.

Müfettişlerden atanmalarının hemen yürürlüğe konulması için de Babıâli'de bir komisyon kurularak askeriye ve maliye dairesinden birer üye atanıp komisyonun reisliği de uhdeme verilip maiyetimde müstakil bir kalem düzenlendi. Müfettişlerin inhaları geldikçe gerekleri derhâl yürürlüğe konuluyordu. Çok geçmeyip Ziya Bey'in Bosna müfettişliğinden azli lâzım geldi. Azil sebebini açıklamak konusunda,

"Mebhas-i zülf-i semen-bûyı uzatma kısa kes"

mısraını söyleyerek yetinmek uygun görüldü.

27 Receb sene 98/ 12 Haziran 97/ 25Haziran 1881

TEZKİRE NO: 20

1280 [1863-4] senesi olayları

Cevdet Efendi'nin [Paşa'nın] Bosna ciheti mütfettişliği

On dokuzuncu tezkiremde beyan olunduğu üzere Ziya Bey'in azlinde Bosna ciheti müfettişliği uhdeme tevcih edildi, ardından Muharremin üçünde Anadolu kazaskerliği payesi ihsan buyruldu. Ertesi rikab-ı hümâyûn resm-i âlîsinde bulunduk. Üç gün sonra Allah'a tevekkül edip Akdeniz yoluyla Bosna tarafına yola çıktık. Şöyle ki, Hersek kumandanlığına ve Karadağ sınırı komiserliğine memur olan Ferik Osman Paşa'yı alarak birlikte bir beylik firkateyn vapuruna binerek Dersaadet'ten hareket eyledik. Bundan sonra İstanbul haberlerini biz de gazetelerde okuyarak öğrenir olduk. Diğer müfettişlere verilen talimat aynen tarafıma da verildi. Hâlbuki Bosna'da henüz askeri düzenleme icra olunmamış idiği cihetle müstesna bir kıta olmakla Fuad Paşa'dan burasını sorduğumda,

"Eğer vakit ve hâli müsait görür isen burada mümkün olacak surette düzenlemeyi icra ediver" diye sözlü olarak emir ve talimat verdi. Mukaddema altı defa Bosna üzerine asker sevk olunup iki defasında asker bozulmuş, dört defasında galip ve muzaffer olmuş ise de yine askeri düzenleme icra olunamamıştır. En sonunda Serdar-ı ekrem Ömer Paşa harben Bosna'yı zapt ve ileri gelenlerin çoğunu sürerek cezalandırmış ve

belki lüzumundan fazla memleketi ezmiş iken asker almayı başaramamış idi. Kısacası Devlet-i Aliyye nizam-ı cedid usulü icra olunalı kırk sene olup bu müddet zarfında Boşnaklar asker vermemek için devlete karşı tüfek çekmişlerdir. Böyle nazik ve tehlikeli bir işe yalnız bir şifahi emirle başlamaya cesaret olunamaz ise de Fuad Paşa'ya güvenim tam olduğundan bu mühim işin icrasına mesai harcamak üzere Dersaadet'te iken gönlümü bağladım. Dersaadet'ten hareketimizin beşinci Pazartesi günü Korfu'ya ulaştık ve fırtına olduğundan üç gün orada ikamet ve Perşembe günü hareket edilerek ertesi Cuma günü Bar limanına varıldı. Daha önce oraya memuren gönderilmiş olan istihkâm mirlivası Arap Mehmed Paşa ile görüşüldü. İşkodra'dan dönüşümde arz etmiş olduğum veçhile Bar kıyılarında kuleler ve limanda bazı miri binalar yapılarak epeyce şenlik peyda olup evvelki ıssızlık giderilmiş idiği memnuniyetle görüldü. Fakat Çan Limanı'nın ve Suzina merasının korunması için birer kule yapılması çok mühim olmakla gereğini yapılması Mehmed Paşa'ya tavsiye ve Babıâli'ye inha edildi.

Daha sonra bindiğimiz büyük firkateyn vapurundan sahillerde dolaşmaya elverişli olan Seddülbahir adlı vapur-ı hümâyûna aktarma edildi ve ertesi Raguza'ya varılıp bir gece kalındı. Devlet-i Aliyye şehbenderi Persiç ile konuşularak Karadağ sınırına, asi nahiyeler durumuna ve politik durumlara dair gerekli bilgiler alınıp ertesi Pazar günü Klek Limanı'na varıldı. Dersaadet'ten hareket olunacağı sırada Babıâli'den Viyana'ya çekilmiş olan telgrafname gereğince Klek Limanı'nda korumakla görevli olan Avusturya beylik gemisi kaptanın resmi izniyle karaya çıkıldı. Önceden oraya getirilmiş olan hayvanlara binerek Hersek Sancağı'nın merkezi olan Mostar'a gidildi. Kendi limanımıza yabancı bir devletin izniyle girmek nefsimize epeyce güç geldi. Bunun sırrı ve sebebi budur ki Dubrovnik Cumhuriyeti'nin arkası Hersek arazisi olduğu gibi bir tarafı Klek ve diğer bir tarafı da Sutorina limanlarıyla çevrilidir.

Klek, ağzı açık bir liman olup burada Devlet-i Aliyye elinde bulunan sahil beş altı mil mesafe kadardır. Sutorina ise Avusturya tasarrufunda bulunan Kataro Limanı içinde yaklaşık bir buçuk mil kadar bir sahilden ibarettir. Dubrovnik Cumhuriyeti ve Kataro Limanı Avusturya devleti eline geçince Klek Limanı'yla Sutorina sahili Devlet-i Aliyye tasarrufunda kalmış ise de kullanılamayıp zamanın geçmesiyle Devlet-i Aliyye'nin Hersek'te böyle limanları olduğu dahi unutulmuş idi.

Asi nahiyeler ve Luka Vakovloviş

İlk defa Karadağ meselesi çıkarak Hersek'e asker ve mühimmat sevkine lüzum görüldüğü sırada Devlet-i Aliyye'nin orada iki limanı olduğu dışarıdan haber alındı, araştırılarak durum Dersaadet'te medresede olan Boşnaklardan öğrenildi ve bu limanlara beylik gemiler gönderilmeye başlandı. Bu kıyılara başka devlet gemilerinin uğraması ise Avusturya'nın ticaret politikası çıkarlarına pek aykırı idi. Ardından Leiningen Dersaadet'e gelerek Babıâli'ye vermiş olduğu ültimatomda teklif olunan maddelerden biri de Devlet-i Aliyye her ne vakit bu limanları kullanacak olursa Avusturya devletiyle haberleşmek hususu idi. İşte o vakitten beri bu limanlara Devlet-i Aliyye tarafından gemi gönderilecek olsa Avusturya devletine haber vermek usul haline gelmiş idi. Luka Vukavloviç, Zubça'da isyan bayrağını çekerek Sutorina'daki kule üzerine hücum ettiğinde içindeki muvazzaf askerlerin kovulmasıyla kulenin yıkılması işinde geceleyin gizlice Avusturya'nın topçu askerlerinin çalışmış olduğu araştırma sonucu öğrenilmişti. Daha sonra Luka burada bir kule yapmak istediğinde Avusturyalılar ona da engel olarak bu Sutorina nahiyesinin karışık bir hâlde kalmasını istemişlerdir. Teftiş müsteşarı Belgradlı Raşid Paşa ve tercüman Vassa Efendi ile diğer maiyet memurları evvelce Saray-Bosna'dan Hersek'e gelmiş olduklarından Hersek Sancağı'nın merkezi olan Mostar'a varıldığı gibi teftiş

vazifesi yerine getirilmeye başlandı. Asi nahiyeler işleri müşkülata sarmış olduğundan bunların düzeltilmesi başlıca bir gaile idi. Çünkü Karadağ meselesinin başlangıç ve kaynağı asi nahiyeler olduğundan Karadağ muharebesinin bitiminde hemen asi nahiyelerin ve belki bu sırada İşkodra Sancağı'nın da ıslahına çalışılmak lâzım gelirken buraya asla bakılmayarak Hersek ve İşkodra fırkaları dağıtılmış ve herkes birer tarafa savuşup asi nahiyeler işleri eski hali üzere bırakılmış idi. Bundan dolayı asi nahiyeler halkı Karadağlının nüfuzu altında ve isyanda bulunmakla ve hepsi Rusya politikasına bağlı olmakla bu nahiyelerin mümkün mertebe bir inzibat altına alınması hususu da teftiş görevlerine ait meselelerden idi.

O esnada Avusturyalılar bu asi nahiyeler halkını celp ederek manevi himaye altına almak isteyip adı geçen nahiyelerin reislerine,

"Sizi İstanbul'a götürelim. Size nişanlar aldıralım. imtiyazlar verdirelim" diye kendilerine çekmeye çalıştıkları gibi Babıâli'ye de,

"Biz asi nahiye reislerini buraya getirelim. Taltif edersiniz. Size taraftar olurlar. Belalarından kurtulursunuz" yollu dil kullanıp Babıâli'den ise,

"Onları itaate teşvik ederseniz teşekkür olunur. Ama onlara karşı bir şey taahhüt ederseniz kabul olunmaz" diye cevap verilmiş idi. Rusyalı bu inceliğe vâkıf olup adı geçen nahiye halkının Avusturya tarafına meyli ise Rusya politikasına elvermediğinden Avusturya'nın bu entrikasını iptale çalışıyordu. Şöyle ki, Avusturyalılar asi nahiyelerin reislerini İstanbul'a getirmek üzere söyleşmek için Sutorina'ya davet etmişler. Rusya'nın Raguza'daki konsolosu tarafından da bu reislere,

"Avusturyalı sizi bazı vaatlerle İstanbul'a götürmek istiyormuş. Pek âlâ, fakat size bir zarar gelmeyeceğine Avusturyalıdan bir taahhüt senedi alınız. Ondan sonra İstanbul'a giderseniz beis yoktur ve yoksa kuru lakırdıya aldanmayınız" demiş.

Yukarıda geçtiği gibi Raguza'dan hareketimiz günü asi nahiye reisleri Sutorina'ya inip Avusturya memurlarıyla konuştuklarında İstanbul'a gitmek üzere öyle bir taahhüt senedi istemişler, Avusturyalılar ise Babıâli'nin zikredilen cevabı üzerine bu veçhile senet veremeyeceklerinden *"Senede ne hacet"* yollu sözler ile onları iknaa çalışmışlar. Reisler ise bundan ürküp Rusya konsolosunun uyarısına müteşekkir kalarak hemen oradan savuşup gitmişler. Henüz Mostar'a vardığımız günler bu keyfiyete vukuf kesb edince Rusya ve Avusturya memurlarının arasındaki ayrılık ve rekabetten yararlanarak reisleri Mostar'a çağrılarak kazanılmaya çalışılmıştır.

Avusturya ve Rusya'nın Karadağlıları kışkırtmaları

Karadağ savaşı sırasında asi nahiyelerden Zubça nahiyesinde isyan bayrağını çekerek şöhret kazanmış olan Luka Vukavloviç adlı eşkıya başını, bir taraftan Rusyalı ve diğer taraftan Avusturyalı celbe çalışıp o da ne tarafa gideceğini şaşırmış idi. Hâlbuki kendisi siyasi işlerden habersiz olmakla asi nahiyeler halkı indinde itibarı düşüp savaşın bitiminden sonra güçlenen reisler ise işlerine rabıta vermek üzere Mostar'a gelmeye meyilli olmuşlar idi.

Daha önce Serdar-ı ekrem Ömer Paşa Mostar'da iken asi nahiye reislerine ve özellikle Piva nahiyesi voyvodası Pop Jarko'yu temin ile nezdine getirmek için pek çok çalışmış olduğu hâlde muvaffak olamamış iken vakit ve hâlin zorlaması, Rusya ve Avusturya memurlarının rekabeti meyvesi olarak çok geçmeyip bütün asi nahiye reisleri gelerek Mostar'a gelerek tarafımıza itaatlerini bildirmişlerdir.

Karadağ hudut komiserliği Hersek askeri fırkası kumandanı Ferik Osman Paşa uhdesinde olup bunun için maiyetine topçu binbaşılarından Hafız Efendi memur edilmiş idi ki sonradan ferik ve Zaptiye nazırı olan Hafız Paşa'dır. Karadağlılar

ise hudut işinin halledilmesine istekli olduklarını gösterdikleri hâlde gerçekten sınırın bir karışık hâlde bulunması ve asi nahiyelerde kendi nüfuzlarının baki olması emelinde olarak bu hudut işini sürüncemede bırakıp bu cihetle hudut komiserliği işleri gecikmekte idi. Hâlbuki Hersek cihetinde Avusturya sınırı üzerinde de bir hayli işlerimiz olduğu cihetle bu gibi zevata ihtiyacımız fazla olduğundan Hafız Efendi'yi ara sıra maiyette istihdam ederek bu zattan haylice istifade eyledik. Bundan başka İşkodra cihetinde bulunan erkân-ı harbiye kolağalarından Bursalı Hüseyin Hüsnü Efendi ile Amasyalı Hüseyin Fevzi Efendiler de Hersek tarafına çağrıldı. Hüseyin Hüsnü Efendi memuriyetin bitimine kadar Bosna'da maiyette bulundurularak pek mühim işlerde istihdam olundu. Bu zat sonradan Fırka-i Islahiye'de de bizlere arkadaş olduktan sonra Girit'e gidip orada şehiden vefat etmiştir. *Allah gani gani rahmet eylesin.* Hüseyin Fevzi Efendi Hersek'te az müddet bulunup Dersaadet'e dönmüştür. Bu da sonradan Altıncı Ordu-yı hümâyûn müşiri olan Hüseyin Fevzi Paşa'dır. Çok geçmeyip Osman Paşa Dâr-ı Şûra reisliğiyle Dersaadet'e çağrılıp yerine Ferik Ömer Fevzi Paşa Hersek askeri fırkası kumandanlığıyla Mostar'a gelmiştir. Daha önce Taşlıca'da Granitza adlı mahalde bir kaç kişi bir Hıristiyan'ı katledip katiller haydut makulesi olarak aranmalarına hükumetçe teşebbüs olunmuştu. Fakat bir vakitten beri bu havalide o gibi şahsi olayları milli farklılık şekline konulduğundan Hıristiyanlar dükkânları kapayıp işe bir ihtilâl rengi verilmiş olmasına ve Babıâli'ce gerçek durum bilinmediğinden telâş edilerek Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn müşir kaymakamı Abdi Paşa'nın bir an önce Taşlıca'ya yetişmesi için telgraf ile emir verilmiş olduğundan Abdi Paşa bir bölük süvari ile Arnavutluk'tan hareket ederek Taşlıca'ya gelmişti. Hâlbuki onun gelmesine kadar hükumetçe iş bastırılıp bitirilmişti. Abdi Paşa da işin ucunu ortasını bulamayıp hemen İslâm ve Hıristiyanlardan zanlı bulunan birtakım adamları alarak Saray-Bosna'ya götürmüş ve bu fenalığın başı Taşlıca'ya

bir çeyrek mesafede bulunan bir manastırın başpapazı *Yaumi* olmakla o da Saray-Bosna'ya getirtilip tevkif edilmiş ve zaten esaslı bir şey olmayıp keyfiyet Babıâli'ce de unutulmuş olmasıyla Abdi Paşa ne zaman hareket edeceğim diye Dersaadet'ten izin istediği sırada Bosna'ya memuriyetim vuku bulmakla *"Müfettiş Efendi'nin oraya varışında görüşerek duruma göre hareket ediniz"* yollu bir emir almış olduğundan Hersek'e gelip fakiri karşılayıp gönlünü almış idi. Bu cihetle o da Mostar'da bulunarak bu işin müzâkeresine girişildiğinde esassız bir şey olduğu anlaşılmıştı. Ancak bizce resmen gerekli tahkikat yürütülmesi o tarafa gitmeye bağlı olmakla artık Abdi Paşa'nın dönüş zamanı gelmiş demek olduğundan kendisi Babıâli'den izin istediğine cevaben Fuad Paşa tarafından kendisine gelen Sadaret telgrafında *"Müfettiş Efendi'nin emrine tabisin"* diye irade buyrulduğu gibi tarafıma da bu anlamda bir Sadaret telgrafı geldi. Yukarıda geçtiği gibi Hersek'in olağanüstü durumundan dolayı bir müddettir orada böyle büyük rütbeli bir zatın gelişinde güzellikler görülmekle adı geçen Müşir biraz vakit Mostar'da alıkonularak teftiş yürütülürken kendisinden istifade olunmuş ve daha sonra Rumeli tarafına iade kılınmıştır. Bu esnada askerî müfettişi Mirliva Mustafa Paşa da Mostar'a gelip onunla da bir müddet arkadaşlık edildi. Bu zat sonradan müşir ve serasker olan Fosfor Mustafa Paşa'dır.

İsyan bölgelerine ait bilgiler

Açıklamalardan anlaşıldığı üzere Hersek'te fevkalade pek çok işler olduğundan burada hayli durmaya lüzum görülmüştür. Olayların ve icraatın ayrıntıları ayrıca bir tezkire ile anlatılacaktır. Fakat asi nahiyelere dair olan olayların gereği gibi anlaşılmasına yardımcı olmak üzere bu nahiyelere dair burada bazı kısa bilgiler vermek uygun görülmüştür. Sutorina sahili arkasında Sutorina nahiyesi, Kruşevitza maa Köy-i Mokrina nahiyesi ve Zubça nahiyesi olup Karadağ Savaşı sırasında

Zubçalılar isyan edip reisleri olan Luka Vukavloviç'in kumandası altında olarak etrafa saldırdıklarında Sutorinalılar da onlara tabi olmuşlar idi. İşin başlangıcında Kruşevitzalılar da isyana kalkışmışlarsa da Kruşevitza bayraktarı Lako ile Luka arasında birlik sağlanamadığından Kruşevitzalılar tarafsız gibi kalmışlar idi. Fakat Zubça'nın ihtilâli etrafa yayılarak her taraftan Luka'nın başına pek çok eşkıya toplanmış ve Suma ciheti de ihtilal içine düşmüştü. Hele Derviş Paşa yetişip Zubça ve Suma nahiyeleri arasına girerek bu ihtilâl ateşinin büyümesine engel olmuştur. Zubça ile hem-hudut olan Karianiç Müslümanları gayet yiğit adamlar ise de her taraflarındaki Hıristiyan köyleri hep asilere katıldıklarından o vakit mahsur gibi bir hâlde kalmışlar idi. Zubça'da mevcut bulunan haneler yüz kırk raddesinde olup Sutorina ile Kruşevitza nahiyelerinin hanelerinin toplamı da bu kadara ulaşmakta idi.

Kurianiç nahiyesiyle Nikşik kazası arasında bulunan ve Bileka kazasına bağlı olan Benan nahiyesinin bir miktarı sınır kesimi sırasında Karadağ tarafında bırakılıp beri tarafta kalan kısmının hâvi olduğu haneler iki yüz raddesinde olup ancak Bileka kazasının *rudine* denen mülhak köyleri ahalisi ile Trebinye kazasının Hıristiyan köyleri ahalisi hep Benanlılara tabi olduklarından ve Karadağ'dan da pek çok eşkıya çıkıp onlara yardım edegeldiklerinden Karadağ Savaşı sırasında Benan eşkıyası adıyla meydanda daima sağlam bir fırka görülürdü. Adı geçen Bileka kazası aslında Gaçka rudinesi denilen nahiyedir ki sonradan Gaçka kazasından ayrılarak o nahiyenin bir köyü olan Bileka, kaza merkezi sayılmıştır. Bir de Nikşik rudinesi denilen bir nahiye vardır ki bu nahiyenin sınır kesimi sırasında bir kısmı Karadağ tarafında kalmıştır.

Nikşik kazasının Hıristiyanları ise hep asi olduğu hâlde Karadağ içine doğru girmişti. Bir taraftan Benan ve diğer taraftan Piva asi nahiyeleriyle çevrili olduğu cihetle daimi bir muhasara hâlinde idi. Karadağ savaşı sırasında Derviş Paşa Pike'yi

harekât üssü seçerek Benan içinden geçen Kita yoluyla Nikşik'e gidip gelmiş idi. Fakat bu yolda su az olduğundan hayli zahmet çekilmiş idi. Gaçka'dan Nikşik'e giden Duga Boğazı yolunda sular bulunduğundan zahire ve mühimmat nakli için daha uygun bir yol ise de bir taraftan Benan ve diğer taraftan Piva eşkıyası saldırıdan hâlî olmadıkları cihetle bu yol kullanılacak olduğu hâlde Krsetac'ın depo seçilmesi ve gerekli mevkilerde kuleler inşası hâlin gereklerinden idi. İşbu Duga yoluna paralel olarak Piva nahiyesi içinden gidip de ileride yine Duga yoluyla birleşen diğer bir yol daha var ise de Piva içinden gelip geçmek daha tehlikelidir. Nikşik Drobniak üzerinden Taşlıca'ya giden bir yolu daha varsa da bunun tehlikesi diğerlerinden daha fazladır. Çünkü Piva nahiyesi dön yüz bu kadar haneden ibaret olup ona bitişik olan ve Taşlıca kazasına bağlı sayılan Drobniak nahiyesinin, sınır kesimi sırasında bir parçası Karadağ tarafında bırakılmakla beri tarafta kalan kısmında da üç yüz elli hane vardır ve bunlar daima Pivalılar ile beraber hareket ederler. Gaçka kazasının Hıristiyanları ise her hâl ü zamanda Pivalılar ile birlikte hareket ederlerdi. Drobniak nahiyesi, kuzeyde Çerkovitza asi nahiyesi, doğuda Tara Nehri ve batıda Nikşik kazasının Bukçevik köşesi ve Piva nahiyesi, güneyde Kolaşin-i Balâ ve Karadağ imtiyaz hattı ile çevrili olarak ücra bir mahalde bulunmuştur. Meşhur Gaçkalı İsmail Ağa uzun müddet Gaçka kazasıyla Piva ve Drobniak nahiyelerinin muhafızı bulunup Drobniak'ın ambarı mesabesinde olan Yezero kıtası da onun çiftliği idi. Sonradan Drobniak'da şehiden vefat edip ondan sonra bu havalinin zabıtasına halel gelmiştir. Oğlu meşhur Derviş Bey, cesur bir zat olup Karadağ muharebelerinde yiğitlik göstermiştir. Lâkin eşkıya gittikçe fırsat bularak artık Drobniak'a kimse gidip gelemez oldu ve sonraları Foça kazasına bağlı olup yüz kadar haneyi hâvi olan Çerkovitza nahiyesi ahalisi de isyan ile Pivalılara katılmışlardır. Bundan dolayı eşkıyanın en kalabalık yeri Piva olmuştur. Hâlbuki savaş sırasında bu nahiyelerden toplanan eşkıyanın bir

kaç misli de Karadağ'dan çıkarak daima meydanda çok kalabalık eşkıya görünürdü. Bu cihetle Karadağlı her vakit bu asi nahiyeler halkını âlet ederek civarda bulunan köy ve kasabalara düşmanlık eli uzatmışlar ve Nikşik'e zahire ve mühimmat götürmek devletçe bir büyük gaile olmuştur. Drobniak, aslında Gaçka kazasına bağlıydı. Sonradan iki yüz altmış altı tarihinde Ömer Paşa Bosna'ya geldiğinde Taşlıca kazasına katılmıştır. Nikşik gibi Karadağ içine doğru girmiş olan Kolaşin Müslüman halkı, Nikşik ve Korianiç halkı gibi fevkalade atılgan ve yiğit adamlar olup ancak bir ciheti Drobniak kıtasından sayılan Saran asi nahiyesi ve öbür tarafı Gusine kazasına bağlı Vasovik asi nahiyesi olmak hasebiyle Kolaşin kazası da Nikşik'e benzer bir hâlde idi. Savaş sırasında Karadağlılar buraya pek kalabalık olarak hücum etmişlerdi. Beri taraftan da yardım olunamadığından ve bir aralık Taşlıca tarafından İbrahim Bey maiyetiyle sevk olunan bir başıbozuk fırkası da Şaran'da bozguna uğradığından o cihette eşkıya fırsat bularak Kolaşin ahalisi pek çok kanlı savaşlardan sonra diyarlarını terk ederek Taşlıca ve Senice taraflarına göçmüşler ve henüz yerlerine iade edilerek iskân olunamamışlar idi. Podgoriça kazasına bağlı bir de Koç asi nahiyesi vardır. Ancak onun zararı o cihete münhasır olup Yenipazar tarafına ilişiği yok idi. İşte Karadağ kıtası bu asi nahiyelerle çevrili olarak bu nahiyeler Karadağlılara sarp ve metin istihkâmlar hükmünde idi, bu asi nahiyeler halkını istediği gibi kullanır idi. Bu nahiye asileri asıl Karadağlılardan daha cesur idiler.

Vaktiyle bu asi nahiyeler halkı civarlarında bulunan İslâm nahiyeleri halkıyla birlikte hareket ederek Hersek mutasarrıflarının öncü askerleri iken Serdar-ı ekrem Ömer Paşa Hersek kıtasını zapt ettiğinde Hıristiyanların silâhlarını toplamakla bu nahiyelerin Hıristiyanları isyan etmişlerdir. Karadağlılar da onlara yardım edegelmekle, sonunda meydana bir Karadağ meselesi zuhur etmiştir. Kısacası, Ömer Paşa'nın

siyaseten vuku bulan bir hatasından dolayı devletin başına büyük büyük gaileler çıkmıştır. Bu asi nahiyelere karşı Hersek cihetinde Korianiç, Bileka, Gaçka, Nikşik ve Yenipazar Sancağı cihetinde Kolaşin, Gusine ve İşkodra cihetinde İşpuzi ve Podgoriça Müslüman halkları da yiğit ve cesir adamlar olup daima eşkıya ile ceng ü cidalden hâlî olmazlardı. Ancak bunlar sayıca az ve dağınık bulunduklarından ve asiler içinde her vakit pek çok Karadağlı bulunduğundan gittikçe asi ve eşkıya güruhu fırsat bulmuşlardır.

İşte bu asi nahiyelerin bir rabıta altırra alınması ve Korianiç'de yanan haneler ile kulelerin tamir ve inşası, Nikşik kulelerinin tamiriyle temini ve daha sonra Kolaşin halkının iskanıyla korunma sebeplerinin sağlanması memuriyetime bağlı önemli maddelerdendi. Daha sonra Kolaşin ahalisinin iskânıyla korunmaları yollarının sağlanması memuriyetime bağlı önemli maddelerden idi. *Allah muvaffak eylesin.*

5 Şaban sene 98/ 18 Haziran sene 97/30 Haziran 1881

-İkinci cildin sonu-

YEDİTEPE

19. YÜZYILDA

OSMANLI DEVLET YÖNETİMİ

Ahmed Cevdet Paşa, Tanzimat'tan sonraki hemen hemen bütün olayların içinde bulunan, kendisine her konuda başvurulan bir devlet adamıdır. Aynı zamanda geniş tarih bilgisine ve sosyal kültüre sahip olması bu eserin önemini artırmış ve o dönem için bir belge niteliğini kazanmıştır.

Bu eserde, Osmanlı padişahları Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid zamanlarını idrak eden Paşa, bu dönemde tanık olduğu olayları tüm açıklığıyla yazmıştır. Zamanın padişahını, hanedan üyelerini, yöneticileri ve bilginleri gerektiğinde açıkça eleştirmiştir. Problemleri anlatırken konuya dair çözüm önerilerinde de bulunmuştur. On dokuzuncu yüzyılın siyasal ve sosyal hayatına vakıf olabilmek için en önemli kaynakların başında gelen Tezâkir, Cevdet Paşa'nın en önemli eserlerinden biridir.

yeditepeyayinevi.com
/ yeditepekitap
/ yeditepekitap
/ yeditepeyayinevi

9 786052 070949